কাদম্বৰী

ড° শিপ্ৰা পাইক
গুৱাহাটী

KADAMBARI : Text Book of TDC Sanskrit (Major & Pass), a translation of original Kadambari in Assamese by Dr. Sipra Paik and Published by Panchajanya Books, Bamunimaidam, Industrial Area,Guwahati-781021.

প্ৰকাশক ঃ **ড° শিপ্ৰা পাইক**

প্ৰথম প্ৰকাশ ঃ ১১ জুলাই, ২০১৬ চন

গ্ৰন্থস্বত্ব ঃ লেখিকাৰ দ্বাৰা সৰ্বস্বত্ব সংৰক্ষিত

অৰিহণা ঃ ২২০.০০ টকা

মুদ্ৰক ঃ
ইউনিক
উদ্যোগ পাম, বামুণীমৈদাম, গুৱাহাটী-২১
ভ্ৰাম্যভাষ ঃ ৯৮৬৪১১১৬৫৯,৯৪০১৯৬৩৯৪৬

আগকথা

কবি বাণভট্ট কান্যকুব্জাধিপতি শিলাদিত্য হৰ্ষবৰ্ধনৰ সভাকবি আছিল। হৰ্ষবৰ্ধনৰ সময় খৃষ্টাব্দ ৬০৬ৰ পৰা ৬৪৭ পৰ্যন্ত আছিল। বাণভট্টও ৰজা হৰ্ষবৰ্ধনৰ সমসাময়িক আছিল বুলি উল্লেখ কৰা হয়। বাণভট্ট বাৎসায়নগোত্ৰৰ বংশধৰ। পিতা চিত্ৰভানু আৰু মাতাৰ নাম আছিল ৰাজদেৱী। বাণভট্টৰ গুৰু আছিল 'ভৎসু' আৰু পুত্ৰৰ নাম আছিল ভূষণভট্ট। বাণভট্ট প্ৰথমতে শ্ৰীহৰ্ষৰ চৰিত্ৰ অৱলম্বন কৰি আঠটা উচ্ছাসত 'হৰ্ষচৰিত' নামৰ আখ্যায়িকা ৰচনা কৰে। ইয়াৰ প্ৰথম উচ্ছাসত মহাকবি বাণভট্টৰ বংশবৰ্ণন কথিত আছে।

পৰৱৰ্তীকালত বাণভট্টই 'কাদম্বৰী' নামক কথাকাব্যৰ সৃষ্টি কৰিছিল। কোৱা হয় 'কাদম্বৰী'ৰ শেষভাগ কবিপুত্ৰ ভূষণভট্টৰ দ্বাৰা লিখিত।

'কাদম্বৰী'ৰ কথাখিনি গুণাঢ্যৰ পৈশাচী ভাষাত লিখিত বৃহৎকথাৰ পৰা লোৱা হৈছে। বাণভট্ট নিজৰ কল্পনাশক্তিত আৰু ৰচনাশৈলী প্ৰয়োগত 'কাদম্বৰী' কাব্যখনক উৎকৃষ্ট মানদণ্ডই উন্নীত কৰিছে। হৰ্ষচৰিত আৰু কাদম্বৰী - এই দুই গ্ৰন্থত ভাৰতবৰ্ষৰ ৭ম শতাব্দীৰ ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু সামাজিক চৰিত্ৰ সজীৱৰূপে চিত্ৰণ কৰা হৈছে। গৌড়ী আৰু পাঞ্চালী ৰীতিৰ উৎকৃষ্ট প্ৰয়োগ কাদম্বৰীত বিদ্যমান। সংস্কৃত সাহিত্যত পদকাব্যতকৈ গদ্যকাব্যৰ সংখ্যা অতিকৈ বিৰল। গদ্যৰচনাৰ ক্ষেত্ৰত বাণভট্ট আজিও শ্ৰেষ্ঠ কিয়নো আখ্যায়িকা কাব্য 'হষচৰিত' যিখন ইতিহাসমূলৰ কাব্য আৰু কথাকাব্য 'কাদম্বৰী' যিখন বাণভট্টৰ কল্পনাপ্ৰসূত হ'লেও সমাজৰ সৰু-ডাঙৰ কোনো বস্তুই তাতে উল্লিকিত নোহাৱাকৈ থকা নাই।

কাদম্বৰী কাহিনীৰ দিশৰ পৰা, শ্লেষ অলংকাৰৰ ব্যৱহাৰ, বৰ্ণনীয় বিষয়ৰ ব্যাপকতা ইমানেই বিশাল আৰু সজীৱ যে কোৱা হয় — "বাণোচ্ছিষ্টং জগৎ সৰ্বম্"।

গৌহাটী বিশ্ববিদ্যালয়ৰ স্নাতক বৰ্ষৰ পাঠ্যসূচীৰ অন্তৰ্গত ইয়াতে 'কাদম্বৰী কথামুখম্' আৰু 'শুকনাসোপাখ্যানম্'ৰ মূল আৰু অসমীয়া অনুবাদৰ সৈতে সন্নিৱিষ্ট কৰা হ'ল।

ড° শিপ্ৰা পাইক

कथा-मुखम्

शूद्रकवर्णनम्

आसीदशेष-नरपति-शिरः-समभ्यर्च्चित-शासनः पाकशासन इवापरः, चतुरुदधि-मालामेखलाया भुवो भर्त्ता, प्रतापानुरागवनत-समस्त-सामन्तचक्रः, चक्रवर्तिलक्षणोपेतः, चक्रधर इव करकमलोपलक्ष्यमाण-शङ्ख-चक्र-लाञ्छनः, हर इव जितमन्मथः, गुह इवाप्रतिहतशक्तिः, कमलयोनिरिव विमानीकृतराज-हंसमण्डलः, जलधिरिव लक्ष्मीप्रसूतिः, गङ्गाप्रवाह इव भगीरथपथप्रवृत्तः, रविरिव प्रतिदिवसोपजायमानोदयः मेरुरिव सकलोपजीव्यमान-पादच्छायः, दिग्गज इवानवरतप्रवृत्तदानार्द्रीकृतकरः कर्त्ता महाश्चर्य्याणाम्, आहर्त्ता क्रतूनाम्, आदर्शः सर्वशास्त्राणाम्, उत्पत्तिः कलानाम्, कुलभवनं गुणानाम्, आगमः काव्यामृतरसानाम्, उदयशैलो मित्रमण्डलस्य, उत्पातकेतुरहितजनस्य, प्रवर्त्तयिता गोष्ठीबन्धानाम्, आश्रयो रसिकानाम्, प्रत्यादेशो धनुष्मताम्, धौरेयः साहसिकानाम्, अग्रणी-विदग्धानाम्, वैनतेय इव विनतानन्दजननः, वैन्य इव चापकोटिस-मुत्सारितसकलाऽरातिकुलाचलो राजा शूद्रको नाम।

नाम्नैव यो निर्भिन्नारातिहृदयो विरचितनरसिंह-रूपाडम्बरम्, एकविक्रमाक्रान्तसकलभुवनतलो विक्रमत्रयायासितभुवनत्रयं जहासेव वासुदेवम्।

अतिचिरकाललग्नमतिक्रान्तकुनृपतिसहस्रसम्पर्ककलङ्कमिव क्षालयन्ती यस्य विमले कृपाणधाराजले चिरमुवास राजलक्ष्मीः।

यश्च मनसि धर्म्मेण, कोपे यमेन, प्रसादे धनदेन, प्रतापे वह्निना, भुजे भुवा, दृशिश्रिया, वाचि सरस्वत्या, मुखे शशिना, बले मरुता, प्रज्ञायां सुरगुरुणा, रूपे मनसिजेन, तेजसि सवित्रा च वसतः सर्वदेवमयस्य प्रकटितविश्वरूपाकृतेरनुकरोति भगवतो नारायणस्य।

यस्य च मदकल-करि-कुम्भ-पीठपाटनमाचरता लग्न-स्थूलमुक्ताफलेन, दृढ-मुष्टि-निष्पीडन-निष्ठ्यूत-धाराजलबिन्दु-दन्तुरेण कृपाणेनाकृष्यमाणा सुभटोरःकपाट-विघटित-कवच-सहस्रान्धकार-मध्यवर्त्तिनी करि-करट-गलित-मदजलासार-दुर्दिनास्वभिसारिकेव समरनिशासु समीपमसकृदाजगाम राजलक्ष्मीः।

यस्य च हृदयस्थितानपि पतीन् दिधक्षुरिव प्रतापानलो वियोगिनीनामपि रिपुसुन्दरीणामन्तर्जनितदाहो दिवानिशं जज्वाल।

यस्मिंश्च राजनि जितजगति परिपालयति महीं चित्रकर्म्मसु वर्णसङ्कराः, रतेषु केशग्रहाः, काव्येषु दृढवन्धाः, शास्त्रेषु चिन्ता, स्वप्नेषु विप्रलम्भाः, छत्रेषु कनकदण्डाः, ध्वजेषु प्रकम्पाः, गीतेषु रागविलसितानि, करिषु मदविकाराः, चापेषु गुणच्छेदाः, गवाक्षेषु जालमार्गाः, शशिकृपाणकवचेषु कलङ्काः, रतिकलहेषु दूतसम्प्रेषणानि, सार्य्यक्षेषु शून्यगृहाः न प्रजानामासन्।

यस्य च परलोकाद्भयम्, अन्तःपुरिकाकुन्तलेषु भङ्गः, नुपुरेषु मुखरता, विवाहेषु कर ग्रहणम्, अनवरतमखाग्निधूमेनाश्रुपातः, तुरङ्गेषु कशाभिघातः, मकरध्वजे चापध्वनिरभूत्।

तस्य च राज्ञः कलिकाल-भयपुञ्जीभूत-कृतयुगानुकारिणी त्रिभुवनप्रसवभूमिरिव विस्तीर्णा, मज्जन्मालवविलासिनीकुचतटास्फालन-जर्जरितोर्म्मिमालया जलावगाहनागत जयकुञ्जर-कुम्भ-सिन्दूर-सन्ध्यायमान-सलिलया उन्मद-कलहंस-कुल-कोलाहल-मुखरितकूलया वेत्रवत्या परिगता विदिशाभिधाना नगरी राजधान्यासीत्।

स तस्यामवजिताशेष-भुवनमण्डलतया विगतराज्यचिन्ताभारनिवृतः, द्वीपान्तरागतानेक-भूमिपाल-मौलिमाला-लालित-चरणयुगलो वलयमिव लीलया भुजेन भुवनभारमुद्वहन्, अमरगुरुमपि प्रज्ञयोपहसद्भिरनेककुल-क्रमागतैरसकृदालोचित—नीतिशास्त्र-निर्म्मलमनोभिरलुब्धैः स्निग्धैः

बालातपच्छेदमिव कैलाशशिखरिणम्, अपर-शशि-शङ्कया नक्षत्रमालयेव हारलतया कृतमुखपरिवेषम्, अतिचपल-राज-लक्ष्मीबन्धनिगड-शङ्कामुपजनयतेन्द्रमणि-केयूरयुग्मेन मलयज-रस-गन्धलुब्धेन भुजङ्गद्वयेनेव वेष्टितबाहुयुगलम्, ईषदालम्बि-कर्णोत्पलम्, उन्नत-घोणम्, उत्फुल्लपुण्डरीक-नेत्रम्, अमलकलधौतपट्टायतम्, अष्टमीचन्द्र-शकलाकारम्, अशेष-भुवन-राज्याभिषेकसलिलपूतम्, ऊर्णासनाथं ललाटदेशमुद्वहन्तम्, आमोदि-मालतीकुसुम-शेखरम् उषसिशिखर-पर्य्यस्ततारकापुञ्जमिव पश्चिमाचलम्, आभरण-प्रभापिशङ्गिताङ्गतया लग्न-हर-हुताशमिव मकरध्वजम्, आसन्नवर्त्तिनीभिः सर्वतः सेवार्थमागताभिरिव दिग्वधूभिर्वारविलासिनीभिः परिवृतम्, अमल-मणिकुट्टिमसंक्रान्त-सकल-देह-प्रतिबिम्बतया पतिप्रेम्णा वसुन्धरया हृदयेनेवोह्यमानम्, अशेषजनभोग्यतामुपनीतयाप्यसाधारणया राजलक्ष्म्या समालिङ्गितम्, अपरिमितपरिवारजनमप्यद्वितीयम्, अनन्त-गज-तुरग-साधनमपि खड्गमात्रसहायम्, एकदेशस्थितमपि व्याप्तभुवनमण्डलम्, आसने स्थितमपि धनुषि निषण्णम्, उत्सादिताशेषद्विषदिन्धनमपि ज्वलत्प्रतापानलम्, आयतलोचनमपि 'सूक्ष्मदर्शनम्—' महादोषमपि सकलगुणाधिष्ठानम्, कुपतिमपि कलत्रवल्लभम्, अविरत-प्रवृत्त-दानमप्यमदम्, अत्यन्तशुद्ध-स्वभावमपि कृष्णचरितम्, अकरमपि हस्तस्थित-सकल-भुवनतलं राजानमद्राक्षीत्।

चण्डाल कन्या वर्णनम्

आलोक्य च सा दूरस्थितैव प्रचलितरत्नवलयेन रक्त-कुवलयदल-कोमलेन पाणिना जर्जरितमुखभागां वेणुलतामादाय नरपतिप्रतिबोधनार्थं सकृत् सभाकुट्टिममाजघान; येन सकलमेव तद् राजकम् एकपदे वनकरियूथमिव तालशब्देन युगपदावलितवदनमवनिपालमुखादाकृष्य चक्षुस्तदभिमुखमासीत्।

अवनिपतिस्तु 'दूरादालोकय' इत्यभिधाय प्रतीहार्य्या निर्दिश्यमानां तां वयःपरिणामशुभ्र-शिरसा रक्तनराजीवनेत्रापाङ्गेनानवरत-कृत-व्यायामतया यौवनापगमेऽप्यशिथिलशरीरसन्धिना सत्यपि मातङ्गत्वे नातिनृशंसाकृतिना अनुगृहीतार्य्यवेशेन शुभ्र-वाससा पुरुषेणाधिष्ठित-पुरोभागाम्, आकुलाकुल-काकपक्षधारिणा कनक-शलाका-निर्म्मितमप्यन्तर्गत-शुकप्रभाश्यामायमानं मरकतमयमिव पञ्जरमुद्वहता चण्डालदारकेणानुगम्यमानाम् असुर-गृहीतामृतापहरणकृत-कपट-पटु विलासिनीवेशस्य श्यामतया भगवतो हरेरिवानुकुर्वतीम्, सञ्चारिणीमिवेन्द्र-नीलमणिपुत्रिकाम्, गुल्फावलम्बिनानील-कञ्चुकेनाच्छन्नशरीराम्, उपरि रक्तांशुक-विरचितावगुण्ठनां नीलोत्पलस्थलीमिव निपतितसन्ध्यातपाम्, एक-कर्णावसक्त-दन्तपत्रप्रभाधवलितकपोलमण्डलाम् उद्यदिन्दुकिरणच्छुरित-मुखीमिव विभावरीम्, आकपिल-गोरोचना-रचित-तिलक-तृतीय-लोचनाम् ईशानुचरितकिरातवेशामिव भवानीम्, उरःस्थल-निवास-संक्रान्त-नारायण-देहप्रभा-श्यामलितामिव श्रियम्, कुपित-हर हुताशन-दह्यमान-मदन-धूम-मलिनीकृतामिव रतिम्, उन्मद-हलि-हलाकर्षण-भय-पलायितामिव कालिन्दीम्, अतिबहल-पिण्डालक्तकरस-राग-पल्लवितपादपङ्कजाम्, अचिर-मृदित-महिषासुर-रुधिर-रक्तचरणामिव कात्यायनीम्, आलोहिताङ्गुलि-प्रभा-पाटलित-नख-मयूखाम् अतिकठिन-

प्रथमं तावदिदमेव महदाश्चर्य्यम्, यदयमसङ्कीर्णवर्णप्रविभागामभिव्यक्तमात्रानुस्वार-स्वर-संस्कारयोगां विशेषसंयुक्ताम् अतिपरिस्फुटाक्षरां गिरमूदीरयति। तत्र पुनरपरम् अभिमतविषये तिरश्चोऽपि मनुजस्येव संस्कारवती बुद्धिपूर्वा प्रवृत्तिः। तथाहि-अनेन समुत्क्षिप्तदक्षिणचरणेनोच्चार्य्य जयशब्दमियमार्य्या मामुद्दिश्य परिस्फुटाक्षरं गीता। प्रायेण: हि पक्षिण: पशवश्च भयाहारमैथुन-निद्रा-संज्ञामात्र-वेदिनो भवति। इदन्तु महच्चित्रम्।'

इत्युक्तवति भूभुजि कुमारपालितः किञ्चित्स्मितवदनो नृपमवादीत्—'दवे! किमत्र चित्रम्। एते हि शुकसारिकाप्रभृतयो विहङ्ग-विशेषा यथाश्रुतां वाचमुच्चारयन्तीत्यधिगतमेव देवेन। तत्राप्यन्यजन्मोपात्त-संस्कारानुबन्धेन वा पुरुषप्रयत्नेन वा संस्कारातिशय उपजायत इति नातिचित्रम्। अन्यच्च, एतेषामपि पुरा पुरुषाणामिवातिपरिस्फुटाभिधाना वागासीत्, अग्निशापात्त्वस्फुटालापता शुकानामुपजाता, करिणञ्च जिह्वापरिवृत्तिः।'

इत्येवमुच्चारयत्येव तस्मिन्नशिशिरकिरणमम्बरतलस्य मध्यमारूढमावेदयन्, नाडिकाच्छेद-प्रहत-पटु-पटह-नादानुसारी मध्याह्न-शङ्खध्वनिरुदतिष्ठत्। तमाकर्ण्य च समासन्नस्नानसमयो विसर्जितराजलोक: क्षितिपतिरास्थान-मण्डपादुत्तस्थौ।

अथ चलति महीपतावन्योन्यमतिरभस-सञ्चलन-चालिताङ्गद-पत्रभङ्ग-मकरकोटि-पाटितांशुकपटानाम्, आक्षेप-दोलायमान-कण्ठदाम्नाम्, अंसस्थलोल्लासित-कुंकुम-पटवासधूलि पटलपिञ्जरीकृत-दिशाम्, आलोल-मालतीकुसुम-शेखरोत्पतदलिकदम्बकानाम्, अर्द्धावलम्बिसि कर्णोत्पलैश्चुम्ब्य-मानगण्डस्थलानाम्, गमन-प्रणाम-लालसानाम् अहमहमिकया, वक्ष:स्थल प्रेङ्खोलित-हारलतानाम्, उत्तिष्ठतामासीदतिमहान्, सम्भ्रमो महीपतीनाम्।

इतश्चेतश्च निष्पतन्तीनां, स्कन्धावसक्त-चामराणां चामरग्राहिणीनां कमलमधु-पानमत्त जरत्कलहंस-नाद-जर्जरितेन पदे पदे रणितमणीनां मणिनूपुराणां निनादेन, नारविलासिनीजनस सञ्चरतो जघनस्थलास्फालनरसित-रत्नमालिकानां मेखलानां मनोहारिणा झङ्कारेण, नूपुररवैराकृष्टानाञ्च धवलितास्थानमण्डप-सोपानफलकानां भवनदीर्घिकाकलहंसकानां कोलाहलेन,

रशना-रसितोत्सुकानाञ्च तारतर-विराविणामुल्लिख्यमान-कांस्य-केङ्कारदीर्घेण गृहसारसनां कूजितेन, सरभसप्रचलित-सामन्तशतचरणतलाभिहतस्य चास्थानमण्डपस्य निर्घोषगम्भोरेण कम्पयतेव वसुमती ध्वनिना, प्रतिहारिणाञ्च पुरः ससम्भ्रममुत्सारितजनानां दण्डिनां समारब्धहेलमुच्चैरुच्चरतामालोकयता-लोकयन्त्विति तारतर-दीर्घेण भवनप्रासाद-कुञ्जेषूच्चरित-प्रतिच्छन्द-तया दीर्घतामुपगतेनालोकशब्देन, राज्ञाञ्च ससम्भ्रमावर्जित-मौलिलोल-चूडामणीनां प्रणमताममल-मणिशलाकादन्तुराभिः किरीट-कोटिभिरुल्लिख्यमानस्य मणिकुट्टिमस्य निःस्वनेन, प्रणाम-पर्य्यस्तानामतिकठिनमणिकुट्टिमनि-पतितरणरणायितानाञ्च मणिकर्णपूराणां निनादेन, मङ्गल पाठकानाञ्च पुरोयायिनां जय जीवेति मधुरवचनानुयातेन पठतां दिगन्तव्यापिना कलकलेन प्रचलित-जनचरणशतसंक्षोभा-द्विहाय कुसुमप्रकरमुत्पतताञ्च, मधुलिहां हुङ्कृतेन, संक्षोभादतित्वरितपदप्रवृत्तैरवनिपतिभिः केयूरकोटिताड़ितानां क्वणित-मुखर-रत्नदाम्नाञ्च मणिस्तम्भानां रणितेन सर्वतः क्षुभितमिव तदास्थानभवनमभवत्।

अथ विसर्जितराजलोको 'विश्रम्यता' मिति स्वयमेवाभिधाय तां चाण्डाल-कन्यकाम् 'वैशम्पायनः प्रवेश्यतामभ्यन्तरम्' इति ताम्बूलकरङ्क-वाहिनीमादिश्य कतिपयाप्तराजपुत्रपरिवृतो नरपतिरभ्यन्तरं प्राविशत्।

अपनीताभरणश्च दिवसकर इव विगलितकिरणजालः, चन्द्रतारकाशून्य इव गगनाभोगः, समुपाहृत-समुचित-व्यायामोपकरणां। व्यायामभूमिमयासीत्।

स तस्याञ्च समानवयोभिः सह राजपुत्रैः कृतमधुरव्यायामः, श्रमवशादुन्मिषन्तीभिः कपोलयोरीषदवलित-सिन्दुवार-कुसुम-मञ्जरी-विभ्रमाभिः, उरसि निर्दयश्रम-च्छिन्न-हारविगलित-मुक्ताफल-प्रकारानुकारिणीभिः ललाटपट्टकेऽष्टमी-चन्द्र-शकलतलोल्लसद-मृतबिन्दुबिडम्बिनीभिः स्वेदजल-कणिकासन्ततिभिरलङ्क्रियमाणमूर्त्तिः, इतस्ततः स्नानोपकरण-सम्पादनसत्वरेण पुरःप्रधावता परिजनेन तत्कालं विरलजनेऽपि राजकुले समुत्सारणाधिकारमुचितमाचरद्भि दण्डिभिरूपदिश्य-मानमार्गः, वितत-सितवितानाम्, अनेक-चारणगण-निबध्यमानमण्डलाम्, गन्धोदक-पूर्ण-कनकमयजलद्रोणी-सनाथमध्याम्, उपस्थापित-

वेत्रलतावलम्बिना किञ्चिदवनतपूर्वकायेन सितकञ्चुकावच्छन्नवपुषा जराधवलितमौलिना गद्‌गदस्वरेण मन्दमन्दसञ्चारिणा विहङ्गजातिप्रीत्या जरत्कलहंसेनेव कञ्चुकिनानुगम्यमानो राजान्तिकमाजगाम।

क्षितितल–निहितकरतलस्तु कञ्चुकी राजानं व्यज्ञापयत्— 'देव! देव्यो विज्ञापयन्ति, देवादेशादेष वैशम्पायनः स्नानः कृताहारश्च देवपादमूलं प्रतीहार्य्या नीत' इत्यभिधाय गले च तस्मिन् राजा वे शम्पायनमपृच्छत्— 'कच्चित् अभिमतमास्वादितमभ्यन्तरे भवता किञ्चिदशनजातम्?' इति।

स प्रत्युवाच— 'देव किंवा नास्वादितम्?' आमत्त–कोकिल–लोचनच्छविर्नीलपाटलः कषायमधुरः प्रकाममापीतो जम्बूफलरसः हरि–नखरभिन्न–मत्तमातङ्गकुम्भ–मुक्तरक्तार्द्रमुक्ता–फलल्वींषि खण्डितानि दाडिम–बीजानि, नलिनीदल–हरिन्ति द्राक्षाफल–स्वादूनि च दलितानि स्वेच्छया प्राचीनामलकीफलानि। किं वा प्रलपितेन बहुना, सर्वमेव देवीभिः स्वयं करतलोपनीयमानममृतायते' इति।

एवंवादिनो वचनमाक्षिप्य नरपतिरब्रवीत्— आस्तां तावत् सर्वम्, अपनयतु नः कुतूहलम्, आवेदयतु भवानादितः प्रभृति कात्स्येनात्मनो जन्म कस्मिन् देशे? भवान् कथं जातः? केन वा नाम कृतम्? का ते माता? कस्ते पिता? कथं वेदानामागमः? कथं शास्त्राणां परिचयः? कुतः कलाः आसादिताः? किंहेतुकं जन्मान्तरानुस्मरणम्? उत वरप्रदानम्, अथवा विहगवेष–धारी कश्चिच्छन्नं निवससि? क्व पूर्वमुषितम्? कियद्वा वयः? कथं पञ्जरबन्धनम्? कथं चण्डाल–हस्तगमनम्? इह वा कथमागमनम्?

वैशम्पायनस्तु स्वयमुपजातकुतूहलेन सबहुमानमवनिपतिना पृष्ठो मुहुर्त्तमिव ध्यात्वा सादरमब्रवीत्— "देव! महतीयं कथा, यदि कौतुकमाकर्ण्यताम्"—

विन्ध्याटवी वर्णनम्

अस्ति पूर्वपर–जलनिधि–वेलावनलग्ना मध्यदेशालङ्कारभूता मेखलेव भुवः, वनकरिकुल–मदजल सेक–संवर्द्धितैरतिविकच–धवल–कुसुम–निकारमत्युच्चतया तारा–गणमिव शिखरदेशलग्नमुद्वहद्भिः पादपैरूपशोभिता, मदकल–कुररकुल–दश्यमान–मरिचपल्लवा, करि–कलभ–करमृदित–तमालकिसलयामोदिनी मधुमदोपरक्त–केरली–कपोल–च्छविना सञ्चरद्वनदेवता–चरणालक्तक–रस–रञ्जितेनेव पल्लवचयेन संछादिता, शुककुल–दलितदाडिमीफल–द्रवार्द्रीकृत–तलैरतिचपल–कपि–कम्पित–कक्कोल–च्युतपल्लव–फलशबलैः अनवरत–निपतित–कुसुमरेणुपांसुलैः पथिक–जन–रचित लवङ्गपल्लवसंस्तरैः अतिकठोर नारिकेल–केतकी–करीर–बकुल–परिगतप्रान्तैः ताम्बूलीलतावनद्ध–पूग–खण्डमण्डितैर्वनलक्ष्मी–वासभवनैरिव विराजिता लतामण्डपैः, उन्मद–मातङ्ग–कपोलस्थल–गलित–सलिल–सिक्तेनेव। नवरतमेलालतावनेन मदगन्धिनान्धजारिता, नख–मुख–लग्नेभकुम्भ–मुक्ताफल–लुब्धैः शबरसेनापतिभिरभिहन्यमान–केशरिशिता, प्रेताधिपनगरीव सदासन्निहितमृत्यु भीषणा महिषाधिष्ठिता च, समरोद्यतपताकिनीव बाणासनारोपितशिलीमुखा विमुक्त–सिंहनादा च, कात्यायनीव प्रचलितखड्‌गभीषणा रक्तचन्दनालङ्‌कृता च, कर्णीसुतकथेव सन्निहित–विपुलाचला शशोपगता च कल्पान्तप्रदोषसन्ध्येव प्रनृत्तनीलकण्ठा पल्लवारुणा च, अमृतमथनवेलेव श्रीद्रुमोपशोभिता वारुणी–परिगता च, प्रावृडिव घनश्यामला अनेकशतह्रदालङ्‌कृता च, चन्द्रमूर्त्तिरिव सततमृक्षसार्थानुगता हरिणाध्यासिता च, राज्यस्थितिरिव चमरमृग–बालव्यजनोपशोभिता समदगजघटा–परिपालिता च, गिरितनयेव स्थाणुसङ्गता मृगपतिसेविता च, जानकीव प्रसूतकुशलवा

महाह्रदेषु। यत्र च दशरथ-सुत-निशितशरनिकर-निपात-निहत-रजनीचर-बल-बहल-रुधिर-सिक्त-मूलमद्यापि तद्रागाविद्ध-निर्गतपलाशमिवाभाति नव-किसलयमरण्यम्। अधुनापि यत्र जलधरसमये गम्भीरमभिनव-जलधर-निवह-निनादमाकर्ण्य भगवतो रामस्य त्रिभुवन-विवर-व्यापिनश्चापधोषस्य स्मरन्तो न गृह्णन्ति शष्प-कवलमजस्रमश्रु जल-लुलित-दृष्टयो वीक्ष्य शून्या दश दिशो जराजर्ज्जरित-विषाणकोटयो जानकीसंवर्द्धिता जीर्णमृगाः। यस्मिन्ननवरत-मृगया-निहत-शेष-वनहरिण-प्रोत्सासित इव कृतसीताविप्रलम्भः कनकमृगो राघवमतिदूरं जहार। यत्र मैथिलीवियोगदुःखदुःखितौ रावण-विनाश-सूचकौ चन्द्रसूर्य्याविव कबन्धग्रस्तौ समं रामलक्ष्मणौ त्रिभुवनमयं महच्चक्रतुः। अत्यायतश्च यस्मिन् दशरथसुत-बाण-निपातितो योजनबाहोर्बाहुरगस्त्य-प्रसादनागतनहुषाजगर-कायशङ्कामकरोदृषिजनस्य। जनकतनया भर्त्रा विरहविनोदनार्थमुटजाभ्यन्तरलिखिता यत्र रामनिवास-दर्शनोत्सुका पुनरिव धरणीतलादुल्लसन्ती वनचरैरद्याप्यालोक्यते।

तस्य च सम्प्रत्यपि प्रकटोपलक्ष्यमाण-पूर्ववृत्तान्तस्यागस्त्याश्रमस्य नातिदूरे जलनिधि-पानप्रकुपित-बरुणप्रोत्साहितेन अगस्त्यमत्सरात्तदाश्रमसमीपवर्त्त्यपर इव वेधसा जलनिधिरुत्पादितः, प्रलयकाल-विघट्टिताष्ट-दिग्विभाग-सन्धिबन्धं गगनतलमिव भुवि निपतितम्, आदिवराह-समुद्धृत-धरामण्डल-स्थानमिव जलपूरितम्, अनवरत-मज्जदुन्मद-शबरकामिनी-कुचकलश-लुलित-जलम्, उत्फुल्ल-कुमुद-कुवलय-कह्लारम्, उन्निद्रारविन्दमधुबिन्दुनिष्यन्दबद्धचन्द्रकम्, अलिकुलपटलान्धकारितसौगन्धिकम्, सारसित-समद-सारसम्, अम्बुरुह-मधुपान-मत्त-कल-हंसकामिनीकृत-कोलाहलम्, अनेक-जलचर-पतङ्गशत-सञ्चलनचलित-वाचाल-वीचिमालम्, अनिलोल्लासितकल्लोल-शिखर-शीकरारब्ध-दुर्दिनम्, अशङ्कितावतीर्णाभिरम्भः क्रीडारागिणीभिः स्नानसमये वनदेवताभिः केशपाशकुसुमैः सुरभीकृतम्, एकदेशावतीर्णमुनिजनापूर्य्यमाण-कमण्डलु-कल-जलध्वनि-मनोहरम्, उन्मिषदुत्पलवनमध्यचारिभिः सवर्णतया रसितानुमेयैः कादम्ब-कदम्बकैरासेवितम्, अभिषेकावतीर्ण-पुलिन्दराज-सुन्दरी-कुच-चन्दनधूलि-धवलित-तरम्, उपान्त-केतकी-रजःपटल-बद्ध-कूल-

पुलिनम्, आसन्नाश्रमागत-तापसक्षालितार्द्र-वल्कल-कषाय-पाटल-तटजलम्, उपतट-वृक्ष-पल्लवानिल-वीजितम्, अविरल-तमाल-वीथ्यन्धकारिताभिर्व-लिनिर्वासितेन संचरता प्रतिदिनमृष्यमूकवासिना सुग्रीवेणावलुप्त-फल-लघु-लताभिः, उदवासितापसानां देवतार्च्चनोपयुक्त-कुसुमाभिरुत्पतज्जलचर-पक्षपुट-विगलित-जलबिन्दुसेकसुकुमार-किसलयाभिः लतामण्डप-तल-शिखण्डि-मण्डलारब्ध-ताण्डवाभिः अनेककुसुम-परिमलवाहिनीभिर्वनदेवताभिः स्वश्वास-वासिताभिरिव वनराजिभिरुपरुद्धतीरम्, अपरसागरशङ्किभिः सलिलमादातुमवतीर्णैर्जलधरैरिव वहल-पङ्क-मलिनैर्वनकरिभिरनवरतापीयमान-सलिलम्, अगाधमनन्तमप्रतिमम् अपां निधानं पम्पाभिधानं पद्मसरः।

यत्र च विकच-कुवलय-प्रभा-श्यामायमान-पक्षपुटान्यद्यापि मूर्त्तिमद्रामशापग्रस्तानीव मध्यचारिणामालोक्यन्ते चक्रवाकनाम्नां पक्षिणां मिथुनानि।

एकदा तु प्रभातसन्ध्यारागलोहिते गगनतले, कमलिनी-मधुरक्त-पक्षसम्पुटे वृद्धहंस इव मन्दाकिनीपुलिनादपर-जलनिधि-तटमवतरति चन्द्रमसि, परिणत-रङ्कु-रोम-पाण्डुनि व्रजति विशालतामाशाचक्रवाले गजरुधिर-रक्त-हरिसटा-लोहिनीभिः-प्रतप्त-लाक्षिक-तन्तु-पाटलाभिरायामिनीभिः अशिशिरकिरणदीधितिभिः पद्मरागशलाकासम्मार्जनीभिरिव समुत्सार्य्यमाणे गगनकुट्टिमकुसुमप्रकरे तारागणे, सन्ध्यामुपासितुमुत्तराशाऽवलम्बिनि मानससरस्तीरमिवावतरति सप्तर्षिमण्डले, तटगत-विघटित-शुक्ति-सम्पुटविप्रकीर्णमरुणकर-प्रेरणाधोगलितमुडुगणमिव मुक्तफलनिकरमुद्वहति धवलितपुलिनमुदन्वति पूर्वेतरे, तुषारबिन्दुवर्षिणि विबुद्धशिखिकुले विजृम्भमाणकेशरिणि करिणी-कदम्बक-प्रबोध्यमान-समदकरिणि क्षपाजलजडकेसरं कुसुमनिकरमुदयगिरिशिखरस्थितं सवितारमिवोद्दिश्य पल्लवाञ्जलिभिः समुत्सृजति कानने, रासभ-रोम-धूसरासु वनदेवताप्रासादानां तरूणां शिखरेषु पारावतमालायमानासु धर्म्मपताकास्विव समुन्मिषन्तीषु तपोवनाग्निहोत्रधूमलेखासु, अवश्यायशीकरिणि लुलितकमलवने रतिखिन्न-शबरसीमन्तिनी-स्वेदजलकणापहारिणि वनमहिष-रोमन्थफेनबिन्दुवाहिनि चलितपल्लव-लता-लास्योपदेश-व्यसनिनि विघटमान-कमलखण्ड-मधुसीकरासारवर्षिणि कुसुमामोदतर्पितालिजाले निशावसानजातजडिम्नि मन्द-मन्दसञ्चारिणि प्रवाति प्रभातिके मातरिश्वनि, कमलवनप्रबोध-मङ्गलपाठकानाम् इभगण्डडिण्डिमानां मधुलिहां कुमुदोदरेषु घटमान-दलपुट-निरुद्धपक्ष-संहतीनामुच्चरत्सु हुङ्कारेषु, प्रभातशिशिरवाय्वाहतमुत्तप्तजतुरसाश्लिष्ट-पक्ष्ममालमिव सशेष-निद्राजिह्मितारं चक्षुरुन्मीलयत्सु शनैः शनैरूषरशय्या-धूसरक्रोडरोमराजिषु वनमृगेषु, इतस्ततः सञ्चरत्सु वनचरेषु, विजृम्भमाणे श्रोत्रहारिणि पम्पासरः कलहंसकोलाहले, समुल्लसति नर्त्तितशिखण्डिनि मनोहरे वनगजकर्णतालशब्दे, क्रमेण च गगनतलमवरतो दिवसकर-वारणस्यावचूलचामरकलाप इवोपलक्ष्यमाणे मञ्जिष्ठारागलोहिते किरणजाले, शनैःशनैरुदिते भगवति सवितरि, पम्पासरःपर्य्यन्त-तरु-शिखर-सञ्चारिणि अध्यासित-गिरिशिखरे दिवसकर-जन्मनि हततारे पुनरवि कपीश्वरे वनमभिपतति

बालातपे, स्पष्टे जाते प्रत्यूषसि, नचिरादिव दिवसाष्टमभागभाजि स्पष्टभासि भास्वति भूते, प्रयातेषु च यथाभिमतानि दिगन्तराणि शुक-कुलेषु, कुलाय-निलीननिभृत-शुक-शावकसनाथेऽपि निःशब्दतया शून्य इव तस्मिन् वनस्पतौ, स्वनीडावस्थित एव ताते, मयि च शैशवादसञ्जातबलसमुद्भिद्यमानपक्षपुटे पितुःसमीपवर्तिनि कोटरगते, सहसैव तस्मिन् महावने संत्रासितसकलवनचरः सरभसमुत्पतत्पतत्रिपक्षपुटशब्दसन्ततः भीत-करिपोत-चीत्कारपीवरः प्रचलितलताकुल-मत्तालिकुलक्कणितमांसलः परिभ्रमदुद्धोणवन-वराह-रवघर्घरः गिरिगुहा-सुप्त-प्रबुद्ध-सिंहनादोपबृंहितः, कम्पयन्निव तरून् भगीरथावतार्य्यमाणगङ्गाप्रवाहकलकल-बहलो भीतवनदेवताकर्णितो मृगयाकोलाहलध्वनिरुदचरत्।

आकर्ण्य च तमहमश्रुतपूर्वमुपजातवेपथुरर्भकतया जर्ज्जरित-कर्णविवरो भयविह्वलः समीपवर्त्तिनः पितुः प्रतीकारबुद्ध्या जराशिथिलपक्षपुटान्तरमविशम्।

मध्ये च तस्य महतः शबरसैन्यस्त प्रथमे वयसि वर्त्तमानम्, अतिकर्कशत्वादायसमय-मिव, एकलव्यमिव जन्मान्तरगतम्, उद्भिद्यमान-श्मश्रुराजितया प्रथम-मदलेखा-मण्ड्यमान-गण्डभित्तिमिव गजयूथपतिकुमारम्, असित-कुवलय-श्यामलेन देहप्रभा-प्रवाहेण कालिन्दी-जलेनेव पूरिताऽरण्यम्, आकुटिलाग्रेण स्कन्धावलम्बिना कुन्तल भारेण केसरिणमिव गजमद-मलिनीकृतेन केसरकलापेनोपेतम्, आयतललाटम्, अतितुङ्ग-घोरघोणम, उपनीतस्यैककर्णा-भरणतां भुजगफणामणेरापाटलैरंशुभिरालोहितीकृतेन पर्णशयनाभ्यासाल्लग्न-पल्लवरागेणेव वामपार्श्वेन विराजमानम्, अचिर-प्रहत-गज-कपोल-गृहीतेन, सप्तच्छदपरिमलवाहिना कृष्णागुरुपङ्केः नेव सुरभिणा मदेन कृताङ्गरागम्, उपरि तत्परिमलाऽन्धेन भ्रमता मायूर-पिच्छात पत्रानुकारिणा मधुकरकुलेन तमाल-पल्लवेनेव निवारितातपम्, आलोलपल्लवव्याजेन भुजबल निर्जितया भयप्रयुक्तसेवया विन्ध्याटव्येव करतलेनामृज्यमान-गण्डस्थल-स्वेदलेखाम् आपाटलया हरिणकुल-काल-रात्रि-सन्धायमानया शोणितार्द्रयेव द्रुष्टया रञ्जयन्तमिवाशा विभागानां, जानुलम्बेन कुञ्जर-करप्रमाणमिव गृहीत्वा निर्म्मितेन चण्डिका-रुधिरबलि-प्रदानायाऽसकृन्निशितशस्त्रोल्लेख-विषमित-शिखरेण भुजयुगलेनोपशोभितम्, अन्तरान्तरा लग्नाश्यान-हरिण-रुधिरबिन्दुना स्वेदजल-कणिका-चितेन गुञ्जाफलमिश्रैः करिकुम्भमुक्ता-फलैरिव रचिताभरणेन विन्ध्यशिला-विशालेन वक्षःस्थलेनोद्भासमानम्, अविरतश्रमा-भ्यासादुल्लिखितोदरम्, इभ-मद-मलिनमालान-स्तम्भयुगलमुपसहन्त-मिवोरुदण्डद्वयेन लाक्षा-लोहित-कोशेयपरिधानम्, अकारणेऽपि क्रूरतया बद्धत्रिपताकोदग्रभ्रुकुटीकराले ललाटफलके प्रबलभक्त्याराधितया 'मत्परिग्रहोऽयमि'ति कात्यायन्या त्रिशुलेनेवाङ्कितम्, उपजातपरिचयैरनु-गच्छद्भिः, श्रमवशाद् दूरविनिर्गताभिः स्वभाव-पाटलतया शुष्काभिरपि हरिण-शोणितमिव क्षरन्तीभिर्जिह्वाभिरावेद्यमानखेदैः विवृतमुखतया स्पष्ट-दृष्ट-दन्तांशून् दंष्ट्रान्तराल-लग्न-केसरिसटानिव सृक्वभागानुद्वहद्भिः, स्थूलवराटक-मालिका-परिगत-कण्ठैर्महावराह-प्रहार-जर्जरैः अल्पकायैरपि महाशक्तित्वादनुपजात-केसरैरिव केसरिकिशोरकैः, मृगवधू-वैधव्य-दीक्षादान-दक्षैरनेकवर्णैः श्वभिः, अतिप्रमाणाभिश्च केसरिणामभयप्रदान याचनार्थमागताभिः सिंहीभिरिव कौलेयककुटुम्बिनीभिरनुगम्यमानम्, कैश्चिद्गृहीत-चमर-बालगजदन्तभारैः,

कैश्चिदच्छिद्र-पर्ण-बद्ध-मधुपुटैः कैश्चिन्मृगपतिभिरिव गज-कुम्भ-मुक्ताफलनिकर-सनाथ-पाणिभिः, कैश्चिद्यातुधानैरिव गृहीतपिशितभारैः, कैश्चित् प्रमथैरिव केसरिकृत्तिधारिभिः, कैश्चित् क्षपणकैरिव मयूरपिच्छधारिभिः, कैश्चिच्छिशुभिरिव काकपक्षधरैः, कैश्चित् कृष्णचरितमिव दर्शयद्भिः, समुत्खात-विधृत-गजदन्तैः, कैश्चिज्जलदागमदिवसैरिव जलधरच्छायामलिनाम्बरैः, अनेकवृत्तान्तैः शबरवृन्दैः परिवृतम्, अरण्यमिव सखड्गधेनुकम्, अभिवन-जलधरमिव मयूर-पिच्छ-चित्र-चापधारिणम्, बकराक्षसमिव गृहीतैकचक्रम्, अरुणानुजमिवोद्धृतानेक-महानाग-दशनम्, भीष्ममिव शिखण्डि-शत्रुम्, निदाधदिवसमिव सतताविर्भूत-मृगतृष्णम्, विद्या-धरमिव मानसवेगम्, पराशरमिव योजनगन्धानुसारिणम्, घटोत्कचमिव भीमरूपधारिणम्, अचलराजकन्यका-केशपाशमिव नीलकण्ठ-चन्द्रकाभरणम्, हिरण्याक्ष-दानवमिव महावराह-दंष्ट्रा-विभिन्न-वक्षःस्थलम्, अतिरागिणमिव कृत-बहु-बन्दी-परिग्रहम्, पिशिताशनमिव रक्तलुब्धकम्, गीतकलाबिन्यासमिव निषादानुगतम्, अम्बिका-त्रिशूलमिव महिष-रुधिरार्द्रकायम्, अभिनव यौवनमपि क्षपित-बहुवयसम्, कृत-सारमेय-संग्रहमपि फलमूलाशनम्, कृष्णमप्यसुदर्शनम् स्वच्छन्दचारमपि दुर्गैकशरणम्, क्षितिभृत्पादानुवर्त्तिनमपि राजसेवानभिज्ञम्, अपत्यमिव विन्ध्याचलस्य, अंशकाऽवतारमिब कृतान्तस्य, सहोदरमिव पापस्य, सारम्वि कलिकालस्य भीषणमपि महासत्त्वतया गभीरमिवोपलक्ष्यमाणम्, अनभिभवनीयाकृतिम्, मातङ्गनामानं शबरसेनापतिमपश्यम्। अभिधानन्तु तस्य पश्चादहमश्रौषम्।

आसीच्च मे मनसि— 'अहो! मोहप्रायमेतेषां जीवितम्, साधुजन-गर्हितञ्च चरितम्। तथाहि-पुरुष-पिशितोपहारे धर्म्मबुद्धिः, आहारः साधुजनविगर्हितो मधुमांसादिः, श्रमो मृगया, शास्त्रं शिवारुतम् उपदेष्टारः सदसतां कौशिकाः, प्रज्ञा शकुनिज्ञानम्, परिचिताः श्वानः, राज्य शून्यास्वटवीषु, आपानकमुत्सवः, मित्राणि क्रूरकर्मसाधनानि धनूंषि, सहाया विषदिग्धमुखा भुजङ्गा इव सायकाः, गीतमुत्साहकारि मुग्धमृगाणाम्, कलत्राणि बन्दी-गृहीता परयोषितः, क्रूरात्मभिः शार्दूलैः सह संवासः, पशुरुधिरेण देवतार्च्चनम्, मांसेन बलिकर्म चौर्य्येण जीवनम्, भूषणानि भुजङ्गमणयः, वनकरि-मदैरङ्गरागः,

अवतीर्य्य च स तेन समयेन क्षितितल-विप्रकीर्णान् संहृत्य तान् शुकशिशूननेकलता-पाश-संयतानाबद्धय पर्णपुटेऽतित्वरित-गमनः सेनापतिगतेनैव वर्त्मना तामेव दिशमगच्छत्।

मान्तु लब्ध-जीविताशं प्रत्यग्रपितृमरण-शोक-शुष्क-हृदयम् अतिदूरापातादायासितशरीरं सन्त्रास-जाता सर्वेङ्गोपतापिनी बलवती पिपासा परवशमकरोत।

अनया च काल-कलया सुदूरमतिक्रान्तः स पापकृदिति परिकलय्य किञ्चिदुन्नमितकन्धरो भयचकितया दृशा दिशोऽवलोक्य तृणोऽपि चलति पुनः प्रतिनिवृत्त इति तमेव पदे पदे पाप-कारिणमुत्प्रेक्षमाणो निष्कम्य तस्मात्तमालतरुमूलात् सलिल-समीपं सर्त्तुं प्रयत्नमकरवम्।

अजातपक्षतया नातिस्थिरतर-चरण-सञ्चारस्य मुहुर्मुहुर्मुखेन पततो मुहुस्तिर्यङ्निपतन्तमात्मानमेकया पक्षपाल्या सन्धारयतः क्षितितलसंसर्पण-भ्रमातुरस्य अनभ्यासवशादेकमपि दत्त्वा पदमनवरतमुनमुखस्य, स्थूलस्थूलं श्वसतो धूलिधूसरस्य संसर्पतो ममाभून्मनसि-अतिकष्टास्ववस्थास्वपि जीवित-निरपेक्षा न भवन्ति खलु जगति प्राणिनां प्रवृत्तयः। नास्ति जीवितादन्यदभि-मततरमिह जगति सर्वजन्तूनाम्। एवमुपरतेऽपि सुगृहीतनाम्नि ताते यदहमविकलेन्द्रियः पुनरेव प्राणिमि। धिङ्मामकरुणमतिनिष्ठुरमकृतज्ञम्। अहो! सोढपितृमरणशोक-दारुणं येन मया जीव्यते, उपकृतमपि नापेक्ष्यते। खलं हि खलु मे हृदयम्। अहं हि लोकान्तर-गतायामम्बायां नियम्य शोकावेगमा प्रसव-दिवसात् परिणतवयसापि सता तातेन तैस्तैरूपायैः संवर्द्धनक्लेशमतिमहान्तमपि स्नेहवशादगणयता यत् परिपालितः, तत्सर्वमेकपदे विस्मृतम्। 'अतिकृपणाः खल्वमी प्राणाः, यदुपकारिणमपि तातं क्वापि गच्छन्तमद्याऽपि नानुगच्छन्ति। सर्वथा न कञ्चिन्न खलीकरोति जीवित-तृष्णा, यदीदृगवस्थमपि मामयमायासयति जलाभिलाषः। मन्ये चागणित-पितृमरण-शोकस्य निर्घृणतैव केवलमियं मम सलिलपानबुद्धि। अद्यापि दूर एव सरस्तीरम्। तथाहि— जलदेवतानुपूर-रवानुकारि दूरेऽद्यापि कलहंस-विरुतम् अस्फुटानि श्रूयन्ते सारससितानि, अयं च। विप्रकर्षादाशामुखविसर्पण-विरलः सञ्चरति नलिनी-

षण्डपरिमलः। दिवसस्य चेय कष्टा दशा वर्तते। तथाहि—रविरम्बरतलमध्यवर्ती स्फुरन्तमातपमनवरतमनल-धूलि-निकरमिव विकिरति करैः, अधिकामुपजनयति तृषम्। सन्तप्त-पांसु-पटल-दुर्गमा भूः, अतिप्रबल-पिपासावसन्नानि गन्तुमल्पमपि मे नालमङ्गकानि। अप्रभुरस्म्यात्मनः। सीदति मे हृदयम्। अन्धकारतामुपयाति चक्षुः। अपि नाम खलो विधिरनिच्छतोऽपि मे मरणमद्यैव उपपादयेत्?

एवं चिन्तयत्येव मयि तस्मात् सरसोनाऽतिदूरवर्त्तिनि तपोवने जाबालिर्नाम महातपा मुनिः प्रतिवसति स्म। तत्तनयश्च हारीतनामा मुनिकुमारकः सनत्कुमार इव सर्वविद्यावदात-चेताः, सवयोभिरपरैस्तपोधन-कुमारकैनुगम्यमानस्तेनैव पथा द्वितीय इव भगवान् विभाव-सुरतितेजस्वितया दुर्निरीक्ष्यमूर्त्तिः, उद्यतो दिवसकर-मण्डलादिवोत्कीर्णः तडिद्भिरिव रचितावयवः, तप्त-कनक-द्रवेणेव बहिरूपलिप्त-मूर्त्तिः, पिशङ्गावदातया देह-प्रभया स्फुरन्त्या सबालातपमिव दिवसं सदावानलमिव वनमुपदर्शयन् उत्तप्त-लौहलोहिनीनामनेक-तीर्थाभिषेकपूतानामं-ससस्थलावलम्बिनीनां जटानां निकरेणोपेतः, स्तम्भितशिखा-कलापः, खाण्डववन-दिधक्षया कृत-कपट बटु वेष इव भगवान् पावकः, तपोवनदेवतानुपूरानुकारिणा धर्मशासन-कटकेनेव स्फाटिकेनाक्षवलयेन दक्षिणश्रवणविलम्बिना विराजमानः, सकल-विषयोपभोग-निवृत्यर्थमुपपादितेन ललाटपट्टके त्रिसत्येनेव भस्मत्रिपुण्ड्रकेणालङ्कृतः, गगन-गमनोन्मुखबलाकानुकारिणा स्वर्ग-मार्गमिव दर्शयता सततमुद्ग्रीवेण स्फटिक-मणि-कमण्डलुनाध्यासित-वामकरतलः, स्कन्धदेशावलम्बिना कृष्णाजिनेन नीलपाण्डुभासा तपस्तृष्णानिपीतेनान्तर्निष्पतता धूम-पटलेनेव परीत-मूर्त्तिः, अभिनव-बिससूत्र-निर्मितेनेव परिलघुतया पवनलोलेन निर्म्मांस-विरलपार्श्वकपञ्जरमिव गणतया वामांसावलम्बिना यज्ञोपवीतेनोद्भासमानः, देवतार्च्चनार्थमागृहीत-वनलता-कुसुम-परिपूर्णपर्णपुट-सनाथ-शिखरेणाषाढदण्डेन व्यापृत-सव्येतरपाणिः, विषाणोत्खातामुद्वहता स्नानमृदमुपजात-परिचयेन नीवारमुष्टि-संवर्द्धितेन कुश-कुसुम-लतायास्यमान-लोल-दृष्टिना तपोवनमृगेणानुगम्यमानः, विटप इव कोमल-वल्कलावृत-शरीरः, गिरिरिव समेखलः राहुरिवासकृदास्वादित-सोमः, पद्मनिकर इव दिवसकर-

कर्कन्धू-कदली-लकुच-चूत-पनस-तालफलम्, अध्ययनमुखर-बटुजनम्, अनवरत-श्रवण-गृहीत-वषट्कार-वाचालशुककुलम्, अनेक-सारिकोद्धुष्यमाण-सुब्रह्मण्यम्, अरण्य-कुक्कुटोपभुज्यमान-वैश्वदेव-बलिपिण्डम्, आसन्न-वापी-कलहंसपोत-भुज्यमान-नीवारवलिम्, एणी-जिह्वापल्लवोपलिह्यमानमुनिबालकम्, अग्निकार्य्यार्द्धदग्ध-मिसमिसायमान-समित्कुश-कुसुमम्, उपल-भग्ननालिकेर-रसस्निग्धशिला-तलम्, अचिर-क्षुण्ण-वल्कल-रस-पाटलभूतलम्, रक्तचन्दनोपलिप्तादित्य-मण्डल-निहित-करवीर-कुसुमम्, इतस्ततो विक्षिप्त-भस्मलेखा-कृतमुनि-जनभोजन-भूमिपरिहारम्, परिचित-शाखामृग-कराकृष्टि-निष्कास्यमान-प्रवेश्यमान-जरदन्ध-तापसम्, इभ-कलभार्द्धोपभुक्तपतितैः सरस्वती-भुजलता-विगलितैः शङ्खवलयैरिव मृणाल-शकलैः कल्माषितम्, ऋषिजनार्थमेणकै-र्विषाण-शिखरोत्खन्यमानविविध-कन्दमूलम्, अम्बू-पूर्णपुष्कर-पुटैर्वनकरिभिरापूर्य्य-माण-विटपालवालकम्, ऋषिकुमारकाकृष्यमाणव-नवराहदंष्ट्रान्तराल-लग्न-शालूकम्, उपजात-परिचयैः कलापिभिः पक्षपुटपवन-सन्धुक्ष्यमाणमुनिहोम-हुताशनम्, आरब्धामृत-चरु-चारुगन्धम्, अर्द्धपक्व-पुरोडाश-परिमलामोदितम्, अविच्छिन्नाज्यधाराहुति-हुत-भुग्झङ्कार-मुखरितम्, उपचर्य्यमाणातिथिवर्गम्, पूज्यमानपितृ-दैवतम्, अर्च्यमान-हरि-हर-पितामहम्, उद्दिश्यमान-श्राद्धकल्पम्, व्याख्यायमानयज्ञविद्यम्, आलोच्यमान-धर्म्मशास्त्रम्, वाच्यमान-विविध-पुस्तकम्, विचार्य्यमाण-सकलशास्त्रार्थम्, आरभ्यमाण-पर्णशालम्, उपलिप्यमानाजिरम्, उपमृज्यमानोटजाभ्यन्तरम्, आबध्यमानध्यानम्, साध्यमान-मन्त्रम्, अभ्यस्यमान-योगम्, उपहूय-मान-वनदेवतावलिम्, निर्वर्त्त्यमान-मौञ्जमेखलम्, क्षाल्यमान-वल्कलम्, उपसंगृह्यमाण-समिघम्, उपसंस्क्रियमाणकृष्णाजिनम्, गृह्यमाण-गवेधुकम्, शोष्यमाण-पुष्करबीजं ग्रथ्यमानाक्षमालम्, गृह्यमाणत्रिपुण्ड्रकम्, न्यस्यमान-वेत्रदण्डम्, सत्क्रियमाण परिव्राजकम्, आपूर्य्यमाण-कमण्डलुम्, अदृष्टपूर्व कलिकालस्य, अपरिचितमनृतस्य, अश्रुतपूर्वमनङ्गस्य, अब्जयोनिमिव त्रिभुवन-वन्दितम्,

असुरारिमिव प्रकटितनरहरिवराहरूपम्, सांख्यमिव कपिलाधिष्ठितम्, मथुरोपवनमिव बलावलीढ-दर्पितधेनुकम्, उदयनमिवानन्दितवत्स-कुलम्, किम्पुरुषाधिराज्यमिव मुनिजनगृहीत-कलशाभिषिच्यमान-द्रुमम्, निदाघसमयावसानमिव प्रत्यासन्न-जलप्रपातम्, जलधरसमयमिव वनगहन-मध्य-सुख-सुप्त-हरिम्, हनूमन्तमिव-शिला-शकल-प्रहार-सञ्चूर्णिताक्षा-स्थिसञ्चयम्, खाण्डव-विनाशोद्यतार्जुनमिव प्रारब्धाग्निकार्य्यम्, सुरभिविलेपनधरमपि सतताविर्भूतधूमगन्धम्, मातङ्गकुलाध्यासितमपि पवित्रम्, उल्लसित-धूमकेतुशतमपि प्रशान्तोपद्रवम् परिपूर्णद्विजपति-मण्डल-सनाथमपि सदा-सन्निहित-तरु-गहनान्धकारम्, अतिरमणीयमपरमिव ब्रह्मलोकमाश्रमम-पश्यम्।

यत्र च मलिनता हविर्धूमेषु न चरितेषु, मुखरागः शुकेषु न कोपेषु, तीक्ष्णता कुशाग्रेषु न स्वभावेषु, चञ्चलता कदलीदलेषु न मनःसु, चक्षूरागः कोकिलेषु न परकलत्रेषु, कण्ठग्रहः कमण्डलुषु न सुरतेषु, मेखलाबन्धो व्रतेषु नेर्ष्याकलहेषु, स्तनस्पर्शो होमधेनुषु न कामिनीषु, पक्षपातः कृकवाकुषु न विद्याविवादेषु, भ्रान्तिरनलप्रदक्षिणासु, न शास्त्रेषु, वसुसङ्कीर्त्तनं दिव्यकथासु न तृष्णासु, गणना रुद्राक्ष-वलयेषु न शरोरेषु, मुनि-बाल-नाशः क्रतु-दीक्षया न मृत्युना, रामानुरागो रामायणेन न यौवनेन, मुखभङ्गविकारो जरया न धनाभिमानेन।

यत्र च महाभारते शकुनि-वधः, पुराणे वायु-प्रलपितम्, वयःपरिणामेन द्विज-पतनम्, उपवन-चन्दनेषु जाड्यम्, अग्नीनां भूतिमत्त्वम्, एणकानां गीतश्रवणव्यसनम्, शिखण्डिनां नृत्यपक्षपातः, भुजङ्गमानां भोगः, कपीनां श्रीफलाभिलाषः, मूलानामधोगतिः।

तेजः प्रकृत्या दुःसहं भवति, किमुत सकल-भुवन-वन्दित-चरणानामनवरत-तपःसलिल-क्षपितमलानां कर-तलामलकवदखिलं जगदालोकयतां दिव्येन चक्षुषा भगवतामेवंविधानामघक्षयकारिणाम्। पुण्यानि हि नामग्रहणान्यपि महामुनीनां, किं पुनर्दर्शनानि। धन्यमिदमाश्रमपदमयमधिपतिर्यत्र। अथवा भुवनतलमेव धन्यमखिलमनेनाधिष्ठितमवनितल-कमलयोनिना। पुण्यभाजः खल्वमी मुनयो यदहर्निशमेनमपरमिव नलि-नासनमपगतान्यव्यापारा मुखावलोकननिश्चलदृष्टयः पुण्याः कथाः श्रृण्वन्तः समुपासते। सरस्वत्यपि धन्या, याऽस्य तु सततमतिप्रसन्ने करुणाजलनिस्यन्दिन्यगाधगाम्भीर्य्ये रुचिर-द्विजपरिवारा मुखकमलसम्पर्कमनुभवन्ती निवसति हंसीव मानसे। चतुर्मुखकमलवासिभिश्चतुर्वेदैः सुचिरादि वेदमपरमुचितमासादितं स्थानम्। एनमासाद्य शरत्कालमिव कलि-जलद-समय-कलुषिताः प्रसादमुपगताः पुनरपि जगति सरित इव सर्वविद्याः। नियतमिह सर्वात्मना कृतावस्थितिना भगवता परिभूत-कलिकाल-विलसितेन धर्म्मेण न स्मर्य्यते कृत-युगस्य। धरणितलमनेनाधिष्ठितमालोक्य न वहति नूनमिदानीं सप्तर्षिमण्डल-निवासाभिमानमम्बरतलम्। अहो! महासत्त्वेयं जरा, यास्य प्रलय-रवि-रश्मि-निकर-दुर्निरीक्ष्ये रजनिकर-किरण-पाण्डु-शिरोरुहे जटाभारे फेनपुञ्ज-धवला गङ्गेव पशुपतेः क्षीराहुतिरिव शिखाकलापे विभावसोर्निपतन्ती न भीता। बहलाज्य-धूम-पटल-मलिनीकृताश्रमस्य भगवतः प्रभावाद्भीतमिव रवि-किरणजालमपि दूरतः परिहरति तपोवनम्। एते च पवन-लोल-पुञ्जीकृतं-शिक्षाकलापा रचिताञ्जलय इवात्र मन्त्रपूतानि हवींषि गृह्णन्ति एतत्प्रीत्याशुशुक्षणयः। तरलितदुकूलवल्कलोऽयञ्चाश्रमलता-कुसुम-सुरभि-परिमलो मन्दमन्दचारी सशङ्क इवास्य समीपमुपसर्पति गन्धवाहः। प्रायो महाभूतानामपि दुरभिभवानि भवन्ति तेजांसि। सर्वतेजस्विनामयञ्चाग्रणीः। द्विसूर्य्यामिवाभाति जगदनेनाधिष्ठितं महात्मना। निष्कम्पेव क्षितिरेतदवष्टम्भात्। एष-प्रवाहः करुणारसस्य, सन्तरणसेतुः संसारसिन्धोः, आधारः क्षमाम्भसाम्, परशुस्तृष्णालता-गहनस्य, सागरः सन्तोषामृत-रसस्य, उपदेष्टा सिद्धिमार्गस्य, अस्तगिरिरसद्ग्रहकस्य, मूलमुपशमतरोः, नाभिः प्रज्ञाचक्रस्य, स्थितिवंशो

धर्म्मध्वजस्य, तीर्थं सर्वविद्यावताराणाम्, वडवानलो लोभार्णवस्य, निकषोपलः शास्त्ररत्नानाम्, दावानलो रागपल्लवस्य, मन्त्रः क्रोधभुजङ्गस्य, दिवसकरो मोहान्धकारस्य, अर्गलाबन्धो नरक-द्वाराणाम्, कुलभवनमाचाराणाम्, आयतनं मङ्गलानाम्, अभूमिर्मदविकाराणाम्, दर्शकः सत्पथानाम्, उत्पत्तिः साधुतायाः, नेमिरुत्साह-चक्रस्य, आश्रयः सत्त्वस्य, प्रतिपक्षः कलिकालस्य, कोशस्तपसः, सखा सत्यस्य, क्षेत्रमार्जवस्य, प्रभवः पुण्य-सञ्चयस्य, अदत्तावकाशो मत्सरस्य, अरातिर्विपत्तेः, अस्थानं परिभूतेः, अननुकूलोऽमिभानस्य, असम्मतो दैन्यस्य, अनायत्तो रोषस्य, अनभिमुखः सुखानाम्।

अस्य भगवतः प्रभावादेवोपशान्तवैरमपगतमत्सरं तपोवनम्।

अहो! प्रभावो महात्मनाम्। अत्र हि शाश्वतिकमपहाय विरोधमुपशान्तात्मानस्तिर्य्यञ्चोऽपि तपोवन-वसति-सुखमनुभवन्ति। तथा हि एष विकचोत्पलवन-रचनानुकारिण-मुत्पतच्चारुचन्द्रकशतं हरिण-लोचन-द्युति-शबलमभिनव-शाद्वलमिव विशति शिखिनः कलापमातपाहतो निःशङ्कमहिः। अयमुत्सृज्य मातरमजातकेसरैः केसरिशिशुभिः सहोपजातपरिचयः क्षरत्क्षीरधारं पिबति कुरङ्ग-शावकः सिंहोस्तनम्। एष मृणाल-कलापाशङ्किभिः शशिकरधवलं सटाभारम् आमीलितलोचनो बहु मन्यते द्विरदकलभैराकृष्यमाणं मृगपतिः। इदमिह कपिकुलमपगत-चापलमुपनयति मुनि-कुमारकेभ्यः स्नातेभ्यः फलानि। एते च न निवारयन्ति महान्धा अपि गण्डस्थलीभाञ्जि मदजल-पाननिश्चलानि मधुकरकुलानि सञ्जातदयाः कर्णतालैः करिणः। किं बहुना, तापसाग्निहोत्रधूमलेखाभिरुत्सर्पन्तीभिरनिशमुपपादितकृष्णाजिनोत्तरासङ्गशोभा फलमूलभृतो वल्कलिनो निश्चेतनास्तरबोऽपि सनियमा इव लक्ष्यन्तेऽस्य भगवतः। किं पुनः सचेतनाः प्राणिनः।

एवं चिन्तयन्तमेव मा तस्यामेवाशोकतरोरधश्छायायामेकदेशे स्थापयित्वा हारीतः पादावुपगृह्य कृताभिवादनः पितुरनतिसमीपवर्त्तिनि कुशासने समुपाविशत्। आलोक्य तु मां सर्व एव मुनयः 'कुतोऽयमासादितः शुकशिशुः' इति तमासीनमपृच्छन्। असौ तु तानब्रवीत्— 'अयं मया स्नातुमितो गतेन कमलिनीसरस्तीर-तरु-नीड-पतितः शुक-शिशुरातपजनित-क्लान्तिरुत्तप्त-

तिमिरमनयत्। क्रमेण च रविरस्तं गत इत्युदन्तमुपलभ्य जातवैराग्यो धौत-दुकूल-वल्कल-धवलाम्बरः सतारान्तःपुरः, पर्य्यन्तस्थिततनुस्तिमिर-तमाल-वृक्ष-लेखम्, सप्तर्षिमण्डलाध्युषितम्, अरुन्धतीसञ्चरणपूतम्, उपहिताषाढम्, आलक्ष्यमाणमूलम्, एकान्तस्थितचारुतारकमृगम् अमरलोकाश्रममिव गगन-तलम् अमृत-दीधितिरध्यतिष्ठत्। चन्द्राभरणभृतस्तारकाकपाल-शकलालङ्कृतादम्बरतलात् त्र्यम्बकोत्तमाङ्गादिव गङ्गा सागरानापूरयन्ती हंस-धवला धरण्यामपतज्ज्योत्स्ना। हिमकर-सरसि विकच-पुण्डरीक सिते चन्द्रिका-जलपान-लोभादवतीर्णो निश्चलमूर्त्तिरमृतपङ्कलग्न इवाऽदृश्यत हरिणः। तिमिर-जलधर-समयापगमानन्तरम् अभिनव-सित-सिन्दुवार-कुसुम-पाण्डुरै-र्णवागतैरवागाह्यन्त हंसैरिव कुमुद-सरांसि चन्द्रपादैः। विगलितसकलोदयरागं रजनिकर-बिम्बमम्बरापगावगाह-धौत-सिन्दूरमैरावत-कुम्भस्थलमिव तत्क्षणमलक्ष्यत। शनैः शनैश्च दूरोदिते भगवति हिमततिस्रुति, सुधाधूलि-पटलेनेव धवलीकृते चन्द्रातपेन जगति, अवश्यायजलबिन्दु-मन्दगतिषु विघटमान-कुमुदवन-कषाय परिमलेषु समुपोढ-निद्रा-भरालस-तारकैरन्योन्य-ग्रथित-पक्षपुटैरारब्ध-रोमन्थ-मन्थर-मुखैः सुखासीनैराश्रममृगैरभिनन्दितागमनेषु प्रवहत्सु निशामुख-समीरणेषु, अर्द्धयाममात्रावखण्डितायां विभावर्य्याम्, हारीतः कृताहारं मामादाय सर्वैस्तैर्महामुनिभिरुपसृत्य चन्द्रातपोद्भासिनि तपोवनैकदेशे वेत्रासनोपविष्टम् अनतिदूरवर्त्तिना जालपादनाम्ना शिष्येण दर्भपवित्र-धवित्र-पाणिना मन्दमन्दमुपवीज्यमानं पितरमवोचत्। 'हे तात! सकलेयमाश्चर्य्यश्रवण-कुतूहलाकलित-हृदया समुपस्थिता तापसपरिषदाबद्धमण्डला प्रतीक्षते। व्यपनीतश्रमश्च कृतोऽयं पतत्त्रिपोतः। तदावेद्यतां यदनेन कृतमन्यस्मिञ्जन्मनि कोऽयमभूद्भविष्यति चेति। एवमुक्तस्तु स महामुनिरग्रतः स्थितं मामवलोक्य तांश्च सर्वानेकाग्राञ्छ्रवणपरान् मुनीन् बुद्ध्वा शनैः शनैरब्रवीत्— 'श्रूयतां यदि कौतूहलम्।

इति श्रीमहाकविबाणभट्टविरचितायां कादम्बर्यां कथामुखम्।

शुकनासोपदेशवर्णनम्

एवं समतिक्रामत्सु दिवसेषु राजा चन्द्रापीडस्य यौवराज्याभिषेकं चिकीर्षुः प्रतीहारानुपकरणसम्भार-संग्रहार्थमादिदेश। समुपस्थितयौवराज्याभिषेकञ्च तं कदाचिद्दर्शनार्थमागतमारूढविनयमपि विनीततरमिच्छन्शुकनासः सविस्तरमुवाच।

'तात! चन्द्रापीड! विदितवेदितव्यस्याऽधीतसर्वशास्त्रस्य ते नाल्पमप्युपदेष्टव्यमस्ति। केवलञ्च निसर्गत एवाऽभानुभेद्यमरत्नालोकच्छेद्यम-प्रदीपप्रभापनेयमतिगहनं तमो यौवनप्रभवम्। अपरिणामोपशमो दारुणो लक्ष्मीमदः। कष्टमनञ्जनवर्त्तिसाध्यमपरमैश्वर्य्यतिमिरान्धत्वम्। अशिशिरोपचारहार्य्योऽतितीव्रो दर्पदाहज्वरोष्मा। सततममूलमन्त्रगम्यो विषमो विषयविषास्वादमोहः। नित्यमस्नानशौचबध्यो रागमलावलेपः। अजस्रमक्षपावसानप्रबोधा घोरा च राज्यसुखसन्निपातनिद्रा भवतीति, विस्तरेणाभिधीयसे। गर्भेश्वरत्वमभिनवयौवनत्वमप्रतिमरूपत्वममानुषशक्ति त्वञ्चेति महतीयं खल्वनर्थपरम्परा सर्वा। अविनयानामेकैकमप्येषामायतनम्, किमुत समवायः। योवनारम्भे च प्रायः शास्त्रजलप्रक्षालननिर्म्मुलापि कालुष्य-मुपयाति बुद्धिः। अनुज्झितधवलतापि सरागैव भवति यूनां दृष्टिः। अपहरति च वात्येव शुष्कपत्रं समुद्भूतरजोभ्रान्तिरतिदूरमात्मेच्छया योवनसमये पुरुषं प्रकृतिः। इन्द्रियहरिण-हारिणी च सततदुरन्तेयमुपभोगमृगतृष्णिका। नवयौवनकषायिता-त्मनश्च सलिलानीव तान्येव विषयस्वरूपाण्यास्वाद्यमानानि मधुरतराण्यापतन्ति मनसः। नाशयति च दिङ्मोह इवोन्मार्गप्रवर्त्तकः पुरुषमत्यासङ्गो विषयेषु। भवादृशा एव भवन्ति भाजनान्युपदेशानाम्! अपगतमले हि मनसि स्फटिकमणाविव रजनिकरगभस्तयो विशन्ति सुखेनोपदेशगुणाः।

भ्रूविकारनाट्यानाम्, आवासदरे दोषाशीविषाणाम्, उत्सारणवेत्रलता सत्पुरुष-व्यवहाराणाम्, अकालप्रावृड् गुणकलहंसकानाम्, विसर्पणभूमिर्लोकापवाद-विस्फोटकानाम्, प्रस्तावना कपटनाटकस्य, कदलिका कामकरिणः, वध्यशाला साधुभावस्य, राहुजिह्वा धर्म्मेन्दु-मण्डलस्य। न हि तं पश्यामि, यो ह्यपरिचितयानया न निर्भरमुपगूढः। यो वा न विप्रलब्धः। नियतमियमा-लेख्यगतापि चलति, पुस्तमय्यपीन्द्रजालमाचरति, उत्कीर्णापि विप्रलभते, श्रुताप्यभिसन्धत्ते, चिन्तितापि वञ्चयति।

एवंविधयापि चानया दुराचारया कथमपि दैववशेन परिगृहीता विक्लवा भवन्ति राजानः, सर्वाविनयाधिष्ठानताञ्च गच्छन्ति। तथाहि— अभिषेकसमय एव चेतेषां मङ्गलकलशजलैरिव प्रक्षाल्यते दाक्षिण्यम्, अग्निकार्य्यधूमेनेव मलिनीक्रियते हृदयम्, पुरोहितकुशाग्र-सम्मार्जनीभिरिवापह्रियते क्षान्तिः, उष्णीषपट्ट-बन्धेनेवाच्छाद्यते जरागमनस्मरणम्, आतपत्रमण्डलेनेवापसार्य्यते परलोकदर्शनम्, चामरपवनैरिवापह्रियते सत्यवादिता, वेत्र-दण्डैरिवोत्सार्य्यन्ते गुणाः, जयशब्दकलकलरवैरिव तिरस्क्रियन्ते साधुवादाः ध्वजपटपल्लवैरिव परामृश्यते यशः। तथा हि— केचिच्छ्रम-वश-शिथिल-शकुनि-गल-पुट-चपलाभिः खद्योतोन्मेष-मुहूर्त्त-मनोहराभिर्मनस्विजनगर्हिताभिः सम्पद्भिः प्रलोभ्यमाना धन-लवलाभावलेपविस्मृत-जन्मानोऽनेकदोषोपचितेन दुष्टासृजेव रागावेशेन बाध्यमानाः, विविधविषय-ग्रास-लालसैः पञ्चभिरप्यनेक-सहस्रसंख्यैरिवेन्द्रियैरायास्यमानाः, प्रकृतिचञ्चलतया लब्धप्रसरेणैकेनापि शतसहस्रतामिवोपगतेन मनसाऽऽकुलीक्रियमाणा विह्वलतामुपयान्ति। ग्रहैरिव गृह्यन्ते, भूतैरिवाभिभूयन्ते, मन्त्रैरिवावेश्यन्ते, सत्त्वैरिवावष्टभ्यन्ते, वायुनेव विडम्ब्यन्ते, पिशाचैरिव ग्रस्यन्ते, मदनशरैर्मर्म्माहता इव मुखभङ्गसहस्राणि कुर्वते, धनोष्मणा पच्यमाना इव विचेष्टन्ते, गाढप्रहाराहता इवाऽङ्गानि न धारयन्ति, कुलीरा इव तिर्य्यक् परिभ्रमन्ति, अधर्म्म-भग्नगतयः पङ्गव इव परेण सञ्चार्य्यन्ते, मृषावाद-विपाक-सञ्जात-मुखरोगा इवातिकृच्छ्रेण जल्पन्ति, सप्तच्छद-तरव इव कुसुम-रजोविकारैः पार्श्ववर्त्तिनां शिरःशूलमुत्पादयन्ति, आसन्नमृत्यव इव

बन्धुजनमपि नाभिजानन्ति, उत्कुपित-लोचना इव तेजस्विनो नेक्षन्ते, कालदष्टा इव महामन्त्रैरपि न प्रतिबुध्यन्ते, जातुषाभरणानीव सोष्माणं न सहन्ते, दुष्टवारणा इव महामानस्तम्भनिश्चलीकृता न गृह्णन्त्युपदेशम्, तृष्णाविषमूर्च्छिताः कनकमयमिवसर्वं पश्यन्ति, इषव इव पानवर्द्धिततैक्ष्ण्याः परप्रेरिता विनाशयन्ति, दूरस्थितान्यपि फलानीव दण्डविक्षेपैर्महाकुलानि शातयन्ति, अकालकुसुमप्रसवा इव मनोहराकृतयोऽपि लोकविनाशहेतवः, श्मशानाग्नय इवातिरौद्रभूतयः तैमिरिका इवादूरदर्शिनः, उपसृष्टा इव क्षुद्राधिष्ठितभवनाः, श्रूयमाणा अपि प्रेतपटहा इवोद्वेजयन्ति, चिन्त्यमाना अपि महापातकाध्यवसाया इवोपद्रवमुपजनयन्ति, अनुदिवसमापूर्य्यमाणाः पापेनेवाध्मातमूर्त्तयो भवन्ति, तदवस्थाश्च व्यसनशतशरव्यतामुपगता वल्मीकतृणाग्रावस्थिता जलबिन्दव इव पतितमप्यात्मानं नावगच्छन्ति।

अपरे तु स्वार्थनिष्पादनपरैर्धन-पिशित-ग्रास-गृध्रैरास्थाननलिनीबकैः, द्यूतं विनोद-इति, परदाराभिगमनं वैदग्ध्यमिति, मृगया श्रम इति, पानं विलास इति, प्रमत्तता शौर्य्यमिति, स्वदारपरित्यागोऽव्यसनितेति, गुरुवचनावधीरणम-परप्रणेयत्वमिति, अजितभृत्यता सुखोपसेव्यत्वमिति, नृत्य-गीत-वाद्य-वेश्याभिसक्ती रसिकतेति, महापराधाकर्णनं महानुभावतेति, पराभवसहत्वं क्षमेति, स्वच्छन्दता प्रभुत्वमिति, देवावमाननं महासत्त्वतेति, वन्दिजनख्यातिर्यश इति, तरलता उत्साह इति, अविशेषज्ञता अपक्षपातित्वमिति दोषानपि गुणपक्षमध्यारोपयद्भिरन्तः स्वयमपि विहसद्भिः प्रतारणकुशलैर्धूर्त्तैरमानुष-लोकोचिताभिः स्तुतिभिः प्रतार्य्यमाणा वित्तमदमत्तचित्ता निश्चेतनतया तथैवेत्यात्मन्यारोपितालीकाभिमाना मर्त्यधर्म्माणोऽपि दिव्यांशावतीर्णमिव सदैवतमिवातिमानुषमात्मानमुत्प्रेक्षमाणाः प्रारब्ध-दिव्योचितचेष्टानुभावाः सर्वजनस्योपहास्यतामुपयान्ति। आत्मविडम्बनाञ्चानुजीविना जनेन क्रियमाणामभिनन्दन्ति। मनसा देवताध्यारोपणविप्रतारणादसद्भूत-सम्भावनोपहताश्चान्तः-प्रविष्टापरभुजद्वयमिवात्मबाहुयुगलं सम्भावयन्ति। त्वगन्तरिततृतीयलोचनं स्वललाटमाशङ्कन्ते। दर्शनप्रदानमप्यनुग्रहं गणयन्ति।

অসমীয়া অনুবাদ

মানুহৰ মন বা হৃদয় নহয়; গান বা সংগীত বিভিন্ন ৰাগ-ৰাগিনী বিশিষ্ট আছিল, সেই ৰাজ্যত অসৎ প্ৰবৃত্তিৰ প্ৰতি কাৰো অনুৰাগ নাছিল; হাতীৰেই মদবিকাৰ হৈছিল কিন্তু মনবোৰ মদবিকাৰ মুক্ত আছিল; ধনুৰ ক্ষেত্ৰে গুণচ্ছেদ হৈছিল কিন্তু মানুহৰ মাজত দয়াদাক্ষিণ্যাদি গুণৰ লোপ পোৱা নাছিল; খিৰিকীসমূহ জালসমন্বিত আছিল কিন্তু অন্যান্য জাল বা জুৱা চুৰি নাছিল; চন্দ্ৰ তৰোৱাল আৰু বৰ্মতেই কলংক আছিল, কিন্তু মানুহৰ চৰিত্ৰ কলংকমুক্ত আছিল, প্ৰণয়কলহতেই দূত প্ৰেৰণৰ ব্যৱস্থা আছিল, যুদ্ধ ক্ষেত্ৰত নহয়; দবা বা পাশাখেলৰ ক্ষেত্ৰত শূন্য ঘৰৰ কথা শুনা যায়, গাঁৱত মানুহৰ ঘৰ শূন্য নাছিল, পৰলোকৰ ভয়ৰ বাহিৰে ইহলোকত কোনো ভয়ৰ কথা নাই, নাৰীসকলৰ চুলিৰ বক্ৰতা, ধ্বনি কেৱল নূপুৰৰ, কৰ বা হস্তগ্ৰহণ কেৱল বিবাহতেই, যজ্ঞৰ ধূমৰ কাৰণে চকুপানীৰ নিৰ্গমন, অশ্বৰ ওপৰত চাবুকৰ আঘাত, মানুহৰ ওপৰত নহয়, ধনুষ্টঙ্কাৰ ধ্বনি কেৱল কামদেৱৰ ধনুৰ বেলেগৰ নহয়।

কলিযুগৰ পাপৰ ভয়তে সংকুচিত, সত্য যুগৰ অনুকাৰিণী ত্ৰিভূৱনৰ প্ৰসৰকাৰিণী ভূমিৰ দৰে বিস্তৃত বিদিশা নামক নগৰীটো সেই ৰজা শূদ্ৰকৰ ৰাজধানী আছিল, বেত্ৰৱতী নদীৰে পৰিৱেষ্টিত সেই নগৰ মালৱ দেশীয় তিৰোতাসকলৰ অৱগাহনৰ (গা-ধোওতে) সময় তেওঁলোকৰ বুকুৰ আস্ফালনত সেই নদীৰ ঢৌবোৰ চূৰমাৰ হৈছিল। যুদ্ধজয়ী হাতীবোৰক গা ধুৱাবলৈ তাত নমাই দিয়াত সিহঁতৰ মূৰৰ সেন্দুৰবোৰ পানীত মিহলি নদীৰ পানী সন্ধিয়াৰ দৰে ৰঙা হৈ পৰিছিল। সেই বেত্ৰৱতী নদী সদায় আনন্দিত কলহংস কোলাহলে মুখৰিত হৈ আছিল।

সেই ৰজা শূদ্ৰক সমস্ত পৃথিৱী জয় কৰি ৰাজ্য চিন্তাৰ ভাৰ দূৰীভূত হোৱাত নিশ্চিন্ত মনেৰে হাতৰ বলয়ৰ দৰে জগতৰ ভাৰ অনায়াসে বহন কৰি বিদিশা ৰাজধানীত দীৰ্ঘকাল অতিসুখেৰে বসবাস কৰিছিল। তেতিয়া বেলেগ বেলেগ দ্বীপৰ পৰা আগত ৰজাসকলে তেওঁক শ্ৰদ্ধা জনাইছিল, বুদ্ধিত দেৱগুৰু বৃহস্পতিক উপহাসকাৰী, অনৱৰত নীতিশাস্ত্ৰালোচনায়

শুদ্ধচিত্ত, নিৰ্লোভ, অনুৰক্তসকলে কামত সতৰ্ক, কুলক্ৰমানুসাৰে অহা বিজ্ঞ মন্ত্ৰীসকলে তেওঁক আৱৰি আছিল। তেওঁ মুৰ্ধাভিষিক্ত ৰাজবংশজাত সমবয়সীয়াসকল, সমান বিদ্যা আৰু অলংকাৰত আভূষিত, সমস্ত কলা বিদ্যাৰ আলোচনাত পৰিপক্ক বুদ্ধি, অত্যন্ত চতুৰ, সময়জ্ঞ, প্ৰণয়ানুৰক্ত, অশ্লীলতাশূন্য পৰিহাসত নিপুণ, আকাৰ-ইংগিত বিশেষজ্ঞ, কাব্য, নাটক, আখ্যান, আখ্যায়িকা, চিত্ৰবিদ্যা আৰু ব্যাখ্যা প্ৰভৃতি কাৰ্য্যে দক্ষ, কঠিন আৰু স্কন্ধ, বক্ষ আৰু বাহুশালী, বহুযুদ্ধত বিপক্ষীয় দলৰ মত্তগজক পৰাভূতকাৰী, সিংহৰ পোৱালিৰ দৰে মহাপৰাক্ৰমী অথচ বিনয় ব্যৱহাৰ যুক্ত, নিজৰ প্ৰতিচ্ছবিৰ দৰে ৰাজপুত্ৰসকলৰ লগত শৈশৱত খেল-ধেমালিত শূদ্ৰকে বহুকাল যাপন কৰিছিল। যদিও তেওঁ বয়সত নবীন আৰু ৰূপত অনুপম সৌন্দৰ্য্যৰ অধিকাৰী আছিল তথাপি তেওঁ নাৰীৰ প্ৰতি একেবাৰেই উদাসীন আছিল। অথচ মন্ত্ৰীসকলে ৰাজ্যৰ উত্তৰাধিকাৰীৰ বাবে তেওঁ নাৰী সম্ভোগ আশা কৰিছিল কিন্তু তেওঁৰ অতিশয় বিজয়েচ্ছা আৰু অসাধাৰণ বীৰত্বৰ বাবে তেওঁ নাৰীসকলক তুচ্ছ তৃণসম জ্ঞান কৰিছিল। অতি ৰূপলাবণ্যময়ী নাৰী পৰিবৃতা হৈ থাকিলেও তেওঁ কেতিয়াবা অনৱৰতে হাতৰ ৰত্নখচিত বালাদুপাত লৰাই ঢোল বজাই আৰু বীনাবাদনত ব্যস্ত থকা পৰিলক্ষিত হয়। অনৱৰতে বানবৰষণেৰে চিকাৰ কৰা ৰজা শূদ্ৰকৰ নেশা আছিল। কেতিয়াবা আকৌ কাব্যসাধনাত সময় কটাইছিল। ৰাজদৰ্শনৰ কাৰণে অহা ঋষি-মুনিৰ চৰণত সেৱা-শুশ্ৰূষা কৰি, কেতিয়াবা অক্ষৰচ্যুতক, মাত্ৰাচ্যুতক, বিন্দুমতী, গুঢ়চতুৰ্থপাদৰ আলোচনাত, প্ৰহেলিকা আদি ৰচনা, সাঁথৰৰ সমাধান ইত্যাদিত ব্যস্ত থাকি বন্ধুবৰ্গৰ সৈতে সময় অতিবাহিত কৰিছিল। এনেদৰে বন্ধুবৰ্গৰ লগত দিনটোৰ লগে লগে ৰাতিও প্ৰায়শঃই খেল-ধেমালিত সময় কটাইছিল।

হাৰেৰে পৰিবেষ্টিত তেওঁৰ মুখমণ্ডল আৰু এটা চন্দ্ৰ বুলি ভ্ৰম হৈছিল। চন্দ্ৰৰ সৌৰভেৰে আকৰ্ষিত হৈ সৰ্প যেনেকে চন্দন গছজোপা মেৰিয়াই থাকে ৰজা শূদ্ৰকৰ বাহুযুগল তেনেকে নীলকান্ত মনিখচিত কেয়ুৰযুগলেৰে পৰিবেষ্টিত আছিল। ঈষৎ ওলনি থকা পদুম সদৃশ কৰ্ণ কুণ্ডলদ্বয়, উন্নত নাক, প্ৰস্ফুটিত বগা পদুম সদৃশ শুভ্ৰ চকুহাল, নিৰ্মল স্বৰ্ণফলকৰ দৰে বিস্তৃত আৰু অৰ্ধচন্দ্ৰাকাৰ কপাল বেঁকা ৰোমৰাজিৰে ভ্ৰূযুগল সংযুক্ত আছিল। তেওঁৰ মূৰৰ মালতী ফুলৰ মালাই পুঞ্জীভূত সৰি পৰা নক্ষত্ৰ সমূহৰ দ্বাৰা শোভিত অস্তাচল পৰ্বতৰ দৰে শোভা পাইছিল। নানাবিধ হালধীয়া স্বৰ্ণালংকাৰে আভূষিত ৰজাৰ সৰ্বশৰীৰ হালধীয়া ৰঙেৰে ৰঞ্জিত হোৱাত মহাদেৱৰ নয়নাগ্নিৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত কামদেৱ যেন লাগিছিল। বেশ্যাসকলে তেখেতৰ শুশ্ৰূষাৰ আৰু পৰিচৰ্য্যাৰ ভাৰ গ্ৰহণ কৰিছিল। নিৰ্মল মনিখচিত ভেটিত ৰজাৰ আভূষিত দৈহিক সৌন্দৰ্য্যৰ প্ৰতিবিম্ব প্ৰতিফলিত হোৱাত এখন প্ৰতিচ্ছবি আমাৰ মনত ভাহি উঠে যেন স্বয়ং বসুন্ধৰাই ৰজাক নিজ হৃদয়ত ধাৰণ কৰিছিল। ৰাজলক্ষ্মী সেই ৰাজ্যৰ সবৰ বাবে থাকিলেও সেই অসাধাৰণ ৰাজলক্ষ্মী তেওঁক আলিঙ্গন কৰিছিল। ৰজা আছিল অদ্বিতীয় যদিও তেওঁ অসংখ্য দাস-দাসীৰে পৰিবেষ্টিত আছিল। অংসখ্য হস্তী তথা অশ্বাৰোহী সৈন্য থাকিলেও তেওঁ কিন্তু তৰোৱালৰ দ্বাৰাই যুদ্ধ কৰিছিল। তেওঁ একেই জায়গাত বহি থাকিলেও যেন সমগ্ৰ ভূমণ্ডলব্যাপি আছিল। আসনত থাকিলেও ৰজা শূদ্ৰক যেন ধনুৰ ওপৰত বহি আছিল। শত্ৰুৰূপে বহুতো ইন্ধন পুৰাৰ পিছতো তেওঁৰ প্ৰতাপানল জ্বলি আছিল। তেওঁ বিস্তৃতলোচন হ'লেও সূক্ষ্মদৰ্শী আছিল, সকলো গুণৰ আধাৰ, কুপতি (পৃথিবীৰ অধিপতি) হ'লেও ভাৰ্য্যাসকলৰ কাৰণে প্ৰিয় আছিল, সদায় দান কৰি থাকিলেও এখেতৰ অহংকাৰ নাছিল, অতি শুদ্ধ স্বভাৱৰ হ'লেও তেওঁৰ কাৰ্য্যাৱলী কৃষ্ণৰ দৰে প্ৰশংসনীয় আছিল। যদি তেওঁ কৰ আদায় নকৰিছিল তথাপি সমগ্ৰ ভূমণ্ডলৰ দায়িত্ব তেওঁৰ হাতত আছিল।

চণ্ডালকন্যাই ৰজাৰ মনোযোগ আকৰ্ষণ কৰাৰ কাৰণে ৰত্ননিৰ্মিত বালা

পৰিহিতা, ৰভা পদুমৰ পাতৰ দৰে কোমল কৰকমলত আগটো ফলাচিৰা এডাল বাঁহৰ লাঠিলৈ সভাবেদিত এবাৰ আঘাত কৰিছিল, তেতিয়া বনৰীয়া হাতীৰ দৰে সেই বাঁহৰ লাঠিডালৰ শব্দত সকলো ৰজা একেলগে মুখ ঘূৰাই চণ্ডালকন্যাৰ ফালে চালে।

দুৱৰীয়ে চণ্ডালকন্যাক ক'লে— 'হে চণ্ডালকন্যা তুমি আতৰৰ পৰাই ৰজাক দৰ্শন কৰা'— এই বুলি ৰজাসকলৰ আগত চণ্ডালকন্যাৰ পৰিচয় দিয়াত বিশেষকৈ মহাৰাজ শূদ্ৰকে একেথৰে সেই চণ্ডালকন্যালৈ চাই থাকিল। এজন বয়সস্থ ব্যক্তি চণ্ডালকন্যাৰ সন্মুখত থিয় হৈ আছিল যাৰ চুলি বগা, নয়নৰ প্ৰান্ত ৰক্তবৰ্ণ, সুঠাম দেহ, শুভ্ৰ বস্ত্ৰ পৰিহিত সেই মানুহজনক ভদ্ৰ লাগিছিল। সেই চণ্ডালকন্যাক অনুসৰন কৰি আছিল এটা চণ্ডাল বালক যাৰ চুলিকোছা কেকেঁৰা আছিল আৰু যাৰ হাতত সোণৰ শলাকাৰ পিঞ্জৰা আছিল। তাৰ ভিতৰত এটা শ্যামবৰণৰ ভাটৌ পক্ষী আছিল। সেই পিঞ্জৰাটোও মৰকত মনিৰে নিৰ্মিত আছিল। সেই চণ্ডালকন্যাই শ্যামবৰণ আছিল আৰু যেন কপট মোহিনী মূৰ্ত্তি ধাৰণ কৰা ভগবান নাৰায়ণৰ অনুকৰণ কৰিছিল। তেওঁক যেন এটা নীলকান্ত মনিৰ পুতলা আৰু সূৰ্য্যস্নাত নীলোৎপলৰ দৰে শোভা পাইছিল। ধৱল হস্তীদন্তৰ অলংকাৰৰ পৰিহিত হোৱা বাবে তেওঁক উদিত চন্দ্ৰবিম্বৰূপ নিশা যেন লাগিছিল। কপিল বৰণৰ গোৰচনাৰে তৃতীয় নয়নসদৃশ তিলক ধাৰণ কৰাত সেই চণ্ডালকন্যাক শিৱৰ অনুগামী কিৰাতবেশী ভবানী সদৃশ লাগিছিল। নাৰায়ণ যিহেতু শ্যামবৰনীয়া সেই হেতু নাৰায়ণৰ বক্ষস্থলত বাস কৰাত তেওঁৰ প্ৰভাৱে শ্যামবৰনীয়া লক্ষ্মীৰ দৰে ক্ৰোধযুক্ত মহাদেৱৰ তৃতীয় নেত্ৰৰ জুইত ভস্মীভূত মদনৰ ধোঁৱাৰে মলিন হৈ পৰা ৰাতিৰ দৰে আৰু মদমত্ত বলৰামৰ হলা-কৰ্ষণৰ ভয়ত পলায়িত যমুনাৰ দৰেই সেই চণ্ডালকন্যাক দেখা গৈছিল। তেওঁক দেৱী কাত্যায়নীৰ লগত ও তুলনা কৰা হৈছিল যাৰ চৰণযুগল লাক্ষাৰসৰ পিণ্ডৰ ৰসেৰে অৰ্থাৎ আলতাৰে অঙ্কিত হোৱা বাবে ঠিক যেন মহিষাসুৰ মৰ্দ্দিনী তেজেৰে ৰাঙলী হোৱাৰ দৰে দেৱী কাত্যায়নী যেন বোধ হৈছিল।

ভাটৌপক্ষীৰ প্ৰশংসা বৰ্ণনা

“আপোনাৰ শত্ৰু নাৰীসকলৰ বক্ষ চকুৰ পানীৰে সিক্ত হৈ হৃদয়ৰ শোকাগ্নিত ম্ৰিয়মান থাকি আৰু আহাৰ পৰিত্যাগ কৰি যেন কোনো ব্ৰত আচৰণ কৰিছে।”

ভাটৌৰ স্পষ্ট উচ্চাৰণে ৰজাক বিস্মিত কৰিলে। আনন্দেৰে ৰজা তাতে বহি থকা বয়োবৃদ্ধ মন্ত্ৰী কুমাৰপালক সুধিলে— “আপোনালোকে এই ভাটৌ পক্ষীৰ বৰ্ণ উচ্চাৰণৰ স্পষ্টতা আৰু স্বৰৰ মাধুৰ্য্য শুনিলেনে? প্ৰথমতে, এইটোৰেই বৰ আচৰিত যে বিজাতীয় বৰ্ণ বাদ দি এই পক্ষীটোৱে সম্পূৰ্ণ সুস্পষ্ট আখৰেৰে বাক্য উচ্চাৰণ কৰিছে মাত্ৰা, অনুস্বাৰ, স্বৰ আৰু ব্যাকৰণগত শুদ্ধি বজায় ৰাখি নিৰ্ভূলভাৱে আৰু এটি আচৰিত কথা হ'ল— ইয়াৰ মানুহৰ দৰে সংস্কাৰ আৰু বিবেচনাপূৰ্বক কথা কোৱাৰ প্ৰবৃত্তি তথা আৰ্য্যাছন্দৰে পদফাকি উচ্চাৰণ কৰি সকলোকে চমকিত কৰিছে। পখী বা পশুবিলাকে সাধাৰণতে ভয়, আহাৰ, মৈথুন, নিদ্ৰা আৰু জীৱনধাৰণৰ অধিকাৰী হয় কিন্তু এনেকুৱা জ্ঞানী আৰু কথা কোৱা ভাটৌ পক্ষী বিৰল।”

ৰজাৰ এইবোৰ কথাৰ উত্তৰত কুমাৰপালিতে ক'লে, “মহাৰাজ ইয়াত আচৰিত হ'বলৈ কিনো আছে? এই ভাটৌ, শালিক প্ৰভৃতি চৰাইবোৰ এবাৰ শুনা কথা ধুনীয়াকৈ উচ্চৰণ কৰিব পাৰে— সেইকথাতো সকলোৱে জানে। আকৌ এইবোৰেও অতীতৰ মানুহৰ দৰে অতি সুস্পষ্ট আখৰেৰে কথা পাতিছিল কিন্তু শুনা যায়, জুইৰ অভিশাপত ভাটৌ আদি চৰাইবোৰৰ কথা-বতৰা অস্পষ্ট হ'ল আৰু হাতীবোৰৰো জিভাৰ পৰিবৰ্তন ঘটিল।” মন্ত্ৰী কুমাৰপালিতে এইবুলি কোৱাৰ লগে লগেই সূৰ্য্য আকাশৰ মাজভাগ পাইছেহি। এই কথা জনোৱা হ'ল অৰ্থাৎ সভাভঙ্গৰ সময় উপস্থিত হৈছে। লগে লগে নানা বাদ্যযন্ত্ৰ আৰু শঙ্খধ্বনিৰ মাধ্যমে ৰজাৰ গাধোৱাৰ সময় সূচিত হ'ল, সেয়েহে সকলো সামন্ত ৰজাসকল বিদায় ল'লে।

মহাৰাজ শূদ্ৰক যাবলৈ ধৰাত, ৰজাসকলেও যাবলৈ ধৰিলে আৰু “মই আগে, মই আগে”— এনেদৰে এটা হেতাওপৰা লাগিল। ফলতে বহুতৰে গলৰ মালা আন্দোলিত হ'ল, কান্ধৰ কুমকুম আৰু সুগন্ধ গুড়িবোৰৰ ৰেণুৰে সকলো ফালে এটা ৰঙচুৰা ভাব হ'ল, কাণৰ ওলমি থকা পদুমবোৰ লৰচৰ কৰাত গালত লাগি ধৰিলে আৰু হাৰবোৰ বুকুত আন্দোলিত হ'ল।

চোৱাৰধাৰিনা তিৰোতাসকলৰ চলাফেৰা দ্ৰুত হোৱা বাবে তেওঁলোকৰ খোজত মনিময় নূপুৰৰ শব্দ হৈছিল আৰু সেই আওয়াজ পদুমৰ মৌপানে মতলীয়া ৰাজহংসৰ কলধ্বনিৰ দৰে বেলেগ বেলেগ ভাৱে প্ৰতিধ্বনিত হৈছিল। বাৰবণিতাসকলৰ ইফালে-সিফালে যাবলৈ উদ্যত হোৱাত তেওঁলোকৰ কঁকালত থকা ৰত্নময় কাঞ্চীৰ ঝন্‌ঝন্‌ শব্দে সেই ঠাইখিনি মুখৰিত হৈ আছিল। ৰাজভৱনৰ পুখুৰীৰ ৰাজহংসবোৰ নূপূৰৰ ধ্বনিত আকৃষ্ট হৈ খট্‌খটিবোৰ শোভা কৰি উচ্চৈঃস্বৰে কোলাহল কৰিবলৈ ধৰিলে। সামন্ত ৰজাসকলৰ ভৰিৰ শব্দ যেন পৃথিৱী কঁপাই তুলিলে। দুৱৰীবিলাকে হাতত লাঠি লৈ ৰজাৰ সন্মুখৰ পৰা মানুহবোৰক আঁতৰাবালৈ ধৰিলে। উপস্থিত ৰজাসকলে মূৰ দোৱাই ৰজা শূদ্ৰকক সেৱা কৰাত তেওঁলোকৰ মাথাৰ মুকুটসমূহ মনিময় শলাকাসমূহত ঘৰ্ষণৰ ফলত মনিখচিত ভৱনৰ মজিয়াত বিভিন্ন শব্দ নিনাদিত হৈ আছিল। বিভিন্ন ধৰণৰ শব্দ যেনে ৰজাসকলৰ ৰত্নময় কৰ্ণকুণ্ডলৰ ৰণ ৰণ শব্দ, স্তুতিপাঠকসকলৰ ‘মহাৰাজৰ জয় হওক, দীৰ্ঘজীৱী হওক’ ইত্যাদি মঙ্গলসূচক ধ্বনি, নিজৰ নিজৰ গন্তব্যস্থললৈ যোৱা মানুহসকলৰ ভৰিৰ আওয়াজে মৌমাখিবোৰে ফুলবিলাক পৰিত্যাগ কৰি চঞ্চল ভাৱে উৰিবলৈ ধৰাত বেচিকৈ গুণগুণনি শব্দ হৈছিল আৰু ৰজাসকলৰ কেয়ুৰৰ আগবোৰ ৰত্ননিৰ্মিত শিকলিৰে বেষ্টিত মনিময় স্তম্ভবিলাকত লাগি যি শব্দ সৃষ্টি কৰিছিল তাতে সভামণ্ডপ

কৰিলে। মৌমাখিয়ে সেই সৌৰভক আচল ফুলৰ সৌৰভ ভাবি অনুসৰণ কৰিলে। ৰজা মূৰত মালতীফুলৰ শিৰোভূষণ ধাৰণ কৰি কাপোৰ সলাই, কাণত কুণ্ডল পৰিধান কৰি যোগ্য ৰজাসকলৰ লগত ভোজন কাৰ্য্য সমাপন কৰিলে।

তাৰপাছত ধূমপান কৰি আচমন কৰিলে আৰু পৰিচাৰিকাৰ হাতত ধৰি অনুচৰবিলাকক লগত লৈ তেওঁ সভামণ্ডপত উপস্থিত হ'ল য'ত চাৰিওফাল বগা কাপোৰেৰে আবৃত কৰাত তাৰ ভেটি স্ফটিক নিৰ্মিত যেন লাগিছিল। কস্তুৰীৰ সৌৰভেৰে আৰু চন্দনপানীৰে সভাৰ মনিময় ভেটি সিক্ত হোৱা হেতু শীতল হৈছিল। সভামণ্ডপ ফুলেৰে সজ্জিত আছিল। ৰূপেৰে নিৰ্মিত স্তম্ভসমূহৰ গাত নানাবিধ মূৰ্ত্তি খোদিত কৰা হৈছিল। সুন্দৰ অগৰু আৰু ধূপৰ গোন্ধে চাৰিওফালে আমোলমোলাইছিল। সেই সভামণ্ডপৰ মাজত ৰত্নময়বেদিকাত শুভ্ৰ মেঘখণ্ডৰ দৰে ধৱল বিছনাৰ ওপৰত ফুলৰ গোন্ধে আমোদিত চাদৰ পৰা আছিল, মূৰৰ ফালে পাটকাপোৰেৰে নিৰ্মিত এখন গাৰু আছিল, পালেঙৰ খুৰাবোৰ মজবুত আছিল আৰু লগতে তাৰ কাষতে ৰত্ননিৰ্মিত এখন পাদপীঠ আছিল।

তাতে ৰজাই বিছনাত বহি বিশ্ৰাম লোৱাৰ সময়ত এজনী তিৰোতা তেওঁৰ চৰণযুগল পিহি দিবলৈ ধৰিলে আৰু উপস্থিত ৰজা, মন্ত্ৰী তথা বন্ধুবৰ্গৰ লগত কথাপাতি কিছুকাল যাপন কৰিলে। তাৰ পাছত ভাটৌ পখীৰ কথা স্মৰণ হোৱাত ৰজা দুৱৰীক আদেশ দিলে — "অন্তঃপুৰৰ পৰা বৈশম্পায়নক লৈ আহা।" তেতিয়া তাই মাটিত আঠু কাঢ়ি ৰজাক প্ৰমাণ কৰি 'মহাৰাজৰ যি আদেশ' এই বুলি অন্তঃপুৰলৈ গমন কৰিলে।

তাৰ পিছত মুহূৰ্তই দুৱৰীয়ে পিঞ্জৰাটো লৈ বৈশম্পায়নক ৰজাৰ ওচৰলৈ আনিলে। স্বজাতিৰ প্ৰতি থকা মৰমৰ বাবে এজন বৃদ্ধ কঞ্চুকী সেই বৈশম্পায়নৰ পাছে পাছে আহিল। ঈষৎ হালি থকা বৃদ্ধজনৰ পোচাক আছিল বগা আৰু তাৰ চুলিখিনিও বগা আছিল বয়সৰ কাৰণে আৰু কণ্ঠস্বৰ অস্পষ্ট। মন্দ গতিত আহি হাত দুখন মাটিত থৈ কঞ্চুকীয়ে ৰজাক জনালে

— 'মহাৰাজ, ৰাজমহিষীসকলে আপোনাক জনাইছে যে মহাৰাজৰ আদেশ মান্য কৰি বৈশম্পায়নে স্নানকাৰ্য সম্পাদন কৰি আহাৰ গ্ৰহণ কৰিছে।' পুনঃ আপোনাৰ আদেশ পাই দুৱৰীয়ে ভাটৌ পক্ষীক আপোনাৰ ওচৰলৈ লৈ আহিছে। এই বুলি কৈ কঞ্চুকী গুচি গ'ল। তেতিয়া ৰজাই ভাটৌ পক্ষীক সুধিলে — 'অন্তঃপুৰৰ ভিতৰত কিবা প্ৰিয় আহাৰ কৰা হ'ল নে?'

ভাটৌ চৰাইটোৱে উত্তৰ দিলে — 'মহাৰাজ, কি খোৱা নাই? মৌ পানে মত্ত কুলিৰ চকুৰ দৰে দ্যুতিযুক্ত, নীলা আৰু ঈষৎ ৰঙা বৰণৰ মধুৰ ৰসযুক্ত জামুৰ ৰস যথেষ্ট পান কৰিছো, সিংহৰ নখেৰে বিদাৰিত উন্মত গজৰাজৰ মূৰৰ পৰা ওলোৱা ৰক্তাক্ত মুক্তাৰ দৰে ডালিমৰ গুটি চোবাইছো আৰু পদুমনালৰ দৰে সেউজীয়া আৰু আঙুৰৰ দৰে সুস্বাদু পুৰণা আমলখি ফল ইচ্ছামতে খাইছো। মহিষীসকলৰ দ্বাৰা পৰিৱেশিত সকলো বস্তুই মোৰ কাৰণে অমৃতসদৃশ আছিল।'

ভটৌ চৰাইটোৱে এনেদৰে ক'বলৈ ধৰিলে ৰজাই তাৰ মাজত বাধা দি ক'লে এইবোৰ বাৰু যাওঁক, তুমি আৰম্ভণিৰে পৰা নিজৰ বৃত্তান্ত কৈ আমাৰ কৌতুহল আঁতৰ কৰা — কোন দেশত তুমি কেনেকৈ জন্মগ্ৰহণ কৰিছা, কোনে তোমাৰ নাম দিলে, কোন তোমাৰ মাতৃ, কোন তোমাৰ পিতৃ, কেনেকৈ বেদ বা অন্যান্য শাস্ত্ৰৰ লগত পৰিচয় হ'ল, কেনেকৈ বা কলাজ্ঞান হ'ল, অথবা কোন মহাপুৰুষৰ বৰদানৰ প্ৰভাৱত তুমি জাতিস্মৰ হৈছা, নাইবা চৰাইৰ ৰূপত তুমি কোন মহাপুৰুষ গুপ্তভাৱে বাস কৰিছা, আগেয়ে তুমি ক'ত আছিলা, তোমাৰ বয়সই বা কিমান, কেনেদৰে তুমি পিঞ্জৰাবদ্ধ হ'লা, কেনেকৈ চণ্ডালৰ হস্তগত হ'লা আৰু ইয়ালৈকে বা কিয় আহিলা?'

ৰজা শূদ্ৰকৰ কৌতুহল নিৰসন কৰিবৰ বাবে ভাটৌ চৰাই বৈশম্পায়নে কিছু সময় চিন্তা কৰি অতি শ্ৰদ্ধাৰে নিবেদন কৰিলে — মহাৰাজ! এই কথা অতি দীঘলীয়া। যদি আপোনাৰ জানিবলৈ আগ্ৰহ হৈছে তেন্তে শুনক —

গছৰ পল্লবৰ দ্বাৰা বায়ু সঞ্চালিত হয়। সৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ গলত যিদৰে বাঘৰ নখ আৰু গণ্ডক আঁৰি দিয়াৰ প্ৰচলন আছে, সেই বিন্ধ্যাৰণ্যেও বাঘৰ নখৰ চিন আৰু গড়েৰে ঘূৰি ফুৰা এলাকা আছে। পানশালাত নানাবিধ ফুলেৰে মদ আৰু পানপাত্ৰবোৰ যিদৰে সজ্জিত ৰখাৰ ব্যৱস্থা আছে, সেই বিন্ধ্যপৰ্বতেৰ অৰন্যানী ও নানাবিধ গছ আৰু ফুলেৰে পৰিপূৰ্ণ। প্ৰলয়কালত বৰাহৰূপধাৰী বিষ্ণুৱে যিদৰে দাঁতেৰে পৃথিৱী ধাৰণ কৰিছিল তেনেদৰে বিন্ধ্যাটবীৰ অৰণ্যে গাহৰিবোৰ স্বচ্ছন্দে বিচৰণ কৰে। ৰাম-ৰাবনৰ যুদ্ধখনে লংকাত বানৰে যেনেদৰে ওখ ওখ অট্টালিকাবোৰ ভাঙি তচনচ কৰিছিল ঠিক তেনেদৰে এই অটবীৰ ওখ ওখ শালগছবোৰৰ ডাল বানৰে ভাঙি লণ্ডভণ্ড কৰি দিছিল, সদ্যসমাপ্ত বিয়াঘৰৰ দৰে বিন্ধ্যাটবীৰ কোনো কোনো ঠাইত শুকান কুশবন, সমিধ, ফুল আৰু শমীগছৰ পাতেৰে শোভিত আছিল। উন্মত্ত সিংহৰ গৰ্জনে ভয়বিহ্বল হৈ তিৰোতাসকল যেনেদৰে ৰোমাঞ্চিতা হৈ যায়, ঠিক তেনেদৰে বিন্ধ্যাটবীৰ অৰণ্যৰাজিও কোনো কোনো ঠাইত কাঁইটেৰে পৰিপূৰ্ণ। বিন্ধ্যাটবীত ক'ৰবাত কোকিলৰ মধুৰ কুহুধ্বনি, ক'ৰবাত উন্মাদ তিৰোতাৰ দৰে তালগছৰ পাতৰ মাজেৰে পাৰ হৈ যোৱা বায়ুৰ ঝিৰ্ ঝিৰ্ শব্দ, ক'ৰবাত বিধৱাৰ দৰে তালপত্ৰ বিহীন, ক'ৰবাত যুদ্ধক্ষেত্ৰৰ দৰে শৰবনেৰে আবৃতা, দেৱৰাজ ইন্দ্ৰৰ সহস্ৰচক্ষুৰ দৰে এই বিন্ধ্যাটবীও সহস্ৰ গছৰ শিপাৰে আগুৰা, এই অৰণ্য ক'ৰবাত নাৰায়ণৰ শৰীৰৰ দৰে তমাল গছৰ নীলা পংক্তিৰে পূৰ্ণ আৰু ক'ৰবাত বান্দৰ বিলাকৰে আশ্ৰিতা অৰ্জুনৰ ৰথৰ পতাকাৰ দৰে, ক'ৰবাত আকৌ বেতবনেৰে সমাকীৰ্ণ হোৱাৰ ৰজাৰ দ্বাৰভূমিৰ দৰে প্ৰবেশ অসম্ভৱ; ক'ৰবাত আকৌ বিৰাট নগৰৰ দৰে শ শ বিন্ধাযুক্ত বাঁহেৰে এই বননিৰ অংশবিশেষ সমবৃতা; যিদৰে শিবপুৰাণোক্ত কাহিনী অনুসাৰে অতীতৰ ব্যাধৰূপী মহাদেৱৰ ভয়তে ব্ৰহ্মাই চঞ্চলভাৱে আকাশত মৃগশিৰা নক্ষত্ৰৰূপ ধৰি অৱস্থান কৰিছিল, বিন্ধ্যাৰণ্যৰ কোনো কোনো ঠাইত ব্যাধৰ ভয়তে হৰিণবিলাকে চঞ্চল আৰু চকিত হৈ বসবাস কৰে, কোনো ব্ৰতচাৰীনি যেনে কুশ, জীৰ্ণবস্ত্ৰ, জটা আৰু বল্কল ধাৰণ কৰে, নানাবিধ গছ-পাতেৰে পৰিপূৰ্ণ হ'লেও সেই বিন্ধ্যাৰণ্য কোনো কোনো ঠাইত

বট, আহত গছৰ শিপা বা জটাৰ ধাৰণ আৰু শুকান বৃক্ষবল্কল সমন্বিত হোৱা দেখা যায়। বহুতো শিমলুগছেৰে ভূষিত, হিংস্ৰ জন্তুৰে পূৰ্ণ হ'লেও মনুষ্যসকলৰ আৱাস ভূমি আৰু গছ ফুলেৰে পৰিপূৰ্ণ আৰু অতি পবিত্ৰ আছিল এই বিন্ধ্যাটবী।

সেই বিন্ধ্যাটবীৰ মাজত দণ্ডকাৰণ্যত আছিল অগস্ত্য মুনিৰ আশ্ৰম। যি অগস্ত্য মুনি ইন্দ্ৰৰ প্ৰাৰ্থনা মতে সকলো সাগৰৰ পানী পান কৰি সেই উদগীৰিত পানীৰ দ্বাৰা আশ্ৰমৰ চাৰিওফালে সৰোবৰৰ সৃষ্টি কৰিছিল। বিন্ধ্যপৰ্বতে সুমেৰু পৰ্বতৰ প্ৰতি হিংসাৰ কাৰণেই আকাশত বহু শৃঙ্গ উত্তোলিত কৰিছিল, দেৱতাসকলক অমান্য কৰি সূৰ্য্যৰ ৰথৰ গতিবন্ধ কৰিবলৈ উদ্যত হৈয়ো অগস্ত্য মুনিৰ আদেশ অমান্য নকৰিলে বিন্ধ্যপৰ্বতে, যি অগস্ত্যই বাতাপি দানৱক হজম কৰিছিল, দেৱতা আৰু অসুৰ সকলৰ দ্বাৰা যি সদায় পূজিত হৈছিল, দক্ষিণ দিক্‌বধুৰ কপালৰ মধ্যমনি স্বৰূপ নহুষ ৰজাক একে হুঙ্কাৰত স্বৰ্গৰ পৰা পেলাই দি নিজৰ বীৰত্বৰ পৰিচয় দিছিল যি অগস্ত্য মনি, সেই ভগবান মহষি অগস্ত্যৰ ভাৰ্য্যা লোপমুদ্ৰা সকলো গছবিলাকক নিজৰ পুত্ৰৰ দৰে আশ্ৰমত পৰিপালনৰ দায়িত্ব পালন কৰিছিল। তেওঁৰ পুত্ৰ দৃঢ়দস্যু ব্ৰহ্মচৰ্য্য ধাৰণ কৰি পলাশদণ্ড আৰু ত্ৰিপূণ্ডক কপালত অঙ্কন কৰি কুশনিৰ্মিত কৌপিন আৰু মেঞ্জমেখলাৰে নিজৰ কঁকাল ঢাকি, প্ৰত্যেক পৰ্ণশালাৰ পৰা শুকান পাতৰ ভিক্ষাপাত্ৰ লৈ ভিক্ষা খুজি আশ্ৰমক পবিত্ৰ কৰিছিল। যথেষ্ট পৰিমানে যজ্ঞকাৰী বা ইধ্‌ম বহন কৰা বাবে মহৰ্ষি অগস্ত্য পুত্ৰৰ আৰু এটা নামাকৰণ কৰিলে 'ইধ্‌মবাহ' বুলি। ভাটৌ পক্ষীৰ হৰিৎ বৰণৰ দৰে সেই আশ্ৰমও কলগছৰ দ্বাৰা শ্যামবৰণীয়া আছিল। অগস্ত্যমুনিৰ পান কৰা সেই সাগৰৰ পথ অনুসৰণ কৰিয়েই যেন গোদাৱৰী নৈ আশ্ৰমৰ চাৰিওফালে বৈ গৈছিল।

আহে তেতিয়া তেখেতসকলৰ স্তনলিপ্ত চন্দনৰ গুড়িৰে সৰোবৰ পানী ধৰলিত হৈ পৰে আৰু হ্রদৰ পানীৰ ওচৰত পৰি থকা কেতেকীফুলৰ পৰাগবোৰ পাৰত বালিচৰৰ সৃষ্টি কৰে। তপস্বীসকলৰ পৰিহিত বল্কলৰূপ পোচাকবোৰ ধুই দিয়াত তাৰ পৰা নিৰ্গত ৰস সৰোবৰৰ পানী ৰঙচুৰা কৰি তোলে। ঘন তমালৰাজি হ্রদৰ পাৰত শোভাবৃদ্ধিৰ লগে লগে অন্ধকাৰময় পৰিবেশ সৃষ্টি কৰে। বানৰৰাজ বালিয়ে নিৰ্বাসন দিয়া ঋষ্যমুক পৰ্বতত বাসকৰা সুগ্ৰীবৰ কাৰণে লতাবোৰ ফলহীন হৈ তাতে অৱস্থান কৰিছিল। পানীৰ মাজত নামি তপস্যা কৰা মুনিসকলৰ পূজাৰ নিমিত্ত উপযুক্ত ফুল ফল ইয়াতেই আছে, উৰি ফুৰা জলচৰ প্ৰাণীৰ পাখিৰ পানী পৰি গছৰ ডালবোৰ সদায় কোমল হৈ থাকে আৰু তিতি থাকে। ময়ুৰবোৰে তাণ্ডৱ নৃত্যৰত থাকে সদায়। নানাবিধ পুষ্পৰ সৌৰভে বনদেৱতাসকলৰ শ্বাসবায়ু দ্বাৰা বনাঞ্চল সৌৰভময় হয়। কৰ্দমাক্ত বনৰীয়া হাতীবোৰে সেই সৰোবৰে পানী খোৱাৰ লগে লগে গা-ধুইও আনন্দ উপভোগ কৰে। অতিশয় বিশাল জলৰাশিতে পূৰ্ণ এই পম্পা সৰোবৰ।

সেই পম্পা সৰোবৰে প্ৰস্ফুটিত নীল পদুমৰ প্ৰতিবিম্ব পৰি পাখিবোৰ শ্যামবৰণীয়া হয় আৰু ফলতে চাকৈ-চকোৱা চৰাইবোৰৰ ৰামচন্দ্ৰৰ দ্বাৰা অভিশাপগ্ৰস্ততাৰ উদাহৰণ হিচাপে দেখা যায়। সেই পম্পা সৰোবৰৰ পশ্চিম পাৰত, ৰামচন্দ্ৰৰ বানে জৰ্জৰিত তালগছসমূহৰ সন্মুখতে এজোপা প্ৰকাণ্ড শিমলুগছ আছে। হাতীৰ শুৰৰ দৰে এটা বুঢ়া অজগৰ সাপে সেই গছজোপাৰ গুৰিত মেৰিয়াই থাকি যেন গছজোপাক পহৰা দি আছে। গছডালৰ উচ্চ শাখাত সাপৰ মোট বা ছাল ওলমি থকাত আৰু বতাহৰ গতিত ই লৰচৰ কৰাত ইয়াক সেই গছৰ উত্তৰীয় বুলি ভ্ৰম হয়, আৰু এনে ধাৰণা হয় যে চাৰিওফালে উৰ্দ্ধবাহু হৈ থকা সেই শিমলু গছজোপা যেন প্ৰলয়কালত তাণ্ডৱ নৃত্যৰত শিৱক অনুকৰণ কৰিছে। অতি পুৰণি হোৱা বাবে ওচৰৰ প্ৰায় সকলো লতা সেই শিমলু গছজোপাক বাৰ্ধক্যৰ শিৰাবিলাকৰ দৰে মেৰিয়াই আছে যেন, বৃদ্ধাবস্থায় উৎপন্ন হোৱা কলাচিনবোৰৰ দৰে

কাঁইটবোৰ গছজোপাৰ সৰ্বত্ৰ বিদ্যমান। গছজোপাৰ আগভাগ দেখিবলৈ পোৱা নাযায় যদি তাতে বহুতো চৰাই চিৰিকতি আকাশত ঘূৰি ফুৰি ক্লান্ত হোৱাৰ পিছত এই গছজোপাতেই আশ্ৰয় লয়। বৰষুণৰ পানীত তিতি অহা চৰাইবোৰৰ গাৰ পানী গছৰ ডালবোৰ সিক্ত কৰে। অতিৰিক্ত ওখ হোৱা বাবে গছজোপা যেন স্বৰ্গৰ নন্দনকাননৰ শোভা প্ৰত্যক্ষ কৰিবলৈ উদ্যত হৈছে। ওচৰলৈ নামি উপৰিভাগত থকা শিমলুগছৰ শাখা প্ৰশাখাবোৰৰ ওপৰত সূৰ্য্যকিৰণ পৰি ধবল বৰণ ধাৰণ কৰিছে ঠিক যেন আকাশত চৰিফুৰাৰ পৰিশ্ৰমতে ক্লান্ত সূৰ্য্যৰ ৰথৰ সাতটা ঘোঁৰাৰ মুখৰ পৰা ওলোৱা ফেনবোৰে বগা তুলাৰাশি বুলি ভ্ৰম হৈছে। মত্ত হাতীৰ গন্তদেশ সেই গছৰ গুৰিত খুজোৰাৰ বাবে বনৰীয়া হাতীৰ মদজল তাত লাগি ধৰাত উন্মত্ত ভোমোৰাবোৰে সেই জায়গাটোতে বেৰি ধৰিছে আৰু তাতে ভ্ৰম হৈছে যে বহুকাল লোৰ শিকলিৰে বন্ধা থকাৰ কাৰণে তাৰ গুড়ি অংশটো প্ৰলয়কাললৈকে বিদ্যমান থাকিব। ভোমোৰাবোৰৰ অনবৰত খোৰোঙাত ওলোৱা সোমোৱা আৰু গুণ গুণ আওয়াজ শিমলুগছজোপাক সজীৱ কৰি তুলিছে। দুৰ্যোধনৰ যিদৰে শকুনিৰ প্ৰতি পক্ষপাতিত্ব দেখা গৈছিল ঠিক ইয়াৰও শকুনি অৰ্থাৎ পক্ষীবিলাকৰ আশ্ৰয়স্থল আছিল এই শিমলুগছজোপা। সেই গছজোপা নাৰায়ণৰ দৰে বৰ্ণমালাৰে আগুৰি আছিল, ই আকাশলঙঘী আৰু অত্যুচ্চ প্ৰাসাদৰ দৰে দণ্ডায়মান আছিল। সমস্ত দণ্ডকাৰণ্যৰ অধিপতিসদৃশ, বনস্পতিবিলাকৰ মাজত প্ৰধান নায়ক সদৃশ আৰু ই যেন শাখাৰূপ বাহুৰে বিন্ধ্যাটবীক আলিঙ্গন কৰি আছে।

সেই বুঢ়া শিমলু গছৰ খোৰোঙত, ডাল-পাতৰ আঁৰত, ডাঙৰ ডাঙৰ ডালবোৰৰ সন্ধিস্থলত নিশ্চিন্তমনে বিভিন্ন চৰাইয়ে বাহ নিৰ্মাণ কৰি পোৱালিবোৰৰ লগতে নিৰ্ভয়ে দিনৰাতি যাপন কৰি আহিছিল বহুকাল ধৰি। গছজোপা বুঢ়া হোৱাৰ কাৰণে অলপ পাত থাকিলেও ভাটৌ শালিকা আৰু বিভিন্ন চৰাইবোৰ দিনে ৰাতি তাতে থাকিবলৈ লোৱাত তাক ঘন পাতেৰে সেউজীয়া যেন দেখা গৈছিল।

দ্বাৰা আকাশৰ নক্ষত্ৰৰূপ পুষ্পবোৰ সাৰি পেলাবলৈ ধৰিলে, উত্তৰে অৱস্থিত সপ্তৰ্ষিমণ্ডল ক্ৰমে যেন মানস সৰোবৰৰ ফালে আগবাঢ়ি যাবলৈ ধৰিলে, পশ্চিম সাগৰৰ পাৰৰ বালিৰ চৰবোৰক মুক্তৰ ৰশ্মিৰে ধৱলবৰণীয়া যেন লাগিছিল, যেন সূৰ্য্য উদয়েৰ লগে লগে নক্ষত্ৰবোৰ মাটিত সৰি পৰিবলৈ ধৰিলে, নিয়ৰৰ টোপালবোৰ টুপ টুপকে বনৰ মাজত পৰিবলৈ ধৰিলে, ময়ুৰবোৰে সজাগ হ'ল, সিংহবোৰে পুৱাৰ পোহৰ চাই হামিয়াই আছিল, হস্তিনীবোৰ মদস্ৰাবী হাতীবোৰক জগাবলৈ প্ৰয়াস কৰিলে, প্ৰকৃতি যেন নানাবিধ নিয়ৰসিক্ত গছে ফুলে ঠাল-ঠিঙুলিৰে অঞ্জলিপূৰ্বক উদয়াচলৰ ওপৰত থকা সূৰ্য্যদেৱক ধূম্ৰক তপোবনৰ অগ্নিহোত্ৰযাগৰ ধোঁৱাবোৰ, অট্টালিকা সদৃশ বনদেৱতাসকলৰ ঘৰৰূপী ওখ ওখ গছসমূহৰ ওপৰত কপৌ চৰাইৰ দৰে লাগি যেন ধৰ্ম পতাকা উৰি আছিল, নিয়ৰৰ কণা বুকুত লৈ পদুমবনত কম্পন সৃষ্টি কৰি ৰতিক্ৰিয়াৰ ফলে শ্ৰান্ত শবৰ ৰমনীসকলৰ ঘামবোৰ নাইকিয়া কৰি বনৰীয়া মহবোৰৰ ঘাঁহ ৰোমন্থন কৰা বা পাগুলাৰ সময়ত ফেনৰ কণাবোৰ বহন কৰি বতাহত হালি পৰা গছৰ ডাল ঠাল পাতসমূহৰ মাজেৰে চঞ্চলতা সৃষ্টি কৰি প্ৰস্ফুটিত পদুমবোৰৰ মৌ বৰ্ষণ কৰি, ফুলৰ সৌৰভত মৌমাখিৰ জাকবোৰত দোলা দি ধীৰ গতিৰে প্ৰভাতী বায়ু ববলৈ আৰম্ভ কৰিলে, ৰজাসকলৰ জাগৰণৰ বাবে স্তুতিপাঠকসকলে যিদৰে মঙ্গলগান গায় ঠিক তেনেদৰে ভোমোৰা পদুমৰ বনৰাজি বিকশিত হ'বলৈ গুণ গুণ কৰি গুঞ্জন কৰিবলৈ ধৰিলে, কিছুমানে মদমত্ত হাতীৰ মদবাৰিত পৰি গুণগুণাব ধৰিলে, কিছুমানে আকৌ আগদিনা মৌ পান কৰি থাকোতে পদুমৰ মাজত আবদ্ধ হোৱা হেতু প্ৰভাত হোৱাৰ লগে লগে বাহিৰত ওলাই অহাৰ বাবে হুঙ্কাৰ সদৃশ গুণগুণাই থাকিলে, মাটিত শোৱা হেতু বনৰীয়া হৰিণবোৰৰ নোমৰাজি ধোঁৱাবৰণীয়া হৈছিল, অসম্পূৰ্ণ টোপনিৰ কাৰণে চকুৰ নোমবোৰ তপত লাৰ ৰসত লাগি ধৰিছিল। বনচৰসকলৰ ইফালে সিফালে ঘূৰি ফুৰা, ৰাজহাঁহবিলাকৰ শ্ৰুতিমধুৰ কোলাহল, হাত চাপৰিৰ দৰে হাতীৰ কুলাৰ দৰে কাণৰ শব্দে ময়ুৰৰ নৃত্য কৰি উঠা, আৰু ক্ৰমে লাহে লাহে সূৰ্য্যদেৱতাৰ উদয়ৰ পথ অতিক্ৰম কৰি মাজ আকাশৰ দিকে অৱতৰণ কৰাত

মঞ্জিষ্ঠাৰ দৰে আকাশত ৰঙা সূৰ্যকিৰণসমূহ দেখা গৈছিল। যিদৰে সূৰ্য্যপুত্ৰ বানৰাধিপতি সুগ্ৰীবে বালীপত্নী তাৰাক অপহৰণ কৰি কিষ্কিন্ধ্যা পৰ্বতশৃঙ্গত আৰোহন কৰি পম্পা সৰোবৰৰ কাষৰ বনেদি বিচৰণ কৰিছিল ঠিক তেনেদৰে সূৰ্য্যৰ নূতন কিৰণসমূহে উদয়াচল শৃঙ্গত প্ৰকাশিত হৈ পম্পা সৰোবৰৰ পাৰৰ গছবোৰৰ ওপৰত ক্ৰমশঃ আলোকপাত কৰিব ধৰিলে। এইদৰে ভালকৈ ৰাতি পোহৰ হোৱাৰ লগে লগে সূৰ্য্যই যেন দিনৰ প্ৰথম যামাৰ্দ্ধ অৰ্থাৎ দিনৰাতিৰ অষ্টম ভাগ অতিক্ৰম কৰি সম্পূৰ্ণৰূপে দিনৰ স্পষ্ট আলোকে উদ্ভাসিত হ'ল। চৰাইবোৰে আহাৰ অন্বেষণৰ বাবে নিজ নিজ ভালপোৱা ঠাইতে উৰি গ'ল। পোৱালিবোৰে নিজৰ নিজৰ বাহত থাকিললেও শিমলু গছজোপা শূন্য যেন লাগিল; মই মোৰ পিতাৰ লগত গছৰ খোৰোঙতে থাকিলো। শিশু হৈ থকাৰ কাৰণে মোৰ উৰিবলৈ শক্তি নাছিল। কেৱল চুটি চুটি পাখিহে গজিছিল। এনে সময়ত হঠাতেই সেই অৰণ্যপ্ৰান্তৰে মৃগয়াৰ প্ৰচণ্ড কোলাহল উঠিল। ভয়তে সকলো বনচৰ প্ৰাণীৰ মাজত হুলস্থূল লাগিল, ভীত হাতীৰ পোৱালিবোৰৰ আৰ্তনাদ, নিজ নিজ স্থানচ্যুত হৈ ভীতিবিহ্বল ভোমোৰাজাকৰ গুণগুননি, বনৰীয়া গাহৰিবোৰৰ ঘৰ্ ঘৰ্ শব্দ, পুৱাত গুহাত শুই উঠা সিংহবিলাকৰ বিকট গৰ্জনত সেই কোলাহল আৰু বহুমাত্ৰাত বৃদ্ধি হ'ল। ভগীৰথে হিমালয়ৰ পৰা পৃথিৱীত গঙ্গা আনয়নৰ সময় গঙ্গাৰ কল কল ধ্বনিয়ে যেন অৰণ্য কপাই তুলিছিল আৰু বনদেৱতাসকলও ভীতসন্ত্ৰস্ত হৈ সেই অদ্ভুত কোলাহল শুনিবলৈ ধৰিলে। মই কেতিয়াও ইমান কোলাহল শুনা নাছিলো। ভয়তে মোৰ অকণমানি শৰীৰটো কঁপিবলৈ ধৰিলে, কাণ দুখন যেন ফাঁটিবলৈ ধৰিলে। ভয়তে কম্পমান ময় নিচেই কাষত থকা দেউতাৰ বাৰ্দ্ধক্যৰ কাৰণে শিথিল পাখি দুখনৰ মাজলৈ সোমাই পৰিলো।

তাৰ পিছত হঠাৎ কৈ অহা চিকাৰীবোৰৰ মাজত কোৱাকুই কৰা শুনা গ'ল "এই ঠাইত হাতীবিলাকৰ দলপতিবোৰৰ বিচৰণক্ষেত্ৰ কিয়নো ইয়াত দলপতি হাতীবিলাক পদুমবোৰ উভালি পেলাইছে আৰু তাৰ সৌৰভে

যিসকলে হেজাৰ হেজাৰ সংখ্যাত আমাৰ ফালে আহি আছে। এই সৈন্য আছিল— হৈহয় ৰাজ্যৰ ৰজা কাৰ্ত্তবীৰ্য্যাৰ্জ্জুনৰ সহস্ৰবাহুৰ দ্বাৰা সঞ্চালিত নৰ্মদা প্ৰবাহৰ দৰে প্ৰতিভাত হৈছিল।

সেই সৈন্য-সামন্ত অকল নৰ্মদা স্ৰোতৰ দৰেই অহা নাছিল বৰং আছিল প্ৰচণ্ড বতাহৰ বেগতে উভালি পৰি স্থানান্তৰলৈ পতিত হোৱা তমালৰাজিৰ দৰে, পুঞ্জীভূত কালৰাত্ৰিৰ প্ৰহৰসমূহৰ দৰে, ভূমিকম্পত কঁপি উঠা কাজল যেন, কৃষ্ণশিলা স্তম্ভসদৃশ, সূৰ্য্যবিহীন ঠাইৰ অন্ধকাৰপুঞ্জৰ দৰে, সততে ঘূৰি ফুৰা যমৰ পৰিয়ালৰ দৰে, ভূতলবিদীৰ্ণ কৰি পাতালৰ পৰা হঠাৎ অৱতীৰ্ণ হোৱা অসংখ্য দানৱসকলৰ দৰে, পুঞ্জীভূত পাপসমূহৰ দৰে, বহুতো দণ্ডকাৰণ্যবাসী মুনিৰ অন্তৰৰ অভিশাপসমূহৰ দৰে, ৰামচন্দ্ৰৰ অবিৰত বাণবৃষ্টিত নিহত হোৱা খৰদূষণৰ সৈন্যৰ দৰে, এঠাইত গোট খোৱা কলিকালৰ বন্ধুবৰ্গৰ দৰে, গা ধুবলৈ যোৱা বনৰীয়া ম'হসদৃশ, পৰ্বতশৃঙ্গত থকা খণ্ড-বিখণ্ড হোৱা কালমেঘৰ টুকুৰাসমূহৰ দৰে, সকলো বনৰীয়া জন্তুৰ বিনাশসূচক ধূমকেতুৰ দৰে আৰু জগতৰ অমঙ্গলসূচক বেতালসমূহৰ দৰে, সমগ্ৰ অৰণ্য অন্ধকাৰময় কৰি আহিছিল।

শবৰৰ সেনাপতিৰ বৰ্ণনা

সেই বিশাল শবৰসৈন্যৰ সেনাপতিগৰাকীৰ নাম আছিল মাতঙ্গ, বয়সতে একেবাৰেই তৰুণ, যাক মই এতিয়া দেখা পালোঁ। তাৰ শৰীৰৰ কাঠিন্যতা আছিল লোৰে নিৰ্মিত যেন, ধনুৰ্বিদ্যায় পাৰদৰ্শী হোৱা হেতু জন্মান্তৰে লব্ধ একলব্যৰ প্ৰতিমূৰ্তি যেন বোধ হৈছিল, মুখত নতুন অলপ অলপ দাড়ি গজা হেতু সদবাৰিৰে অলংকৃত নতুন হাতীৰ দলপতিটোৰ দৰে দেখা গৈছিল। তাৰ দেহৰ কৃষ্ণকান্তি যেন নীলাপদুমৰ শ্যামলিমাৰ দ্বাৰা আচ্ছন্ন যমুনাৰ পানীৰ দ্বাৰা প্লাবিত অৰণ্যভূমিৰ দৰে প্ৰতিভাত হৈছিল। কান্ধলৈকে আকুঞ্চিত চুলিকোচা আমাক মদজলসিক্ত জটাযুক্ত সিংহৰ কথা মনত পেলাই দিয়ে। বহল কঁপালযুক্ত, ওখ আৰু ভয়ঙ্কৰ নাক বিশিষ্ট আছিল তেওঁ। সেনাপছিল এটা মাত্ৰ সৰ্প মণিবিশিষ্ট অলংকাৰ, সেই মণিৰ ঈষৎ ৰঙা কিৰণত তেওঁৰ বাওঁফালটো ৰঙচুৰা লাগিছিল যেন সদায় গছৰ পাত আৰু ঠাৰিৰ শয্যাত শয্যাগ্ৰহণ কৰা বাবে গছৰ ঠালৰ ৰঙচুৰা ভাৰটো তাৰ বাওঁফালত প্ৰকাশ পাইছিল। সি সদায় সদ্য নিহত হাতীৰ মদবাৰিৰ দ্বাৰা অঙ্গৰাগ কৰিছিল। সেই সৌৰভত মতলীয়া ভ্ৰমৰবিলাকে তাৰ মূৰৰ ওপৰত ঘূৰি ঘূৰি ময়ূৰপাখীৰে নিৰ্মিত ছাতিৰ দৰে ৰ'দৰ পৰা তাক ৰক্ষা কৰিছিল। গজৰাজৰ লগত যুদ্ধে জয়ী হৈ বিন্ধ্যাটবীয়ে যেন ভয়তে সেনাপতিগৰাকীৰ পৰিচৰ্য্যা কৰিবলৈ ধৰিলে, গছৰ ঠাল কঁপাই তোলাৰ ছলেৰে বায়ু প্ৰৱাহৰ দ্বাৰা তাৰ কঁপালৰ ঘামৰ বিন্দুবোৰ মচি দিছিল, হৰিণবিলাকৰ মৃত্যুৰূপ কালৰাতিৰ সন্ধ্যাকালীন ঈষৎ ৰঙা ভাৰ, তেজত সিক্ত হাতীৰ চকুযোৰ আৰু তাৰ প্ৰভাৱেই যেন সমগ্ৰ দিক্ ৰঞ্জিত হৈছিল। সেনাপতি আছিল ৰাজচক্ৰৱৰ্ত্তী চিন্‌যুক্ত আজানুলম্বিত বাহুযুগলেৰে শোভিত, বিধাতাই

হৈছে পশুচিকাৰ, শিয়ালৰ ৰব হৈছে শাস্ত্ৰপাঠ, ফেঁচাবোৰ হৈছে সৎ আৰু অসৎৰ উপদেশ দিওঁতা, পক্ষীৰ ৰব শুনি মৃগয়াৰ শুভাশুভ নিৰূপণ কৰা হৈছে জ্ঞান, পৰিচিতি হ'ল— কুকুৰ, ইহঁতৰ ৰাজ্য হ'ল— জনহীন অৰণ্য, উৎসৱ হৈছে সকলোৰে মিলি মদ্যপান কৰা, মিত্ৰ হৈছে নিৰ্মম কৰ্মৰ সাধনৰূপ কাঁড় ধনুবোৰ, সহায় হ'ল— সৰ্পবিষযুক্ত বাণ, গান হ'ল— মুমূৰ্ষু হৰিণবিলাকৰ আৰ্তনাদ, ভাৰ্য্যা হ'ল— বন্দী কৰি অনা পৰনাৰীবোৰ, বাস হৈছে— হিংস্ৰ স্বভাৱ বাঘৰ সৈতে, দেৱতা পূজন হয় পশুবিলাকৰ তেজেৰে, বলিকৰ্ম হয় মাংসেৰে, জীৱিকা-নিৰ্বাহ হয় চৌৰ্য্যবৃত্তিৰ দ্বাৰা আহৰিত ধনেৰে, সাপৰ মণিবোৰেই হৈছে অলংকাৰ আৰু অঙ্গৰাগ হৈছে বনৰীয়া হাতীৰ মদবাৰিৰে। ইহঁতে যি অৰণ্যতেই বাস লয়, সেই অৰণ্যৰেই সমূলে ধ্বংস সাধন কৰে। মই এইদৰে ভাবি থাকোতেই সেই শবৰ সেনাপতি মাতঙ্গই বননিত পৰিভ্ৰমণ আৰু য'ত ত'ত ঘূৰি ঘূৰি শ্ৰান্ত হৈ বিশ্ৰাম লোৱাৰ কাৰণে শিমলু গছৰ তলতেই কান্ধৰ পৰা তীৰ ধনু নমাই কোনোবা অনুচৰৰ দ্বাৰা সজ্জিত ঠাল-ঠেঙুলিৰ আসনত বহিল।

তেতিয়া আন এজন অনুচৰে ততালিকে পম্পা সৰোবৰত নামি হাত দুখনেৰে পানী আলোড়িত কৰি পদুম পাতৰ ঠোঙাৰে সৰোবৰৰ পৰা নিৰ্মল পানী আৰু বোকাবোৰ ধুই কিছুমান সৰু সৰু মৃণাল আনি সেনাপতি মাতঙ্গক অৰ্পণ কৰিলে। পদুম পাতত পানীৰ টোপালবোৰ বৈদুৰ্য্যমণিৰ দৰে স্বচ্ছ আছিল। তাকে পাণ কৰি সেনাপতিৰ ক্লান্তি দূৰ হ'ল। ৰাহুৱে যি দৰে চন্দ্ৰকলা গ্ৰাস কৰে, সেই সেনাপতিও পানী পাণ কৰাৰ পিছত সেই মৃণাল দণ্ডবোৰো খাবলৈ ধৰিলে। তাৰ পিছত পৰিশ্ৰম দূৰ দ'লে আৰু পানী খাই তৃপ্ত হোৱাৰ পিছত সেই মাতঙ্গই লাহে লাহে সকলো কিৰাত সৈন্যৰ লগতে অন্যফালে যাবলৈ ধৰিলে।

কিন্তু বীভৎস বিকটাকাৰ এজন বুঢ়া ব্যাধে হৰিণৰ মাংস নাপাই মাংসৰ লোভতে নিজৰ দলৰ পৰা বিচ্ছিন্ন হৈ সেই আমি থকা শিমলু গছৰ গুৰিত ৰৈ থাকিল। অলপ সময় পাছত সেই বুঢ়া ব্যাধটোৱে আমাৰ আয়ু

যেন পাণ কৰিবলৈ ধৰিলে। খঙাল, ৰঙা আৰু অলপ হালধীয়া ভ্ৰূকুটিৰ ভয়ঙ্কৰ দৃষ্টিৰে, ভাটৌবিলাকৰ বাহবোৰ যেন গননা কৰি পখীৰ মাংসৰ সোৱাদৰ লালসাত গছৰ গুৰিৰ পৰা আগলৈ শেন দৃষ্টিৰে চাবলৈ ধৰিলে। সেই ৰূপে তাক দেখি আমাৰ সকলো চৰাইবিলাকৰ প্ৰাণ যেন উৰি গ'ল।

নিষ্ঠুৰ মানুহবোৰৰ কৰিব নোৱাৰা কাম একোৱেই নাই। সেই উচ্চ শিমলু গছৰ আকাশলংঘী শাখাবোৰত সেই চিকাৰীটোৱে জখলাৰেই অনায়াসে সেই গছত উঠিল আৰু যিবিলাকৰ উৰিবলৈ শক্তি নাছিল, তেনে ভাটৌ পোৱালীবোৰক গছৰ ডালৰ সন্ধিস্থলৰ গহ্বৰৰ পৰা সামান্য এটা ফলৰ দৰে উলিয়াই উলিয়াই মাৰি মাটিত নিক্ষেপ কৰিলে। সেই পোৱালীবোৰৰ কিছুমানে মাত্ৰ কেইদিনমান আগতে জন্ম লোৱাৰ বাবে গৰ্ভাৱস্থাৰ ৰঙা আৰু বগা বৰণীয়া শৰীৰৰ কান্তিৰে শিমলু ফুলৰ দৰে দেখা গৈছিল, কিছুমানৰ অলপ অলপ পাখি গজাৰ কাৰণে নতুনকৈ পাত ওলাব ধৰা পদুম যেন লাগিছিল, কিছুমানে আকৌ প্ৰতিকাৰ কৰিবলৈ ঈষৎ ফুলা, ৰভচুৰা পদুমৰ কলিৰ শোভা ধাৰণ কৰা ঠোঁটৰ ৰঙা আগবোৰেৰে অনবৰতে মূৰবোৰ কঁপাই কঁপাই সেই চিকাৰীক যেন বাধা দি আছিল।

কিন্তু হঠাৎ সেই ভয়াবহ প্ৰাণনাশকাৰী আশংকাত পিতাই শঙ্কিত হৈ সাংঘাতিক ৰূপে কঁপিবলৈ ধৰিলে; ভয় আৰু বিষাদত দৃষ্টি লক্ষ্যহীন হোৱাত তেওঁ চকুৰে বাট নেদেখা হ'ল। অশ্ৰুপানীত দুচকু পূৰ্ণ হ'ল। প্ৰতিকাৰ কৰিবলৈ অসমৰ্থ জীৰ্ণ-শীৰ্ণ তেওঁৰ মাত নোহোৱা হ'ল, ইফালে-সিফালে চাবলৈ ধৰিলে, ভয়তে তেওঁৰ শৰীৰৰ গাঠিবোৰ শিথিল হৈ পৰিল, স্নেহপৰবশ হৈ মোক ৰক্ষা কৰিবলৈ ব্যাকুল হৈ পৰিল আৰু অনিশ্চিত বিপদৰ পৰা ৰক্ষা পোৱাৰ আশাৰে পাখি দুখনৰ দ্বাৰা কোলাৰে মোক ঢাকি ধৰি থাকিল।

সেই নিৰ্মম চিকাৰীজনে এটি গাতৰ পৰা আনটো গাতৰ পক্ষী পোৱালীবোৰক ধ্বংস কৰি কৰি আহি হঠাৎ যমদণ্ডৰ দৰে বাম বাহু আমাৰ খোৰোঙত ভৰাই দিলে; সেই বাহু জীৰ্ণ আৰু বিষাক্ত কলা সাপৰ দেহৰ

জননী পৰলোকলৈ গমন কৰাৰ এই বৃদ্ধ পিতাই মোক মা-দেউতা দুয়োৰে মৰম দি নিজৰ শোকাবেগ হৃদয়ত সংযত কৰি অত্যন্ত স্নেহপৰবশ হৈ মোক লালন-পালন কৰিছিল— মই এইখিনি কষ্ট একেবাৰেই পাহৰি গৈছোঁ। মোৰ পিতৃদেৱ ইমান উপকাৰ কৰি অকলে অকলে গুছি গ'ল, অথচ মোৰ প্ৰাণ তেওঁৰ অনুগমন কৰা নাই। জীৱনে জীয়াই থকাৰ ইচ্ছাই প্ৰাণীবিলাকক সকলো প্ৰকাৰে নীচ প্ৰবৃত্তিৰ কৰি তোলে। এনেকুৱা মুমূৰ্ষু অৱস্থাতো মোক পিপাসাই কষ্ট দি আছে। মোৰ এনে লাগিছে যে পিতৃ-মৃত্যু অগ্ৰাহ্য কৰাৰ নিৰ্দয়তাৰ শাস্তি স্বৰূপে এই পিপাসাই মোক কষ্ট দি আছে। এতিয়াও সৰোবৰ অতি আঁতৰত আছে, সেয়েহে জলদেৱতাৰ ভৰিৰ নূপুৰৰ শব্দৰ নিচিনা ৰাজহংসবোৰৰ ৰৱ এতিয়াও দূৰত শুনা গৈছে, পদুমৰ সৌৰভো ইয়ালৈকে বিয়পি অহা নাই, দূৰ হোৱা বাবে মাৰসপক্ষীৰ মাতো অস্পষ্ট, দিনৰ মধ্যাহ্ন অৱস্থা যিটো সহ্য কৰা কষ্টকৰ, কাৰণ মধ্যাহ্ন আকাশৰ সূৰ্য্যৰ প্ৰখৰ তাপৰ কাৰণে প্ৰাণীবিলাকৰ অধিক পিপাসা জন্মাইছে। প্ৰখৰ তাপে ধৰাৰ ধূলিসমূহ উত্তপ্ত সেয়েহে প্ৰবল পিপাসাত অবসন্ন অঙ্গে মই অকণো লৰিব নোৱাৰা হৈছোঁ। অসাৰ হৃদয় আৰু মন লৈ মই চকুত আন্ধাৰ দেখিছোঁ আৰু ভাবি আছোঁ নিষ্ঠুৰ বিধাতা কি আজিয়েই মোৰ মৃত্যুৰ দিন ধাৰ্য্য কৰিছে?"

মই এনেদৰে চিন্তা কৰি আছিলোঁ, তাতে সৰোবৰৰ অনতি দূৰত তপোবনত জাবালি মুনি বাস কৰিছিল। তেওঁৰ পুত্ৰ হাৰীত সকলো বিদ্যাশিক্ষা শেষ কৰি সমবয়সীয়া মুনিকুমাৰ বিলাকৰে সৈতে সেই পদুমৰে ভৰা সৰোবৰত সেই পথেৰেই গা ধুবলৈ আহি আছিল। হাৰীত মুনি আছিল অত্যন্ত তেজস্বী। তেওঁৰ আকৃতি উদিত সূৰ্য্যমণ্ডলৰ পৰা খোদিত কৰি তপত সোণৰ পানীৰে তেওঁৰ শৰীৰৰ ওপৰত প্ৰলেপ লগোৱা হৈছে। স্বল্প দৃশ্যমান পিঙ্গলবৰ্ণ অথচ সুঠাম আৰু নিৰ্মল দেহকান্তিৰে তেওঁ যেন সেই সময়খিনিক বালসূৰ্য্যতাপৰ দৰে আৰু বননিখনক যেন দাবানলযুক্ত তেওঁ যেন তেজপুঞ্জময় আছিল। স্ফটিকেৰে নিৰ্মাণ কৰা জপমালা তেওঁৰ বাওঁকাণত ওলমি থকাত তেওঁক আৰু ধুনিয়া দেখাইছিল। তেওঁৰ কপালত

ভস্মেৰে আঁকা ত্ৰিপুণ্ড্ৰক তেওঁ অলংকৃত কৰিছিল। হাতত কমণ্ডলু, কান্ধত নীলা আৰু বগা বৰণীয়া এখন কৃষ্ণসাৰ হৰিণৰ ছালেৰে তেওঁৰ দেহ পৰিবেষ্টিত আছিল। সম্ভৱতঃ নতুন মৃণালৰ সূতাৰে তৈৰী তেওঁৰ লগুণডাল বাওঁ কান্ধৰ পৰা ওলমি আছিল, অতি সুক্ষ্ম আৰু লঘু হোৱা কাৰণে সেইটো যেন বতাহত কঁপিছিল। তেওঁৰ সোঁহাতত এডাল পলাশৰ লাঠি আছিল আৰু সেই লাঠিডালৰ ওপৰৰ অংশত পূজাৰ বাবে এটি পাতৰ ঠোঙাত কিছু বনফুল বন্ধা আছিল। তপোবনৰ হৰিণাবোৰ হাৰীতৰ পাছে পাছে গৈছিল আৰু সেই হৰিণাবোৰে শিঙৰ আগেৰে তুলি লোৱা মাটিৰে হাৰীতক গা ধুবলৈ সহায় কৰিছিল। হৰিণাবোৰৰ চকু পথৰ দুয়ো কাষৰ কুশ আৰু লতাফুলৰ সংস্পৰ্শত কষ্ট পাইছিল। হাৰীতৰ শৰীৰৰ মাজভাগ মুঞ্জঘাঁহেৰে নিৰ্মিত পোষাকত আবৃত আছিল আৰু বাকী অংশ কোমল গছৰ বাকলিৰে আবৃত দেখা গ'ল। হাৰীতৰ বাৰে বাৰে সোমৰস পাণ কৰাৰ লগত ৰাহুৱে বাৰে বাৰে চন্দ্ৰক গ্ৰাস কৰাৰ লগত মিল পোৱা যায়। পদুমবোৰ যেনেদৰে প্ৰস্ফুটিত হোৱাৰ কাৰণে সূৰ্য্যৰ কিৰণৰ অপেক্ষা কৰে ঠিক তেনেদৰে হাৰীতেও সূৰ্য্য ৰশ্মি উপভোগ কৰিছিল। নদীৰ পাৰৰ শিপাবোৰ যেনেদৰে নদীৰ পানীতে বিধৌত হৈ নিৰ্মল হয় ঠিক তেনেদৰে নদীৰ পানীত হাৰীতৰ জটাবোৰো নিৰ্মল হৈছিল। হাৰীতৰ দাঁতবোৰ প্ৰস্ফুটিত ভেটফুলৰ দৰে বগা আছিল। কৃপাচাৰ্য্য সদায় যেনেদৰে অশ্বত্থামাৰ আশ্ৰয় হৈ আছিল হাৰীতৰ হৃদয়ো তেনেই দয়াপৰবশ আছিল। নক্ষত্ৰবিলাক যিদৰে চিত্ৰা, মৃগশিৰা, কৃত্তিকা আৰু অশ্লেষা নক্ষত্ৰৰ দ্বাৰা সুশোভিত হয় সেইদৰে হাৰীতো বিচিত্ৰ হৰিণাৰ ছালেৰে সুশোভিত হৈছিল। গ্ৰীষ্মকালৰ চুটি ৰাতিৰ লগত হাৰীতৰ ক্ৰমে ক্ৰমে ক্ষয়প্ৰাপ্ত ৰাগদ্বেষৰ তুলনা কৰা হৈছে। আকৌ বৰ্ষা ঋতুৰে বৰষুণৰ দ্বাৰা যিদৰে ধূলি-বালি নাইকিয়া কৰে সেইদৰে হাৰীতো যোগাভ্যাসেৰে পঞ্চকৰ্মেন্দ্ৰিয় আৰু পঞ্চজ্ঞানেন্দ্ৰিয় জনিত কাম-ক্ৰোধ আদি সংযম কৰিছিল। বৰুণৰ দৰে তেওঁও পানীক আশ্ৰয় কৰিছিল, নৰকৰ ভয় তেওঁৰ নাছিল, সন্ধ্যাৰ নক্ষত্ৰবোৰ যেনেদৰে সন্ধ্যাৰাগত ধোৱাবৰণীয়া হয়, তেনেকে তেওঁৰ চকুৰ মণিবোৰো ৰঙচুৱা মুগা বৰণীয়া আছিল। হাৰীত

জাবালি মুনিৰ আশ্ৰম বৰ্ণনা

অতি ভাগ্যবান মই অলপমান দূৰত গৈ দ্বিতীয় ব্ৰহ্মলোকসদৃশ অতি মনোৰম আশ্ৰম দেখা পালোঁ। আশ্ৰম পথ অতিক্ৰম কৰাৰ লগে লগে বিভিন্ন ধৰণৰ গছ যেনে তাল, তিলক, তমাল, হিদল আৰু বকুল বন দেখা পালোঁ। সদায় ফুল-ফলেৰে শোভিত গছ-গছনিৰ লগতে এলাচী, লোধ্ৰ, লৱলী আৰু লৱঙ্গলতাও দেখা পালোঁ। ৰেণুবোৰ চাৰিওফালে উৰি ফুৰিছিল, মৌমাখিবোৰ বিশেষকৈ আমগছবোৰত ঝঙ্কাৰৰ সৃষ্টি কৰিছিল, দূৰৰ পৰা উন্মত্ত কুলি চৰাইবোৰৰ মধুৰ মাত শুনা পাইছিলোঁ, কেতেকী ফুলৰ পৰাগবোৰে বননিক বগা বৰণীয়া কৰিছিল। বনদেৱতা সফল যেন তামোল গছৰ দোলাত দুলি আছিল, বতাহত কঁপি উঠা ফুলবোৰ নক্ষত্ৰবৃষ্টিৰ দৰে অনবৰত সৰি পৰি গছৰ তল যেন ৰঙা-বগা চাদৰে ঢাকি দিছিল। দণ্ডকাৰণ্যৰ একাংশই সেই আশ্ৰমৰ প্ৰান্তভাগ শুৱনি কৰিছিল। মনোৰম স্থলপদ্মই আশ্ৰমক অধিকতৰ ৰঙা বৰণীয়া হোৱাত সহায় কৰিছিল। ছদ্মবেশী মাৰীচে মায়ামৃগৰূপ ধাৰণ কৰি যিদৰে অৰণ্যৰ গছ-গছনি বিনষ্ট কৰিছিল, সেই গছ-গছতন আকৌ যেন নিৰ্ভয়ে গজি উঠি অৰণ্যৰ শোভা দুগুণ বৃদ্ধি কৰিছিল। ৰামচন্দ্ৰৰ ধনুৰ দ্বাৰা গাঁত সৃষ্টি কৰা বননিক ওখ-চাপৰ ভূমিতে পৰিণত কৰিছে। আশ্ৰমৰ উপান্তভাগে সমিধ, কুশ, ফুল আৰু মাটি লৈ প্ৰবেশ কৰা আশ্ৰমৰ অধ্যয়নৰত মুনিকুমাৰসকলক দেখা পালোঁ। পানীৰ কলহ পূৰ্ণ কৰাৰ শব্দক ময়ুৰবিলাকে মেঘৰ গৰ্জন বুলি ভুল কৰিলে, আশ্ৰমত অনবৰত ঘৃতাহুতিৰ ফলৰ চাৰিওফালে এটা ধোঁৱাৰ আবৰ্তৰ সৃষ্টি হোৱা পৰিলক্ষিত হ'ল যেন অগ্নিদেৱতা খুশী হৈ মুনিসকলক স্বৰ্গ যোৱাৰ এটি জখলাৰূপ সেতু নিৰ্মাণ কৰিছিল। সমগ্ৰ আশ্ৰম পুখুৰীৰ দ্বাৰা পৰিবেষ্টিত আছিল, আৰু যেন তপস্বীসকলৰ কাৰণেই পুখুৰী নিৰ্মল হৈ পৰিছিল, সেই পুখুৰীবোৰৰ নিৰ্মল ঢৌৰ ওপৰত নিৰ্মল সূৰ্য্যকিৰণ পৰাত এনেকুৱা ধাৰণা হৈছিল যে জাবালী মুনিসকলৰ সৈতে যেন সপ্তৰ্ষিসকলে একেলগে গা ধুব আহিছে, আৰু তাতে উপজা ভেটফুলবেঙ্গাৰ নক্ষত্ৰসমূহক অনুকৰণ কৰিছিল। বনলতাবোৰে যেন বতাহত মূৰ দোৱাই প্ৰণাম জনাইছিল, গছবিলাকে নিজ নিজ পুষ্পেৰে অৰ্ঘ্য প্ৰদান কৰিছিল, ডালবোৰ পল্লৱৰূপে উপাসনা কৰিছিল, কুটীৰবোৰৰ চোতালত শ্যামাক ঘাঁহবোৰ শুকাৱলৈ দিয়া হৈছিল, আমলখি, লং, বগৰী, তাল, আম, জাম, কঠাল, লকুচ আদি যোগাৰ কৰি আশ্ৰমত ৰখা হৈছিল, আৰু ল'ৰাবোৰে স্বাধ্যায় অৰ্থাৎ উচ্চৈস্বৰে বেদপাঠ কৰি আছিল। ভাটৌবিলাকে সদায় শুনি অভ্যস্ত হৈ সেই মন্ত্ৰবোৰ অনৰ্গল উচ্চাৰণ কৰিছিল, বহুতো মইনা-শালিকাই ডাঙৰকৈ বেদপাঠ কৰিব পাৰিছিল, বনৰীয়া কুকুৰাবোৰে বলিপিণ্ড ভোজন কৰিছিল যি পিণ্ড বৈশ্বদেৱলৈ অৰ্পণ কৰা হৈছিল। হাঁহবোৰে নীবাৰ ধান ভক্ষণ কৰে, শিলত ভঙা নাৰিকলৰ পানীয়ে তলৰ শিলবোৰ পিচ্ছিল আৰু সদায় সিক্ত কৰি ৰাখিছিল, মাটিত ৰঙা চন্দনেৰে সূৰ্য্যমণ্ডলৰ চিত্ৰ অঙ্কন কৰা হৈছিল, বান্দৰবোৰে নিশ্চিন্তে বুঢ়া তপস্বীসকলৰ লগত খেলি আছিল, মুনিসকলৰ ভোজনৰ কাৰণে হৰিণবিলাকে শেলুক আৰু শিৰা খান্দি লৈ আনিছিল, পৰিচিত ময়ুৰ বিলাকে পাখিৰ বতাহেৰে মুনিসকলক হোমৰ জুই জ্বলোৱাত সহায় কৰিছিল, চতুৰ্দিকে চৰুৰ গোন্ধ বিয়পি পৰিছিল, আধা ৰন্ধা যজ্ঞীয় পিঠাৰ গোন্ধো বিয়পি পৰাত আশ্ৰমবাসী যজ্ঞ চলাকালীন পৰিবেশটো উপভোগ কৰিছিল। অতিথিসকলৰ পূজাৰ লগে লগে পিতৃশ্ৰাদ্ধ, দেৱপূজা, শ্ৰাদ্ধবিধি পাঠ, যজ্ঞশাস্ত্ৰৰ ব্যাখ্যা, ধৰ্মশাস্ত্ৰৰ আলোচনা, নানাবিধ পুথি পাঠ, শাস্ত্ৰৰ অৰ্থ বিচাৰ— এনে ধৰণে আশ্ৰমৰ প্ৰতিজন তপস্বীৰ ওপৰত বিভিন্ন দায়িত্ব ন্যস্ত আছিল। কোনোৱে কুটিৰ নিৰ্মাণ কৰিছিল, কোনোৱে আকৌ প্ৰাঙ্গন বা চোতাল লিপাৰ কামত ব্যস্ত আছিল, কোনোবাই আকৌ কুটিৰৰ ভিতৰৰ কামত আগভাগ লৈছিল। কোনোবাই ধ্যান, কোনোবাই আকৌ মন্ত্ৰসাধনা, বলি কৰ্মৰ যোগাৰ কৰা, কোনোৱে আকৌ মুক্ত ঘাঁহৰ দ্বাৰা মেখেলা তৈয়াৰ

জাবালি মুনিৰ বৰ্ণন

আশ্ৰমৰ মাজত সেই অশোক গছৰ তলত ছাঁত বহি থকা ভগৱান মহৰ্ষি জাবালিক মই দেখা পালোঁ। মহামুনি জাবালি ঠিক যেন সাগৰেৰে পৰিবেষ্টিত ভূমণ্ডলৰ দৰে, কুল পৰ্বতবিলাকেৰে আবৃত সুমেৰু পৰ্বতসদৃশ, গৈৰিক বস্ত্ৰ পৰিহিত মুনিসকলৰ দ্বাৰা আবৃত হোৱাত যজ্ঞীয় বহ্নিৰে পৰিবৃত যজ্ঞৰ দৰে প্ৰতীয়মান হৈছিল, প্ৰলয়কালে দ্বাদশ আদিত্য পৰিবেষ্টিত প্ৰলয় দিৱসৰ দৰে, আৰু প্ৰলয় পৰিবেশিত অখণ্ড কালৰ দৰে মহৰ্ষি জাবালি অন্যান্য মুনিসকলৰ মাজত উপবেশন কৰি আছিল। উগ্ৰ অভিশাপৰ ভয়তে কম্পমানা নাৰীৰ দৰে তেওঁৰ শৰীৰ বাৰ্ধক্যজনিত কাৰণে কম্পমান আছিল, তেওঁ পকা চুলি, শিথিল ভ্ৰূকুটি, বাৰ্ধক্যজনিত কাৰণে থৰক-বৰক গতি, বাৰ্ধক্যজনিত কাৰণে গৌৰবৰ্ণ দেহত কলা তিলৰ চিনবোৰ প্ৰখৰ হৈছিল, তদুপৰি জাবালি মুনি দীঘল আৰু বগা জটাৰে সুশোভিত হৈ যেন তপস্যাৰ দ্বাৰা সৰ্বাগ্ৰগণ্য ৰূপে বিৰাজ কৰি আছে। তেওঁৰ কঁপালত অঙ্কিত ত্ৰিপুণ্ড্ৰক ৰেখা যেন হিমালয়ৰ প্ৰস্তৰ ফকলত গঙ্গাৰ ত্ৰিধা বিভক্ত সোঁত বেঁকা-বেকিকৈ বৈ গৈছে। তেওঁৰ শিথিল ভ্ৰূযুগল প্ৰায় চকুৰ ওপৰত নামি আহিছিল। অনবৰত মন্ত্ৰ উচ্চাৰণৰ ফলত ওঁঠ দুটা ফাঁক হোৱাত বগা দাঁতৰ পংক্তি তেওঁৰ মুখশ্ৰী আৰু উজ্বল কৰি তুলিছিল, তেওঁৰ এই দন্তপংক্তিক নিৰ্মল ইন্দ্ৰিয় বৃত্তিৰ দৰে, বিদ্যাৰ গুণৰ দৰে আৰু দয়াৰ সোঁতৰ লগত তুলনা কৰা হৈছে। সোমৰস পাণ কৰাৰ কাৰণে অনবৰত তেওঁৰ উগাৰৰ সুগন্ধি নিশ্বাসত আকৃষ্ট ভোমোৰাবোৰ তেওঁৰ মুখৰ ওচৰত উৰি ফুৰিছিল, ক্ষীণ শৰীৰত তেওঁ ভীষ্ম হনু আৰু উন্নত নাক বিশিষ্ট আছিল, তপঃ প্ৰভাবে তেওঁৰ চকুৰ তৰা দুটি উগ্ৰ আছিল, নোমবোৰ জীৰ্ণ আৰু পাতল হ'লেও নাভিলৈকে দাড়ি আৰু দীঘল নোমেৰে কৰ্ণকুহৰ আবৃত আছিল। প্ৰবল ইন্দ্ৰিয় সংযমী তেওঁৰ কান্ধৰ হাড়বোৰ ওখ হৈছিল আৰু বগা এডাল লগুণ তেওঁৰ কান্ধত ওলমি আছিল। এওঁৰ জপমালা আছিল নিৰ্মল স্ফটিক টুকুৰাৰে নিৰ্মিত, যিখিনি তেওঁ সদায় আঙুলিৰ তলত ৰাখি মন্ত্ৰ জপৰ লগে লগে গণনাপূৰ্বক পৰিবৰ্তন কৰিছিল, জাবালি আছিল ধ্ৰুৱ নক্ষত্ৰ দৰে। পৰিপক্ক লতাসমূহৰ দ্বাৰা আবৃত কল্পবৃক্ষৰ দৰে জাবালিও বয়সৰ পৰিপক্কতা হেতু ওখ ওখ ডাঠ শিৰাবোৰৰ দ্বাৰা আবৃত আছিল। তেওঁৰ পৰিধানত আছিল পৰম পবিত্ৰ পাটৰ কাপোৰৰ দৰে নিৰ্মল এখন বল্কল। সমুখতে গঙ্গাৰ পানীৰে পৰিপূৰ্ণ স্ফটিকেৰে নিৰ্মিত এটি কমণ্ডলু ত্ৰিদণ্ডীৰ ওপৰত ৰখা আছে আৰু তাৰ কাৰণে জাবালি মুনিক ৰাজহাঁহেৰে পৰিবেষ্টিত প্ৰস্ফুটিত বগা পদুমৰ দৰে দেখা গৈছিল, তেওঁৰ তেজত আছিল সূৰ্য্যসম, স্থৈৰ্য্যে পৰ্বতসম, গাম্ভীৰ্য্যে সাগৰসম, শমগুণে চন্দ্ৰসম আৰু নিৰ্মলতাৰে আকাশক যেন বিভক্ত কৰিছিল। গৰুড় পক্ষী যিদৰে নিজৰ ক্ষমতাৰ বলত সমগ্ৰ পক্ষীকুলৰ ওপৰত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰিব সক্ষম হৈছিল ঠিক তেনেদৰে জাবালি মুনিও নিজ তেজোপ্ৰভাৱে আশ্ৰমৰ মধ্যমণি ৰূপে আধিপত্য লাভ কৰিছিল। তেওঁ আছিল ব্ৰহ্মাসদৃশ চাৰি আশ্ৰম অৰ্থাৎ ব্ৰহ্মচৰ্য্য, গাৰ্হস্থ্য, বাণপ্ৰস্ত আৰু সন্যাস— এই চাৰি আশ্ৰমৰ নিয়ন্তা। তেওঁ সাপৰ মোটৰ দৰে ধৱল জটাৰে আবৃত আছিল, হাতীৰ কাণৰ দৰে তেওঁৰ কাণ দুখন দীঘল নোমেৰে আচ্ছাদিত আছিল, বৰ্ধিত চুলিকোচাৰ লগতে সূৰ্য্য মণ্ডলৰ দ্বাৰা দীপ্তিমান প্ৰথম দিবাভাগৰ দৰে তেওঁৰ মুখমণ্ডলো দীপ্তিমান আছিল। শৰৎকালৰ কমি অহা বৰষুণৰ দৰে জাবালিৰ বয়সৰ উৰ্দ্ধসীমা ক্ৰমে ক্ৰমে কমি আহিছিল। পিতৃ শান্তনুৰ প্ৰিয়পাত্ৰ ভীষ্মৰ দৰে সত্য বাক্য আৰু সত্য ব্যৱহাৰ জাবালিৰ প্ৰিয় আছিল। শিৰনেত্ৰ আচ্ছাদনে পাৰ্গত পাৰ্বতীৰ ন্যায় জাবালিও ৰুদ্ৰাক্ষৰ মালা ধাৰণে পাৰঙ্গম আছিল। শীতকালৰ সূৰ্য্য যিদৰে উত্তৰফালে গতি কৰে, জাবালিও কান্ধত উত্তৰীয় বস্ত্ৰ ধাৰণ কৰিছিল। বাড়বানলে যিদৰে সদায় সমুদ্ৰৰ পানী পাণ কৰে, জাবালিও সদায় কেৱল গাখীৰ পানে তৃপ্ত হৈছিল। তেওঁ আছিল দৰিদ্ৰ, অনাথ আৰু বিপন্নসকলৰ আশ্ৰয়।

এনেদৰে চিন্তামগ্ন হৈ থাকোতেই হাৰীতে মোক সেই ৰঙা অশোক গছৰ ছাঁত নমাই ৰাখি পিতা মহৰ্ষি জাবালিক ভৰি দুখন স্পৰ্শ কৰি প্ৰণাম জনালে আৰু ওচৰতে এখন কুশাসনত বহিল। মোক দেখি বাকী সকলো মুনি হাৰীতক জিজ্ঞসা কৰিবলৈ ধৰিলে— "এই ভাটৌ পোৱালীটো ক'ত পালা?" তেন্দ্ৰিতয়া হাৰীতে তেখেতসকলৰ আগত মোক কেনেকৈ লাভ কৰিছে, সবিস্তাৰে বৰ্ণনা কৰি ক'লে— তাতে এই মুমুৰ্শ পক্ষীটোক গছৰ বাহত ৰাখি অহা অসম্ভৱ বুলি দয়াবশতঃ মই ইয়াক লগতে লৈ আহিছোঁ। সেয়েহে পাখি নগজালৈকে ই আমাৰ আশ্ৰমতে থাকিব আমাৰ সকলোৰে সহায়তে নীবাক ধানৰ কণ আৰু ফল-মূলৰ ৰসেৰে প্ৰতিপালিত হৈ জীৱন ধাৰণ কৰক। আমাৰ ন্যায় মানুহসকলৰ, অনাথসকলৰ প্ৰতিপালন কৰাই ধৰ্ম। পাখি গজিলে আৰু আকাশত উৰিবলৈ সমৰ্থ হ'লে ই নিজৰ ইচ্ছামতে উৰি যাব পাৰে অথবা ইয়াতো থাকি যাব পাৰে। মোৰ সম্বন্ধে এনেকুৱা কথা-বতৰা পাতি থাকোতে জাবালি মুনিও শুনা পালে আৰু তেওঁৰো মোৰ সম্পৰ্কে জানিবলৈ কৌতুহল জন্মাত বাৰে বাৰে মোৰ ফালে চাই ক'লে— "এই ভাটৌ পোৱালীটোৱে নিজৰ অসদাচৰণৰ ফল ভোগ কৰি আছে।" সেই ত্ৰিকালদৰ্শী ভগৱান জাবালি, তপস্যাৰ বলত যিজনে যিকোনো প্ৰাণীৰ ভূত, ভৱিষ্যত, বৰ্তমানৰ কথা নিৰ্ভুলৰূপে জ্ঞাত হৈ ক'ব পাৰে, প্ৰাণীবিলাকৰ আয়ুৰ সংখ্যাও জনাব পাৰে, তেনেধৰণৰ মহাতপস্বীৰ এইৰূপ মন্তব্য উপস্থিত মুনিসকলৰ মাজত কৌতুহলৰ সৃষ্টি কৰিলে আৰু কৌতুহলান্বিত হৈ ভগৱান জাবালিক সকলোৱে বাৰে বাৰে অনুৰোধ কৰিবলৈ ধৰিলে— "হে প্ৰভু, আপুনি প্ৰসন্ন হৈ আমাক কওক— এই ভাটৌ পক্ষীটো কেনেকুৱা অন্যায় আচৰণৰ ফল ভোগ কৰি আছে, জন্মান্তৰত ই কেনেকুৱা আছিল, পক্ষী জাতিতেই ইয়াৰ উৎপত্তিৰ কাৰণ কি, ইয়াৰ নাম কি— এই সকলো বিষয়ে কৈ আমাৰ কৌতুহল নিৰসন কৰক— সকলো আঁচৰিত ঘটনাৰ মূল উৎসৰ কথা আপুনিয়ে ক'ব পাৰিব।"

মুনিসকলৰ প্ৰাৰ্থনাৰ উত্তৰত মহৰ্ষি জাবালিয়ে এইদৰে ক'লে— "এই

কাহিনী অতি মহৎ আৰু আঁচৰিত, দিনৰ অলপমান সময় বাকী আছে, আমাৰ গা ধোৱাৰ সময়ো উপস্থিত। গতিকে আপোনালোকেও আপোনালোকৰ দৈনন্দিন কৰ্মাবলি যথাযথ সমাপন কৰি সন্ধ্যা অতীত হ'লে আপোনালোকে ফলাহাৰ কৰি শান্তিতে বহিলে মই প্ৰথমৰ পৰাই সকলো বৃত্তান্ত আপোনালোকক অবগত কৰাম— এই ভাটৌ পোৱালীটো পূৰ্বজন্মত যি আছিল আৰু যি কৰ্ম কৰিছিল আৰু ইহলোকে ইয়াৰ যিদৰে উৎপত্তি হৈছে ইত্যাদি। তেতিয়ালৈকে এই ভাটৌ পক্ষীটোক কোনো আহাৰ পৰিবেশন কৰিব নালাগে। মই (জাবালি) ইয়াৰ কাহিনী ক'বলৈ ধৰিলে নিশ্চয় এই পোৱালীটোৱে স্বপ্নলব্ধৰ দৰে পূৰ্বজন্মৰ সকলো বৃত্তান্ত আৰম্ভণিৰ পৰা মনত পৰিব"— এইবুলি কৈ মহৰ্ষিয়ে উপস্থিত সকলো মুনিৰ সৈতে উঠি স্নান আদি নিত্যকৰ্ম কৰিবলৈ ধৰিলে।

ইতিমধ্যে দিনান্ত উপস্থিত হোৱাত স্নান সমাপন কৰি সূৰ্য্যাৰ্ঘ দিয়াৰ সময়ত মুনিসকলে যি ৰঙা চন্দন ভূতলে দিছিল, তাৰেই প্ৰকাশ যেন অস্তগামী সূৰ্য্যৰ ৰঙীন প্ৰভাৰ ছটাত আকাশত প্ৰতিবিম্বিত হ'ল। উষ্ণতাপ পাণকাৰী মুনিসকলৰ তেজপুঞ্জ পাণ কৰাত সূৰ্য্যদেৱে যেন উষ্ণতা হেৰুৱাই ক্ষীণ হৈ পৰিল। সপ্তৰ্ষি মণ্ডলক পৰশ নকৰাৰ ছলেৰে সূৰ্য্যই যে ইচ্ছা কৰি কিৰণ সংকোচন কৰি আকাশৰ পৰা নামি ঈষৎ ৰঙা কিৰণ জালেৰে পশ্চিম সাগৰত অস্তমিত হ'ল। সূৰ্য্য অস্তমিত হোৱাৰ ঠিক পূৰ্বে কিছু সময়ৰ কাৰণে মুনিসকলে ৰক্তিম সূৰ্য্য কিৰণ পতিত হোৱাৰ ফলত সেই আশ্ৰমৰ গছবিলাকৰ ওপৰত ৰঙা বৰণীয়া গছৰ বাকলিৰ পোচাক আঁৰি থোৱা যেন দেখা গ'ল।

লাহে লাহে আশ্ৰমত সন্ধ্যা নামি আহিল, মুনিসকল সন্ধ্যা বন্দনাত ব্যস্ত হ'ল, ৰঙা চকুৰ মণিৰে কপিলী গাই গৰুৰ দৰে ক'ৰবাত ঘূৰি-ফুৰি গধূলি ঘৰলৈ উভতি অহাৰ দৰে ৰঙা নক্ষত্ৰসমূহ লৈ ধূম্ৰবৰণীয়া সন্ধ্যা দিনান্তে পুনৰ আশ্ৰমত আহি উপস্থিত হ'ল। অলপ আগতে সূৰ্য্য অস্ত যোৱাত শোকাচ্ছন্ন পদুমে পদুম কলিৰ কমণ্ডলু, হংসৰূপ বগা কাপোৰ, পদুমৰ মৃণালৰূপ বগা লগুণেৰে, ভোমোৰা সদৃশ জপমালা ধাৰণ কৰি

শুকনাসোপদেশ

ৰজা তাৰাপীড়ে এইদৰে কিছুদিন অতিক্রান্ত হ'লে চন্দ্ৰাপীড়ক যুৱৰাজপদত অভিসিক্ত কৰাৰ মানসে দুৰ্ব্বীবিলাকক অভিষেকৰ সামগ্ৰীবোৰ সংগ্ৰহ কৰিবৰ কাৰণে আদেশ দিলে। ক্ৰমে চন্দ্ৰাপীড়ৰ যৌৱৰাজ্যাভিষেকৰ সময় সন্নিকট হ'লে চন্দ্ৰাপীড়ে বৃদ্ধ বয়োজ্যেষ্ঠ মন্ত্ৰী শুকনাসৰ ওচৰত উপস্থিত হ'ল। যদিও চন্দ্ৰাপীড় বিনয়ী আছিল তথাপি তেওঁক অধিক বিনয়ী কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰি বিশদভাৱে ক'বলৈ ধৰিলে— “বোপা চন্দ্ৰাপীড়, তুমি জানিবলগীয়া সকলো বিষয় অবগত হৈছা, সকলো শাস্ত্ৰত জ্ঞান অৰ্জন কৰিছা, গতিকে তোমাক অলপো উপদেশ দিবলৈ নাই। কেৱল স্বাভাৱিকভাৱে যৌৱনকালত যি ঘোৰ আন্ধাৰ উৎপন্ন হয়— সূৰ্য্যই তাক ৰোধ কৰাৰ শক্তি প্ৰয়োগ কৰিব নোৱাৰে, ৰত্নৰ পোহৰেও সেই আন্ধাৰ দূৰীভূত নহয়, চাকিৰ পোহৰেও তাক নাইকিয়া কৰাত ব্যৰ্থ হয়। সম্পদৰ গৰ্ব ভয়ানক ৰূপ ধাৰণ কৰিব পাৰে, শেষ জীৱনলৈকে এই মিথ্যা অহংকাৰৰ উপশম নহয়। ধন-সম্পত্তিৰ প্ৰতি অতিৰিক্ত মোহজনিত অন্ধতা বেলেগ ধৰণৰ, এই কষ্টকৰ অন্ধতা অঞ্জন শলাকাৰেও প্ৰতিকাৰ কৰিব নোৱাৰা, ধনৰ গৰ্বৰূপ দাহজ্বৰত যি উষ্ণতা জন্মে, অতি শীতল বস্তুৰ প্ৰয়োগেও তাৰ পৰা ৰক্ষা পোৱা টান। বিষয়ৰূপ বিষয় উপভোগৰ যি মোহ, তাক বেলেগ ধৰণে অৰ্থাৎ মন্ত্ৰেৰে নিবাৰণ কৰিব নোৱাৰি। নিত্যস্নান কৰিও বিষয় আসক্তিৰূপ মল গুচাব নোৱাৰি। ৰাজ্যসুখৰ অনুভৱৰূপ নিদ্ৰা ইমানেই ভয়ঙ্কৰ, ৰাতি শেষ হ'লেও সেই নিদ্ৰাৰ পৰা সাৰ পোৱা নাযায়। এই কাৰণে আসন্ন বিপদৰ পৰা ৰক্ষা পোৱাৰ কাৰণে তোমাক সাৱধান কৰি কোৱা হৈছে— জন্মাৱধি ধনৰ অধিকাৰী হোৱা, নৱ যৌৱন, অপ্ৰতিম ৰূপ আৰু অলৌকিক শক্তি— এই আটাইবোৰেই হৈছে বিপদৰ কাৰণ। সতৰ্ক নহ'লে এই লানি লগা বিপদৰ পৰা ৰক্ষা পোৱা টান। ইহঁতৰ একোটাই সকলো অনৰ্থৰ কাৰণ হ'ব পাৰে, আকৌ ইহঁতৰ আটাইবোৰ একেলগ হ'লেতো আৰু কথাই নাই। এই বিপদ কেইটাৰ একোটাই সকলো অনৰ্থৰ কাৰণ যেনে যৌৱনকাল, শাস্ত্ৰজ্ঞ হ'লেও মানুহৰ বুদ্ধি যৌৱনকালত কলুষতা প্ৰাপ্ত হয়। যুৱকসকলৰ দৃষ্টি স্বচ্ছ হ'লেও ৰাগন্বিত হৈয়েই থাকে। যৌৱনকালত ৰজোগুণৰ প্ৰভাৱত স্বাভাৱিকতেই ভ্ৰমৰ সৃষ্টি হয়; তেতিয়া প্ৰৱল ঘূৰ্ণি বতাহে যিদৰে শুকান পাতবোৰ অতি দূৰলৈ লৈ যায়, সেইদৰে যৌৱনৰ সময়োচিত স্বভাৱে নিজ খুচিমতেই মানুহক অতি দূৰলৈ লৈ যায়। উপভোগৰ নেশা এনেকুৱা বস্তু যি মানুহৰ ইন্দ্ৰিয়ৰূপ হৰিণবোৰক অপহৰণ কৰে। কেহাঁ বস্তু খোৱাৰ পিছত পানী খালে যিদৰে মিঠা লাগে, তেনেদৰে নৱযৌৱনত ৰাগ, দ্বেষ আদি যুক্ত চিত্তত কামিনী কাঞ্চন উপভোগ কৰাৰ নেশাও প্ৰৱল হয়। ভুল পথৰ নিৰ্দেশ যিদৰে মানুংক কু-পথলৈ লৈ যাব পাৰে, ঠিক তেনেকৈ বিষয়ভোগৰ আসক্তিয়ে মানুহক অধঃপতিত কৰে। তোমালোকৰ দৰে লোকসকলেহে উপদেশৰ যোগ্য মূল্য নিৰ্ধাৰণ কৰিব পাৰে। কাৰণ নিৰ্মল স্ফটিকত সহজতে চন্দ্ৰৰ কিৰণ প্ৰবেশ কৰাৰ দৰে নিৰ্মল হৃদয়তে উপদেশবোৰৰ গুণাগুণ পৰিলক্ষিত হয়। গুৰুৰ উপদেশবাণী অতিশয় মঙ্গলকাৰী হ'লেও, অমতৰ বাবে ই কাণত পানী প্ৰবেশ কৰাৰ দৰে বেদনাদায়ক হয়। সন্ধ্যা সময়ত চন্দ্ৰই যিদৰে বহু ঠাইৰ আন্ধাৰ দূৰ কৰে, গুৰুৰ উপদেশো তেনেকৈ বহুদোষ আঁতৰ কৰে। বাৰ্দ্ধক্যই যিদৰে চুলিবোৰক নিৰ্মল আৰু ধবল কৰে, গুৰুৰ উপদেশো তেনেকৈ অন্তৰ ইন্দ্ৰিয়ক দমন কৰি দোষসমূহ নিৰ্মল কৰি গুণত পৰিণত কৰে। তুমি (চন্দ্ৰাপীড়) এতিয়াও কোনো বিষয় সুখত নিমজ্জিত হোৱা নাই, গতিকে তোমাক উপদেশ দিয়াৰ এইটোৱেই উপযুক্ত সময়। কাৰণ, কামদেৱৰ শৰে বিদ্ধ হোৱা হৃদয়ত উপদেশবাণী সমূহ পানীৰ দৰে ছিটিকি পৰে। দুশ্চৰিত্ৰ লোকৰ বিনয় বুলি শব্দটোৰ জ্ঞান আশা কৰিব নোৱাৰো। গুৰুৰ উপদেশ হৈছে মানুহৰ মনৰ সমস্ত আৱৰ্জনা ধুই নিকা কৰিব পৰা পানী ব্যতিৰেকে স্নান। ই মানুহৰ বাৰ্ধক্য স্বৰূপ। এই জ্ঞানবৃদ্ধত্ব চুলিৰ পক্কত্ব আৰু দেহৰ

অৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰিলেও মানুহ নীচ স্বভাৱযুক্ত হয়, সাগৰত জন্ম লোৱাৰ পিছতো অতিমাত্ৰাত তৃষ্ণাৰ্ত হোৱা পৰিলক্ষিত হয়, শিৱত্ব ধাৰণৰ পিছতো অশিৱ আচৰণ, বল বৃদ্ধি হ'লেও লঘুতা দেখা যায়, অমৃতৰ সহোদৰা হৈয়ো তিক্ত স্বাদবিশিষ্ট, বিগ্ৰহধাৰিণী হৈয়ো অদৃশ্যা, পুৰুষোত্তম কৃষ্ণৰ প্ৰতি আসক্ত হৈয়ো দুৰ্জনক ভাল পায়, ধূলিময়ী হৈয়ো নিৰ্মল বস্তুক মলিন কৰে, এই লক্ষ্মী যিদৰেই উদ্ভাসিত হওক, সেইভাৱেই দীপশিখাৰে তৈৰী কাজলসদৃশ মালিন্যতাৰ সৃষ্টি কৰে, সেয়েহে এই লক্ষ্মী বিষয়ক লোভৰূপী বিফলতাৰ সংবৰ্ধক পানী সোণৰ দৰে, ইন্দ্ৰিয়ৰূপ হৰিণবিলাকৰ বাবে ব্যাধৰ গান, মোহৰূপী দীঘলীয়া টোপনিৰ বিলাস শৰ্য্যা স্বৰূপ, কৃপণৰূপী পিশাচবিলাকৰ বাবে জীৰ্ণ কুটিৰ, শাস্ত্ৰৰূপ চকুৰ কাৰণে নেত্ৰৰোগ স্বৰূপ, সকলো প্ৰকাৰ বেয়া কামৰ বাবে উৰুৱা পতাকা, ক্ৰোধৰ উৎপত্তি স্থল, বিষয় সম্ভোগ ৰূপ উপভোগ কৰাৰ ঠাই, ভ্ৰূকুটিৰূপ অভিনয়ৰ আগাৰ (ঘৰ), কামাদিদোষৰূপ বিষধৰ সৰ্পকুলৰ আস্থান, সৎপুৰুষসকলৰ শিষ্ট ব্যৱহাৰ ৰোধ কৰাৰ কাৰণে বেত্ৰদণ্ড, গুণৰূপ কলহংসবিলাকৰ কাৰণে অসময়ৰ বাৰিষাকাল, লোকনিন্দাৰূপ বদ্‌গুণৰ বিস্তাৰভূমি, কপটাচৰণ ৰূপ নাটকৰ প্ৰস্তাৱনা যেন, কামৰূপ হস্তীৰ বাবে কলৰ বন সদৃশ, সৌজন্য বধৰ ঠাই, আৰু ধৰ্মাচৰণৰূপ চন্দ্ৰমণ্ডলৰ কাৰণে এই লক্ষ্মী ৰাহুৰ জিভাস্বৰূপ। মই (শুকনাসে) এনেকুৱা এজনক পোৱা নাই যিজনে লক্ষ্মীৰ দ্বাৰা প্ৰতাৰিত হোৱা নাই। চিত্ৰত অঙ্কিত হ'লেও এই লক্ষ্মী নাথাকে, মাটি বা কাঠৰ পুতলাৰ দৰে সাজি থ'লেও যাদুৰ ন্যায় ব্যৱহাৰ কৰে, শিলত খোদিত হ'লেও ছলনাময়ী ৰূপে প্ৰতিভাত এনেকুৱা দুৰাচাৰী লক্ষ্মীৰ দ্বাৰা আশ্ৰিত হৈ ৰজাসকল দুৰাচাৰী আৰু এলেহুৱা হৈ পৰে। সেয়েহে, অভিষেকৰ সময় অত্যন্ত গুৰুত্বপূৰ্ণ সময়। এই সময়তেই মঙ্গলঘটৰ পানীৰেই যেন এওঁলোকৰ দয়া-মমতা ধুই নিকা কৰা হয়, হোমৰ ধোঁৱাৰেই যেন এওঁলোকৰ হৃদয়ৰ মালিন্যতা গুচি যায়, পুৰোহিতৰ কুশাগ্ৰভাগৰ সহায়তে যেন ক্ষমাগুণ দূৰ কৰা হয়, পাগুৰিতেই যেন বাৰ্দ্ধক্যৰ আগমনৰ চিন্তা আবদ্ধ থাকে, ছত্ৰসমূহৰ সঞ্চালনে যেন জন্মান্তৰৰ ভাৱনা প্ৰতিহত কৰে, চোঁৱৰৰ বতাহৰেই যেন

সত্যবাদিতা অপহৃত হয়, বেতৰ লাঠিৰেই দয়া-দাক্ষিণ্য আদি গুণসমূহ বিতাড়িত হয়, জয়ধ্বনিৰ কোলাহল যেন সৌজন্যৰূপ প্ৰশংসাক তল পেলাই দিয়ে, আৰু ধ্বজৰূপ বিশাল পতাকাৰেই যেন সকলো যশ মচি পেলোৱা হয়। এই সম্পদ ক্লান্ত শিথিল হৈ পৰা চৰাইৰ গলৰ দৰে চঞ্চল আৰু জোনাকী পৰুৱাৰ পোহৰৰ দৰে ক্ষণিককালৰ বাবে স্থায়ী আৰু সুন্দৰ। ই জ্ঞানীসকলৰ দ্বাৰা সদায় নিন্দিত, এনে সম্পদৰ দ্বাৰা কিছুমান ৰজা লোভৰ বশৱৰ্তী হৈ নিজৰ সৰ্বনাশ কৰে, এওঁলোক সামান্য ধন লাভৰ আশাত নিজৰ কথা পাহৰি দূষিত তেজেৰে ক্লিষ্ট যেন প্ৰৱল বিষয়াসক্তিতে আচ্ছন্ন হৈ কষ্ট ভোগ কৰে। মাত্ৰ পাঁচটা ইন্দ্ৰিয়ৰ সহায়েৰে সহস্ৰ বিষয়াসক্তিৰে আক্লিষ্ট হৈ এই ৰজাসকলে শাৰীৰিক আৰু মানসিক যাতনা ভোগ কৰে। স্বভাৱচঞ্চল মন বিভিন্ন বিষয়ৰ পাছে দৌৰি দৌৰি সহস্ৰাধিক সংখ্যা প্ৰাপ্ত হয়। এই প্ৰভাৱ ৰজাসকলৰ মনত এনেকুৱা বিহ্বলতাৰ সৃষ্টি কৰে যেন গ্ৰহই গ্ৰাস কৰা, ভূতে লম্ভা, মন্ত্ৰশক্তিৰ দ্বাৰা সহজেই বশীভূত হৈ যোৱা, হিংস্ৰ জন্তুৰ দ্বাৰা বাধাপ্ৰাপ্ত হোৱা, সামান্য বায়ুৰ সঞ্চালনেও বিচলিত হোৱা, পিশাচৰ দ্বাৰা আক্ৰান্ত হোৱা, কামদেৱৰ শৰৰ দ্বাৰা মৰ্মাহত হৈ এওঁলোকে মুখবিকৃতি কৰি থাকে, ধনৰ গৰ্বৰে গৰ্বিত এওঁলোক ধনৰ প্ৰচণ্ড কোব সহ্য কৰিব নোৱাৰি তেওঁলোকৰ দেহ অঙ্গ মন সব ভাগি-চিগি যায়, কেকোঁৰাৰ দৰে তেওঁলোকৰ বক্ৰগতি চকুত পৰে, ৰজাসকলে কৰ্তব্যৰ পৰা বিচ্যুত হয়, মিছা কথা কোৱা বাবে এওঁলোকে মুখৰ ৰোগত কষ্ট পায়, ৰজোগুণৰ প্ৰভাৱে প্ৰভাৱিত ৰজাসকল প্ৰজাসকলৰ দুখৰ কাৰণ হয়, মুমূৰ্ষু মানুহৰ দৰে এওঁলোকে আত্মীয়, বন্ধু কাকো চিনি নাপায়, এওঁলোকে তেজস্বী লোকলৈ কেতিয়াও দৃষ্টিপাত নকৰে, কালসৰ্পে দংশন কৰা মানুহৰ জ্ঞান যেনে মহামন্ত্ৰইয়ো ঘূৰাই দিব নোৱাৰে, ৰজাসকলে তেনেকৈ উৎকৃষ্ট জ্ঞান অমূলক ভাবি নিজৰ কৰ্তব্যত অৱহেলা কৰে, লাক্ষা যেনেদৰে জুইৰ উত্তাপ সহ্য কৰিব নোৱাৰে ঠিক তেনেদৰে তেওঁলোকেৰতাপ স বান্ধি ৰখা দুষ্ট হাতীয়ে যেনেদৰে অবাধ্যতা কৰে, অহংকাৰী অভিমানী ৰজাসকলেও কাৰো উপদেশ মানিবলৈ যত্ন নকৰে, ধনাকাংক্ষাৰূপ বিষয় জ্বৰত আক্ৰান্ত তেওঁলোক সকলো

যাতে কামুকসকলে তোমাৰ পৰা দূৰত থাকে, কৰ্মদক্ষসকলে তোমাক বিদ্রূপ কৰিব নোৱাৰে, ধূৰ্তসকলে বঞ্চনা কৰিব নোৱাৰে, তিৰোতাসকলৰ পৰা যাতে দূৰত থাকিব পাৰা, লক্ষ্মীয়ে তোমাক পৰিত্যাগ কৰিব নোৱাৰে, অহংকাৰে তোমাৰ অনিষ্ট কৰিব নোৱাৰে, আৰু কোনো আসক্তিয়ে তোমাক আকৰ্ষণ নকৰে। তুমি স্বাভাৱিকৰূপেই ধীৰ-স্থিৰ আৰু তোমাৰ পিতৃয়ে তোমাক অতি যত্নেৰে সকলো প্ৰকাৰ শিক্ষাত শিক্ষিত কৰি তুলিছে। ধন-সম্পত্তিয়ে চঞ্চলিত আৰু অনভিজ্ঞজনক উন্মাদ কৰে, তথাপি তোমাৰ গুণৰাশি মোক (শুকনাসক) আকৃষ্ট কৰিছে। তোমাক পুনৰ্বাৰ মই এই উপদেশ দিওঁ যে এই দুশ্চৰিত্ৰ লক্ষ্মীৰ প্ৰভাৱত মানুহ বিদ্বান, সচেতন, বলবান, উচ্চকুলোদ্ভৱ, ধীৰ স্বভাৱ আৰু যত্নশীল হ'লেও দুৰ্জন হৈ যায়। পিতৃ তাৰাপীড় ৰজা তোমাক নতুন যুৱৰাজ পদত অভিসিক্ত কৰিছে— তুমি এই মাঙ্গলিক কাৰ্যত অংশ গ্ৰহণ কৰাৰ উপৰিও স্বাত্ত্বিক অনুভৱ উপলব্ধি কৰা, পূৰ্বপুৰুষসকলৰ দ্বাৰা পালন কৰি অহা গুৰুদায়িত্ব বৰ্তমানে তোমাৰ ওপৰত ন্যস্ত। সেইটো তুমি বহন কৰা, শত্ৰুসকলৰ অৱনতি আৰু বন্ধুবৰ্গৰ উন্নতি সাধন কৰা, এই সপ্তদ্বীপা পৃথিৱীক তোমাৰ পিতা জয় কৰিলেও অভিষেকৰ পশ্চাৎ তুমি আকৌ দ্বিগ্বিজয় কৰি সাফল্য অৰ্জন কৰা— এই আশীৰ্বাদ কৰিলোঁ। এয়েই তোমাৰ শৌৰ্য্য আৰু প্ৰতাপ বিস্তাৰ কৰাৰ উপযুক্ত সময়। ৰজা প্ৰতাপশালী হ'লেহে ত্ৰৈলোক্যদৰ্শী মহাযোগীৰ দৰে তেওঁৰ আদেশ অপ্ৰতিহত হয়"— এইখিনি উপদেশ দি শুকনাস ক্ষান্ত হ'ল।

শুকনাসৰ এইবিলাক উপদেশে চন্দ্ৰাপীড় যেন বিধৌত, মসৃণীকৃত, অভিষিক্ত, অলংকৃত আৰু আনন্দে উদ্ভাসিত হৈ পৰিল। পিছত অলপ দেৰি নিৰৱে থাকি চন্দ্ৰাপীড় ৰাজভৱনত প্ৰস্থান কৰিলে।

कादम्वरी कथामुखम्

व्याख्या (Explain with reference to the Content)

1. आसीदशेष–नरपति–शिर: – समभ्यर्चितशासन : पाकशासन इवापर:, चतुरूदधिमाला–मेखलाया भूवो भर्त्ता, प्रतापानुरागावनत–सन्त–चक्र:, चक्रवर्तिलक्षणोपेत:, चक्रधर इव करकमलोपलक्ष्यमाण–शङ्ख–चक्र–लाञ्छन: ।।

व्याख्या :—

महाकवि वाणभट्ट विरचिताया: 'कादम्वरी' इत्याख्याया: कथाया: कथामुखे महाराजस्य शूद्रकस्य गुणोत्कर्ष वर्णनावसरे कविना लिखितमिदं वाक्यम्।

अत्र कविना महाराजस्य शुद्रकस्य गुणा: प्रदर्शिता:। यथा प्रथमत: सर्वराजपूज्य:, द्वितीयत: स इन्द्रतुल्य:, तृतीयत: स पृथिवीशासक:, चतुर्थत: स राजचक्रवर्त्ती, पञ्चमत: विष्णुसदृश:।

विदिशायां य: शुद्रक इति नरपतिरासीत्, स केवल नासीत् विदिशाधिपति:, सर्वे नृपतिभि: मस्तकै स्तस्यादेश: पालित: सर्वे तस्य शासन श्रद्धया सम्मानेन च पालितवन्त: अत: स महाप्रभावशाली दिग्विजयी राजा इत्याशय:।

पुनरपि भूमण्डलस्य चतसृषु दिक्षुस्थितानां सागरानां पंक्तिरेव यस्या मेखला तस्या: सागरमेखलाया: पृथिव्या: स पतिरेक:। अत: स भुवनपालक: एकच्छत्राधिपतिरिति भाव:।

शूद्रकस्य माहात्म्यं प्रकटीकरणाय कथयति, यथा पाकदैत्यं निहत्य इन्द्रो निरूपद्रवं स्वर्गराज्यं भुनक्ति तथैव शूद्रक अरातिरूपान् सर्वान नृपतीन् विजित्य असपत्नं (অসপত্নং) पृथिवीराज्यं शासति।

वाचकानि। शब्दानाम् अन्वयः।

अतः शूद्रके मनसादि गुण वैशिष्टयेन धर्म, यम-कुवेर-बह्नि-पृथ्वी-लक्ष्मी-सरस्वती-चन्द्र-वायू-वृहस्पति-मदन-सूर्यानां देवतानां प्रभावान् संलक्ष्य स विश्वरूपधारिणं नारायणमनुकरोति इत्यनुमीयते।

अत्र उपमालंकारः। तल्लक्षणं यथा-साम्यं वाच्यमवैधर्म्यं वाक्यैके उपमा द्वयोः।

व्याख्या - 4

अतिचिरकाललग्नमतिक्रान्त कुलनृपति सहस्र सम्पर्क कलंकमिव क्षालयन्ती यस्य विमले कृपाणधाराजले चिरमुवास राजलक्ष्मीः।

महाकवि वाणभट्ट विरचितायाः 'कादम्वरी' इत्याख्यायाः कथायाः कथामुखे महाराजस्य शूद्रकस्य गुणोत्कर्षवर्णनावसरे कविना लिखितमिदं वाक्यम्।

अत्र शूद्रकस्य राजलक्ष्याः चिरवासः कारणं निर्णयन् कथयति।

अतिचिरकालादवधि लग्नम् आत्मनि संयुकम् अतिक्रान्तम् अतीतं यत् कुनृपति सहस्रं कदर्यराजसमूहः तस्म सम्पर्केण संसर्गेण यः कलंकं दूषितचिन्हं पापञ्च तम्, क्षालयन्तीव प्रक्षालनेन दूरीकुर्वतीव यस्य शूद्रकस्य विमले निर्मले कृपा धारा खड्गस्य निशितांश एव जलं तस्मि अपरेऽपि देहलग्नं पङ्कादिकं जलेन क्षालयति। असिवलेन शूद्रको राजलक्ष्मीमायन्तीकृतवानिति भावः।

अत्र करिरूत्प्रेक्षया एतदेव विवक्षति यत्पुरा राजलक्ष्मीः कुनृपतीनां वहूनि वर्षानि संसर्गात् कलङ्किता तत् कलंकम् क्षालयितुकामा तीर्थजले अवगाहनवत् राज्ञः शूद्रकस्य निशितकृपाणधारायां स्नातवती। सा शूद्रकेन विमला जाता। शूद्रकः असिवलेनैव राजलक्ष्मीं चिरमधिकृतवानित्याशयः।

अत्र क्षालयन्ती इत्येव इति क्रियोत्प्रेक्षा, कृपाणधारा जल इति निरङ्ग केवलरूपकञ्च अनयोरङ्गाङ्गि भावेन संकरः।

व्याख्या - 5

यस्य च परलोकाद्भयम्, अन्तःपुरिकालकेषु भङ्गः, नूपुरेषु मुखरता, विवाहेषु करपीड़नम्, अनवरत मखाग्निधूमेनाश्रुपातः, तुरगेषु कशाभिधातः, मकरध्वजे चापध्वनिरभूत्।

महाकवि वाणभट्ट विरचितायाः 'कादम्वरी' इत्याख्यायाः कथायाः कथामुखे शूद्रकवर्णनावसरे कथितमिदं वाक्यं कविना।

अत्र कविः महाराजस्य शूद्रकस्य सुशासनात् प्रजानां सर्वथा निःशङ्कत्वं दर्शयन्नाह यस्येति।

यस्य शूद्रकस्य परलोकात् जन्मान्तरात् भयम, न तु शत्रुतः, तस्मादात्मनः प्रवलत्वात्। अभूदिति वक्ष्यमाण्यक्रियया सर्वत्रान्वयः। अन्तःपूरिकाणाम् अन्तःपुरवासिनीनाम् स्त्रीणाम् अलकेषु चूर्णकुन्तलेषु भङ्गो वक्रता, न तु युद्धेषु भङ्ग पराजयः दुर्धष सैन्यशालित्वाद्। नूरपेषु मुखरता शब्दायमानता, न तु जनेषु मुखरता वाचालता सर्वेषामेव प्रियभाषित्वाद्। विवाहेषु करपीड़नम् पाणिग्रहणम्, न तु लोकेषु करो राजग्राहय द्रव्यं तेन पीड़नं अर्थात् लोकानां सम्पन्नत्वेन यथासमये एव तत्प्रदानात् राज्ञश्च अवस्थानुसारेण व्यावस्थापनात्। अनवरतेन अविरतेन मखाग्निधूमेन यज्ञवह्निधूमेन अश्रुपातः नयनजल निःसरणं न तु शोकादिना, अकालमरणाभावाद्। तुरगेषु अश्वेषु कशाभिघात— न नु चौरादिषु तदभावाद्। मकरध्वजे मदने चापध्वनिः लोकमनमोहनाय धनुष्टंकारः, न तु सैन्यजने, प्रायेण युद्धाभावादिति भावः।

अतः नरसिंहे शूद्रके राज्यं शासति प्रजानां कुतोऽपि कापि शंका नासीदिति भावः।

अत्र परिसंख्यालंकारः। किञ्च मकरध्वजे चापध्वनिरित्यत्र असम्वन्धेऽपि तत्सम्मन्धोक्तेरतिरायोक्तिः इति एतेषां मिथो निरपेक्षतया।

व्याख्या - 6

नाम्नैन यो निर्भिन्नारातिहृदयो विरचितनारसिंहरूपाडम्वरम् एकविक्रमाक्रान्तसकलभूवनतलो विक्रमत्रयायासितं च जहासेव वासुदेवम्।

महाकवि वाणभट्ट विरचितायाः 'कादम्वरी' इत्याख्यायाः कथायाः कथामुखे महाराजस्य शूद्रकस्य गुणोत्कर्षवर्णनावसरे कविना निवद्धमिदं वाक्यम्।

अत्र कविः महाराजस्य शूद्रकस्य अलोकसामान्यं गुणोत्कर्षं दर्शयति।

यः शूद्रकः नाम्नैव स्वनामाकर्णमात्रेणैव निर्भिन्नं भयोत्पादनेन विदारितम् अरातीनां हृदयं येन सः। विरचितः हिरेण्यकशिपोर्वक्षविदारणाय विहितः नरसिंहरूपस्य नरसिंहरूपधारणस्य आडम्वरो वृहद् व्यापारो येन तम्। एक